

AZƏRBAYCAN DİLİ

DƏRSLİK

4

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

HAVA ABDULLAYEVA

Ümumtəhsil məktəblərinin

4-cü sinfi üçün **AZƏRBAYCAN DİLİ** (dövlət dili) fənni üzrə

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
kovsershriyyat@gmail.com və **derslik@edu.gov.az**
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

«KÖVSƏR» NƏŞRİYYATI

MÜNDƏRİCAT

ÇOXBİLMİŞLƏ TANIŞLIQ	5
----------------------------	---

I BÖLMƏ. AİHƏMİZİ QORUYAQ!

Uşaqlıq həyatımdan xatirələr	7	Tofiqin ad günü	11
Ananın iş otağı	8	Ümumiləşdirici dərs	14
Layla. Oxşamalar	9-10		

II BÖLMƏ. MƏKTƏB ZAMANI GƏLDİ!

Məktəbə çağırış! Oyan, oğlum!	16	Mətn (I hissə)	22
Sənə üzük nə gərəkdir	18	Mətn (II hissə)	25
Bir xatirə... ..	20	Ümumiləşdirici dərs	28

III BÖLMƏ. DOST-DÜŞMƏN SEÇİLƏR, VƏTƏN SEÇİLMƏZ!

Vətən	31	Sazlı-sözlü diyar	37
Çiçək dənizi	34	Ümumiləşdirici dərs	40

IV BÖLMƏ. MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Ana dili	42	İtə ataram, yada satmaram (1-ci hissə).....	49
Qazan xanın oğlu Uruz	43	İtə ataram, yada satmaram (2-ci hissə).....	52
Ədalətin sazi	45	Kosa-kosa	54

V BÖLMƏ. İNSAN İNSAN OLUR ƏMƏLLƏRİYLƏ!

Əsl dost	57	İş canın cövhəridir	63
Eynək	59	Ərköyün	65
Dənizin sevinci	60	Ümumiləşdirici dərs: Söz sizinkidir	67

VI BÖLMƏ. HEYVANLAR ALƏMİ

Kiçik bir xatirə... ..	69	Tağı əmidən öyrəndiklərim	73
Maralın etibarı	69	Tağı əmidən siz də öyrənin!	75
Dialog	71		

VII BÖLMƏ. GƏLİN TƏBİƏTİ BİZ DƏ DÜŞÜNƏK, O ÖZÜ HƏR ŞEYİ DÜŞÜNƏN KİMİ ...

Baba və nəvə	78	Təbii sərvətlərimiz	85
Təbiət düşünür	80	Dünyamızı bəzəyək	87
Yaşıl ayna	81	Bənövşə	89
Dialog	83	Ümumiləşdirici dərs: Yer kürəmiz	91

VIII BÖLMƏ. NAĞIL-MAĞİL BİLMİRƏM, BİLSƏM DƏ, SÖYLƏMƏRƏM...

Axı necə desin ki... ..	94	İki qardaş	103
Arıların qəzəbi	96	Dovşan və tısbağa	105
Alma	98	Ümumiləşdirici dərs: Qarı və buzov	109

Dərslikdə istifadə olunmuş şərti işarələr:

- * – dili praktik cəhətdən bilənlər üçün nəzərdə tutulmuş didaktik materiallar;
- .. – çalışmaların mətnində buraxılmış hərf və ya şəkilçi;
- – çalışmaların mətnində buraxılmış sözlər;
- – sait hərflərin yerində işlənir;
- – samit hərflərin yerində işlənir.

*“Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən
əziz heç bir şeyi ola bilməz”.*
HEYDƏR ƏLİYEV

ÇOXBİLMİŞLƏ TANIŞLIQ

Əziz uşaqlar, sevimli dostlar! Siz heç kitabın danışdığını görmüsünüzmü? Bəlkə də, “yox”, – deyəcəksiniz. Ancaq tələsməyin, bir düşünün! Yəqin, bu tapmacanı eşitməmiş olmazsınız:

Ağaca çıxdım adamlar,
Bir nəlbəki badamlar.
Nə dili var, nə ağzı,
Hey danışır adamlar!

Bir balaca dərindən düşünsəniz, əslində mənim sizinlə necə danışdığımı görərsiniz. Bunu təkcə mən demirəm ki! Sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə bir şeirində görün nə deyir:

Dili yoxdur, o danışır,
Hər bir şeydən xəbər verir:
Ata kimi sənə bəzən,
— doğru yol göstərir.

Şeirin adını desəm, yenə də adımı söz (sirr) saxlamayan qoyacaqsınız. Odur ki, demirəm. Göy zolağın yerinə tapmacanın cavabını qoysanız, şeirin adını özünüz çox asanlıqla taparsınız.

İndi bildiniz mən kiməm?

Bax mən sizinlə danışan, sizə doğru yol göstərən həmin o Çoxbilmişəm!

Siz də mənim kimi çoxbilmiş olmaq istəyirsinizsə, tez məni əlinizə götürün, açın və mənimlə danışın. Onda görəcəksiniz ki, mən sizə sirdaş, yaxın yoldaş, ayrılı bilməyəcəyiniz əziz dostam! Siz mənimlə danışa-danışa dilimizin şirinliyini dadacaq, gözəlliyini duyacaq, onun zənginliyinə bələd olacaq, bilmədiklərinizi öyrənəcəksiniz!

Görün bir ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ana dilimiz barəsində bizlərə nəyi tövsiyə etmişdir: ***“Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. ... Başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın və öz ana dilinizi heç bir başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz”.***

Mən sizi düşündürməyi və güldürməyi də bacarıram!

Hər dərstdə maraqlı mövzular üzrə söhbət edəcəyik. Oxuduqlarınızı başa düşməkdə çətinlik çəksəniz, tez həvəsdən düşməyin. Bilmədiyiniz sözlərin mənasını anlamaqda “Sözlük” və “Söz ehtiyatı” sizə kömək edəcək. Onların da sizinlə dostluq edəcəyinə əminəm!

Bilirəm, oxuduqlarınız haqqında düşünmək, “başınızı işlətmək” də istəyəcəksiniz. Onda sizə Çoxbilmişin sehrli torbasından maraqlı suallar tapıb verəcəyəm. Tapa bilməsəniz, qorxmayın, özüm də sizinlə birlikdə düşünəcəyəm!

Düşünməkdən yorulanda qulağıma yavaşca pıçıldayın. Mən sizə gülməli lətifələr danışacağam.

Eh, hələ bunlar nədir ki! Torbamda nə qədər istəsəniz, maraqlı nağıllar, şeirlər, tapmacalar, bayatılar, dadlı-duzlu söhbətlər, sirli sözlərimizdən nümunələr var ki!.. Təki siz mənimlə danışmaq istəyin! Onda görəcəksiniz ki, əsl dost necə olur! Sizi bilmirəm, ancaq mən sizdən ötrü yamanca darıxmışam. Sizinlə danışmaq üçün yay tətilinin qurtarmasını səbirsizliklə gözləmişəm. Yəqin, siz də məktəbdən və məndən ötrü darıxmısınız. Elə isə yolçu yolda gərək! İşiniz avand olsun!

Gəlin başlayaq!

SÖZLÜK

badam, zolaq, çoxbilmiş, sirdaş, mükəmməl

SÖZ EHTİYATI

bələd olmaq, baş işlətmək, cazibədar, xəbərçi

HƏR KƏSİN ANA MƏHƏBBƏTİNƏ, ATA QAYĞISINA EHTİYACI VAR! AİLƏMİZİ QORUYAQ!

Əziz dostlar, Çoxbilmişin yadına uşaqlığı ilə bağlı bir xatirə düşdü. O bu xatirəni sizə də danışmaq istəyir. Qulaq asın və siz də uşaqlığınızı yadınıza salın:

UŞAQLIQ HƏYATIMDAN XATİRƏLƏR

Uşaq bir qədər özünü anladıqda hər şeyin sirrini bilmək istəyir. O zaman uşağın köməyinə ana çatır. Çünki birinci növbədə uşaq sualı ona verir. Doğrudur, uşağın hər sualına cavab vermək çətinidir. Lakin analar mümkün olan qədər cavab verib onu sakit etmək istəyirlər. Mən də anama çox sual verərdim. Bir dəfə anam ilə bağımızda idim. Cırcırma aramsız cırıldayırdı.

– Ana, o cırcırma nə deyir? – deyə sual etdim.

– Oğlum, o cırcırma deyir ki:

Qarışqacıq – quruşqacıq

Mənə dedi, qarışqacıq.

Dedi, dedi, dedi, dedi.

Mən anamın bu cavabına xeyli güldüm. Sonra o sözləri əzbərlədim. Cırcırma oxuyanda mən də ona qoşulub deyərdim:

– Qarışqacıq – quruşqacıq

Mənə dedi, qarışqacıq.

Dedi, dedi, dedi, dedi.

Səslərin ahəngi cırcıramanın oxumasına elə bənzəyirdi ki, sanki, doğrudan da, cırcırma o sözləri deyirdi.

Süleyman Sani Axundov

SÖZLÜK

xatirə, cırcırma, aramsız, ahəng,
bənzəmək, köməyinə çatmaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Uşaqlığınızla bağlı xatirələriniz varmı? Xatırlayın və danışın.
2. Uşaq olarkən ananıza verdiyiniz suallardan yadınızda qalan varmı? Xatırlayın, ananıza ən çox hansı sualları verirdiniz?
3. Valideynlərinizdə olan hansı xasiyyətin sizdə də olmasını istərdiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
4. Tapmacanı oxuyun, cavabı hamıdan tez tapmağa çalışın.

Xırdaca quşlar
Bağlarda işlər,
Əlinə qonsa,

Əlini dişlər.
Çəməndən yığar,
Elə bağışlar.

Məmməd Aslan

5. Yanıltmacı oxuyun.[X] səsinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.

Xatirə xala xallı xoruzu və xal-xal xurmaları xatırladı. Xırdaca xurmaları xırt-xırtla yeyən xallı xoruzu Xumara da xatırlatdı. Xatirə xala və Xumar xış-ıxış xışıldayan xallı xoruzu xatırladılar. Xallı xoruzu xatırlaya-xatırlaya Xanımın gətirdiyi xurmalardan yeyib xumarlandılar.

SÖZLÜK

xumarlanmaq, xatırlamaq

6. Ana haqqında minlərlə şeirlər yazılmışdır. Siz də o şeirlərdən bir neçəsini əzbər bilirsiniz. İndi isə dostunuz Çoxbilmişin sizin üçün gətirdiyi yeni şeiri oxuyun, əzbərləyin və əziz günlərdə ananıza söyləyin.

ANANIN İŞ OTAĞI

Həm **məktəpdə**, həm evdə
İşləyir mənim anam.
Elə bil, heç yorulmur,
Heyran olmuşam ona.

Xoş zümzümə süzülür,
Anamın **dodağınnan**.
Heç vaxt iş əskik olmur
Onun iş **otağınnan**.

O, **məktəpdən** gələndə,
Elə bil, bahar gəlir.
Bizim mətbəximizdən
Daddı qoxular gəlir...

Rafiq Yusifoğlu

SÖZLÜK

zümzümə, qoxu, süzülmək, heyran olmaq

7. Şeirin axırıncı bəndini bir də oxuyun. Şair ananın məktəbdən gəlməyini niyə baharın gəlməsinə bənzədir? Fikirlərinizi əsaslandırın.
8. Ananızın bişirdiyi hansı xörəkləri yeməkdən doymursunuz? Bəs nənənizin, xalanızın, bibinizin bişirdiyi hansı yeməkləri seversiniz?
9. Atalar sözlərini oxuyun və şeirin məzmununa uyğun gələnə deyın.

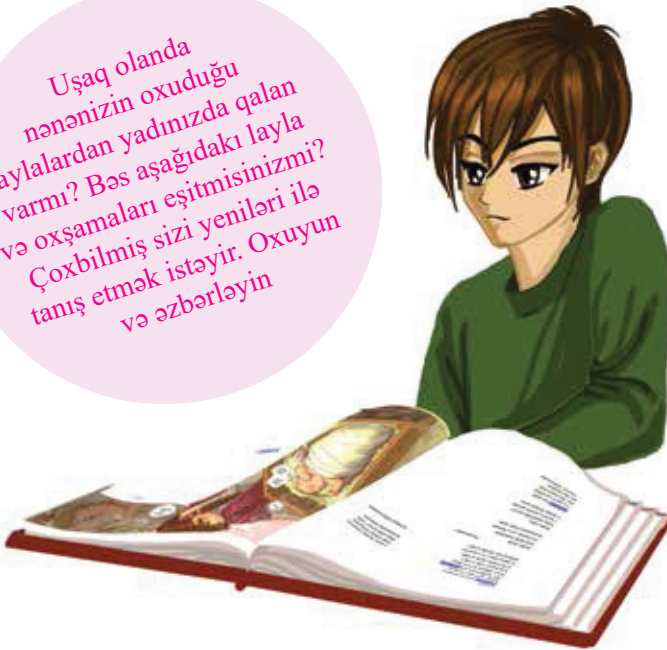
ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Ata-ana sözünə baxan “Neyləyim” deməz.
Oğul arxadır, qız yaraşıqdır.
Qız anadan görməsə, öyüd almaz.

Böyüyün böyük yeri var, kiçiyin - kiçik!
Yolda yoldaş, evdə qardaş.
Ana evin dirəyidir.

10. “Nənəmin əllərindən bal damır” cümləsini necə başa düşürsünüz?
- Nənəmin bişirdiyi yeməklər çox dadlı olur.
 - Nənəm əlinə tez-tez bal çəkir.
 - Nənəmin əli bal kimi şirindir.
 - Nənəm arı yeşiyindən bal çıxarır.
11. Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərin yazılışında səhvə yol verilmişdir. Həmin səhvləri tapın və sözləri düzgün şəkildə yazın.
12. Aşağıdakı cümlələri oxuyun. Sonra onları həm sual, həm də nida intonasiyası ilə tələffüz edin.
- 1) Sonanın anası məktəbdə işləyir.
 - 2) Onun iş otağından heç vaxt iş əskik olmur.
 - 3) Bizim mətbəximizdən dolma qoxusu gəlir.
 - 4) Müjgan xala həmişə dadlı yeməklər bişirir.

Uşaq olanda
nənənizin oxuduğu
laylalardan yadınızda qalan
varmı? Bəs aşağıdakı layla
və oxşamaları eşitmisinizmi?
Çoxbilmiş sizi yeniləri ilə
təniş etmək istəyir. Oxuyun
və əzbərləyin

LAYLA

Beşigib bəzəyəydim,
İçinə gül düzəydim.
Nə dedim ki, sən **küstüv**
Kaş dilimi kəsəydim.

Laylanın adı nədi?
Şəkərdən dadı nədi?
Çağırıram, səs verməz
Bilmirəm, dərdi nədi?

Layla dedim, yatgınan
Bağ gülünə batgınan.
Bağ gülü kölgə salıb,
Kənarında yatgınan.

OXŞAMALAR

Bala dadı,
Bal dadı baladadı.
Nə balda, nə şəkərdə
Bulunmaz bala dadı.

Bala şirin,
Kim qatıb bala şirin?
Can hər şeydən şirindi
Candan da bala şirin.

Gögərçin havadadı,
Əl yetməz yuvadadı.
Bir əlim başın altıda
Bir əlim duadadı.

Kərkük folklorundan

SÖZLÜK

dua, şəkər, qatmaq

SÖZ EHTİYATI

əl yetməz, kölgə salmaq, bulunmaz

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Layla və oxşamalarda fərqləndirilmiş sözlər Azərbaycan dilindəki kimi yazılmayıb. Azərbaycan dilində necə yazdınız? Özünüzü yoxlayın.

2. Çoxbilmişlə Günayın dialoqunu oxuyun. Qohumluq bildirən digər sözlərdən istifadə edərək dialoqu davam etdirin.

– Günay, sən atanın qardaşına necə müraciət edirsən?

– Əmi.

– Bəs ananın qardaşına?

– Dayı. Məgər sən “dayı” demirsən?!

– Əlbəttə, “dayı” deyirəm. Ancaq bilmək istərdim ki...

– Çoxbilmiş, xeyir ola, yenə mənə yaman sorğu-suala tutursan?

Mənim Azərbaycan dilini necə bildiyimi yoxlamaq istəyirsən?

– Günay, yaxşı, onda de görüm, atanın bacısı sənə üçün kimdir?

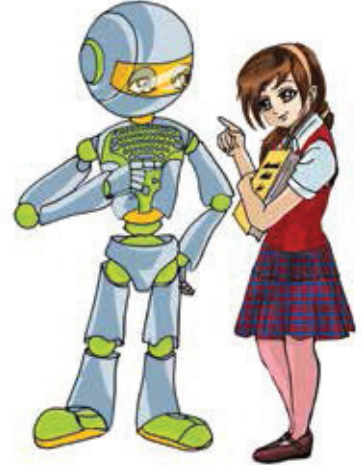
– Bibi.

– Bəs onda ananın bacısı?

– Ananın bacısı mənim xalamdır. Bilirəm, indi nə soruşacaqsan. Ona görə də əvvəlcədən deyirəm: heç də bütün dillərdə atanın və ananın bacısı ayrı-ayrı sözlərlə ifadə olunmur. Razi qaldın?

– Yenə də sualım vardı, ancaq qalsın sonraya...

3. Oxuduğunuz layla və oxşamalara əsasən deyın: atalar sözlərindəki göy boşluğun yerinə hansı sözü qoymaq olar?

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Bala ■■■ şirindir.
Hər kəsə öz balası şirindir.
Ana qəlbi kövrək olar.

Bala dadı – bal dadı,
Şirini şirin olur,
Acısı da ■■■ dadır.

4. Atalar sözlərində mənaca bir-birinə əks olan sözləri səsləndirin, sonra həmin sözləri cümlələrdə işlədin.

TOFIQIN AD GÜNÜ

Tofiqin ad günü idi. Evdə **anası** cürbəcür şirniyyatlar bişirmişdi. Axşamüstü **Tofiqin qohumları** onlara gəldilər. Hamı onu təbrik etdi. Ancaq atası hələ də **buruqdan** qayıtmamışdı. Tofiq tez-tez alnını şüşəyə dayayıb baxırdı. Dənizdə səhərdən əsən **külək** şiddətlənmişdi. Axşamdan bir az keçmiş bərk fırtına başladı. **Tofiq** dənizə baxdığı zaman atasının işıqlarını görmədi. O, **həyəcanla** anasını çağırırdı:

– Ana, atamın işıqları görünmür.

Anası pəncərəyə yaxınlaşdı. **İşıqlar**, doğrudan da, görünmürdü. **Dəniz** qəzəblə uğuldayır, dalğaların gurultusundan qulaq tutulurdu.

– Yox, oğlum, işıqları yanır, ancaq hava duman olduğu üçün görünmür, – deyərək o, oğlunun saçını tumarladı.

Qonaqlar ananın səmindən onun da həyəcan keçirdiyini başa düşdülər. Gecə yarı oldu. İri **zəncirli** saat düz on iki dəfə vurdu, lakin Tofiqin atası gəlib çıxmadı.

Qonaqlar getdilər. Tofiqin anası bir neçə dəqiqə **pəncərənin** qabağında durub baxdı. Heç bir şey görünmürdü. Dəniz isə daha da coşmuşdu. Pəncərələr elə silkələnirdi ki, az qala şüşələri qırılacaqdı.

– Ana, atam gəlməyəcək?

– Yox oğlum, bu fırtınada gələ bilməz, yəqin, buruqda qalacaqdır, gedək yat.

Tofiq **yatağına** uzandı. Lakin gözünə yuxu getmədi. Şiddətlə gurlayan dəniz, elə bil, onun yatağının içində idi.

Tofiq yuxuya nə vaxt getdiyini bilmədi. Ancaq o, səhər oyananda dəniz yenə gecəki kimi guruldayırdı. O, gözünü açan kimi atasını soruşdu.

Anası dedi:

– Yox, gəlmədi. Yəqin, buruğu qoyub gələ bilmir.

Tofiqin atası düz iki gündən sonra qayıtdı. Tofiq **səhər** oyananda atasını yaş brezent plashında gördü. O, plashını soyunmamış Tofiqin çarpayısına tərəf əyilib **gülümsəyirdi**.

– Oğlum, səni təbrik edirəm, ad günün mübarək! – Bu da sənə hədiyyən!

Anası gülümsəyib dedi:

– Görürsənmi, atan sənə ad günün üçün nə **böyük** hədiyyə **hazırlamışdır**.

Tofiq tez kağızı açdı. İçindən neft buruqlarının maketi çıxdı.

Tofiq atasının boynuna sarıldı, ona təşəkkür etdi. Qeyri-ixtiyari hədiyyəsini götürüb pəncərəyə **yaxınlaşdı**, dənizə və görünən neft buruqlarına baxdı...

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

alın, dalğa, fırtına, uğuldamaq, axşamüstü, dayamaq, coşmaq, şiddətlənmək, həyəcanla, qəzəblə, qeyri-ixtiyari

SÖZ EHTİYATI

tumarlamaq, saçını tumarlamaq, qulaq tutulurdu, gözünə yuxu getməmək, boynuna sarılmaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

- Aşağıdakı ardıcillıq mətnin məzmununa uyğun gəlirmi?
 - Ananın və Tofiqin narahatlığı.
 - Atasının Tofiqi təbriki.
 - Qonaqların gəlməsi.
- Diqqətli olun və mətnin məzmununa uyğun olmayan fikirləri müəyyənəldir.
 - Tofiqin atası dənizdə neft buruqlarında işləyir.
 - Tofiqin doqquz yaşı tamam olurdu.
 - Dənizdə bərk fırtına vardı.
 - Tofiqin ad gününə çoxlu dostları gəlmişdi.
- Aşağıdakı sualların hamısına mətnə cavab tapa bildinizmi?
 - Tofiqin ad gününə qonaqlar nə vaxt gəldilər?
 - Tofiqin neçə yaşı tamam olurdu?
 - Qonaqlar Tofiqə hansı hədiyyələri gətirmişdilər?
 - Tofiqin atası harada işləyir?
 - Qonaqlar saat neçədə gəldilər?
- "Fırtına" sözünün mənası ilə bağlı düzgün cavab hansıdır?
 - a) güclü külək, tufan
 - b) qarlı-yağışlı hava, soyuq
 - c) küləkli, yağışlı hava
 - d) güclü küləkdə dənizin şiddətlə dalğalanması, tufan

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

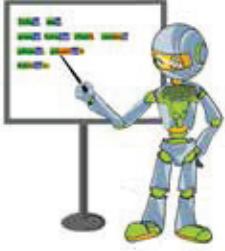
Evin yaraşığı uşaqdır, süfrənin yaraşığı qonaq!
Ata olarsan, ata qədrini bilərsən.
Ata olmaq asandır, atalıq eləmək çətin!

Ata gözdür, oğul gözün işığı!
Atana hörmət elə, oğlun da sənə
hörmət edər.

- Mətnin məzmununa əsasən cümləni hansı variantlarla tamamlamaq olar?
Tofiq bərk həyəcan keçirirdi, çünki
 - a) atasının ona nə alacağını bilmirdi.
 - b) atası dənizdən hələ qayıtmamışdı.
 - c) dostları gecikirdilər.
 - d) dənizdə bərk fırtına başlamışdı.
- "Fırtına" sözünü cavablardan hansı ilə əlaqədar işlətmək olar?
 - a) külək
 - b) yağış
 - c) dəniz, okean
 - d) qarlı-çovğunlu hava
- Necə düşünürsünüz, Tofiq niyə hədiyyəsini götürüb pəncərəyə yaxınlaşdı? Mətni diqqətlə oxusanız, düzgün nəticəyə gələcəksiniz. Müzakirə edin.
- 8*. "İri zəncirli saat düz on iki dəfə vurdu" cümləsində "vurdu" sözünü variantlardan hansı ilə əvəz etmək olar?
 - a) döydü
 - b) çaldı
 - c) öldürdü
 - d) tıqqıldatdı
 - e) sancdı
- 9*. Çoxbilmiş deyir ki, 8-ci çalışmadakı variantlardan hamısı "vurmaq" sözünün ayrı-ayrı mənalarını ifadə edir. Buna əmin olmaq üçün həmin sözləri cümlə içərisində işlədin. Sonra həmin sözləri "vurmaq" sözü ilə əvəz edərək oxuyun.

10*. 9-cu çalışmanı yerinə yetirərkən gördünüz ki, Azərbaycan dilində bir söz bir neçə mənada işləyə bilər. Təhsil aldığınız dildə də belədirmi? Misallar əsasında fikirlərinizi əsaslandırın.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Əziz dostlar, diqqətlə fikir versəniz, görərsiniz ki, mətdəki sözlərin bəziləri iki, bəziləri üç, bəziləri isə dörd rəngdə verilib. Bu hissələrdən biri əsasdır. Çünki həmin hissə əsas mənanı bildirir və ayrıca da işləyə bilər: **Tofiq, dəniz, külək, səhər.**

Azərbaycan dilində əsas hissə “kök” adlanır. Mətdə əsas hissə, yəni “kök” yaşıl rənglə fərqləndirilib: **Tofiqin, anası, qohumları, buruqdan, həyəcanla, işıqlar, qonaqlar, zəncirli, pəncərənin, yatağına, gülümsəyirdi, yaxınlaşdı, hazırlamışdır.**

Yaşıl rəngdən sonrakı hissəciklər isə köməkçi hissələrdir. Bu hissəciklər Azərbaycan dilində “şəkilçi” adlanır. Şəkilçilər sözlərdən ayrı işləyə bilmir, çünki ayrılıqda onların mənası olmur. Misallardan gördüyünüz kimi, sözün kökünə eyni zamanda bir neçə şəkilçi qoşula bilər.

Yəqin, şəkilçilərin niyə ayrı-ayrı rənglərdə verilməsi də sizi maraqlandırır. Dostunuz Çoxbilmiş deyir ki, hələlik bəsdır. Uşaqları çox yormayaq, onun da zamanı gələcək. Qoy dostlarımız bir qədər intizarda qalsınlar və düşünsünlər!..

SÖZLÜK

kök, şəkilçi, əsas

SÖZ EHTİYATI

intizarda qalmaq, qoşulmaq

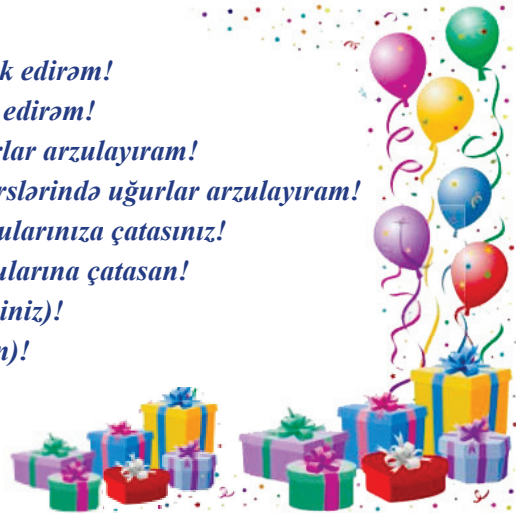
11. Çoxbilmişin məsləhətini oxuyun. Dostunuz bu nəzakətli sözləri bilərəkdən iki variantda təqdim edir. Bəs siz bu variantların hər birindən nə vaxt istifadə edəcəyinizi bilirsinizmi? Fikirlərinizi açıqlayın.

ÇOXBİLMİŞİN MƏSLƏHƏTİ

Ad günlərində, bayramlarda valideynlərinizi, yaxınlarınızı, dostlarınızı təbrik etməyi unutmayın. Təbrik üçün aşağıdakı sözlərdən istifadə edin:

*Sizi ad gününüz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm!
Səni ad günün münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm!
Sizə uzun ömür, cansağlığı, işlərinizdə uğurlar arzulayıram!
Sənə uzun ömür, cansağlığı, işlərində və dərslərində uğurlar arzulayıram!
Siz daha gözəl sözlərə layiqsiniz! Bütün arzularınıza çatasınız!
Sən daha gözəl sözlərə layiqsən! Bütün arzularına çatasan!
Arzu edirəm ki, yüz yaşınızı qeyd edək (edəsiniz)!
Arzu edirəm ki, yüz yaşını qeyd edək (edəsən)!*

12. Mətnə yalnız yaşıl, həmçinin yaşıl və göy rəngdə verilmiş sözləri bir sütunda, yaşıl, narıncı və başqa rənglərdə olan sözləri isə başqa sütunda yazın. Necə düşünürsünüz, niyə bu sözlərin hamısını bir sütunda yazmadınız? Çoxbilmişlə məsləhətləşin.

13. Dostunuzun, rəfiqənin ad günündə iştirak edirsinizmi? Dialoqdakı adların əvəzinə öz dostlarınızın, rəfiqələrinizin adlarını işlətməklə oxuyun. Bacınız və ya qardaşınızla valideynlərinizin ad gününə hazırlaşmağa aid belə bir dialoq qurun.

DİALOQ

- Rəşidə, salam!
- Salam, Sitarə!
- Rəşidə, bilirsən, sabah Cəmilənin ad günüdür?
- Çox sağ ol, Sitarə, tamam yadımdan çıxmışdı, nə yaxşı yadıma saldın! Lap biabır olacaqdım!
- Rəşidə, necə bilirsən, Cəmiləni evlərində təbrik edək, yoxsa dərsə gələndə təbrik edək?
- Evlərinə getsək, daha yaxşı olar. Heç bilirsən, Ülviyyə xala necə dadlı şirniyyatlar bişirir! Cəmilə də sevinər. Birlikdə şənlənərik!
- Doğru deyirsən. Evlərinə getmək daha yaxşıdır. Axı onun 10 yaşı tamam olur! Yəqin, Cəmilə bu ad gününə xüsusi hazırlaşır.
- Sən heç Cəmiləgildə olmamısan? Anası Ülviyyə xala elə mehriban qadındır ki! Bilirəm, o da bizim gəlişimizdən çox sevinəcək!
- Deməli, sən Cəmiləgilin evlərini tanıyırsan. Onun üçün sürpriz edərik.
- Əlbəttə, tanıyıram. Biz bağçaya da birlikdə getmişik. Analarımız da dostluq edirlər.
- Lap yaxşı! Onda sabah saat neçədə görüşək?
- Səncə, neçədə görüşsək, yaxşı olar?
- Saat 12 gec olmaz ki?
- Yox, gec deyil, elə saat 12 yaxşıdır.
- Lap yaxşı. O vaxta qədər də anamla onun üçün hədiyyə seçərik.
- Mənim də Cəmiləyə maraqlı bir hədiyyəm olacaq.
- Bilmək olar, bu necə hədiyyədir?
- Əvvəlcədən bilsən, maraqlı olmaz. Orda görsən, daha yaxşıdır.
- Ağıllı fikirdir. Bu daha maraqlı olar.
- Yaxşı, razılaşıdıq, düz saat 12-də burda səni gözləyəcəyəm. Gecikmə ha!
- Narahat olma, gecikməmə! Görüşənədək!
- Görüşənədək!

SÖZLÜK

razılaşmaq

SÖZ EHTİYATI

biabır olmaq

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

1. Siz aşağı siniflərdə həm təhsil aldığınız, həm də Azərbaycan dilində ailə haqqında çoxlu şeirlər, mətnlər oxumusunuz. “Ailə müqəddəsdir, onu qorumaq lazımdır” fikri ilə razısınızmi? Valideynlərinizi incitməmək üçün nə edirsiniz və evdə hansı işlərdə onlara kömək edirsiniz? Danışın.

2. “Ailə özü bir dövlətdir”, – deyirlər. Bunu necə başa düşürsünüz?

Yoldaşlarınızla müzakirəyə qoşulun. Lazım gələrsə, müəlliminizin köməyindən də istifadə edin.

3. Qohumluq bildirən sözləri sayın və həmin sözləri cümlələrdə işlədin.

4. Aşağıdakı mətni oxuyun. Sonra göy, yaşıl və çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Hər sütunda eyni olan hissələrin altından bir xətt, dəyişən hissələrin altından isə iki xətt çəkin. Hər sözdə neçə hissə olduğunu müəyyənləşdirin.

Ata və ana leylək **yuvadan** uçub getmişdilər. **Yuvada** üç leylək **balası** vardı. **Leyləklərin** qayıtmasına isə az qalırdı...

O istəyirdi ki, **leyləklər** qayıdanadək **yuvanı** möhkəmləndirib, qurtarsınlar.

Artıq **yuva** ağacın budağına bərkidilmişdi. Bir azdan hər iki **leylək** parka tərəf uçdu. Onlar **yuvanı** görmüşdülər. Ancaq **yuvaya** birdən-birə enmədilər. Əvvəlcə **yuvanın** ətrafında bir neçə dəfə dövrə vurdular. Nəhayət, ata **leylək**, onun dalınca da ana leylək **yuvaya** qondular. **Bala** leyləklər qırmızı ağızlarını açdılar. **Balalarını** yedirəndən sonra **leyləklər** təzə **yuvanı** sahmana salmaqla məşğul oldular.

5. 4-cü çalışmadakı mətni təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

6. 4-cü çalışmanın mətni üzrə imla yazın. Sonra kitabla yoxlayın və səhvlərinizi düzəldin.

7. Mətni oxuyun və plan əsasında danışın. Sonra mətni bir də oxuyun və yadınızda qalanları yazın.

BALACA SOLMAZ

Poçtalyon məktubu verib getdi. Ancaq Solmaz Məsmə xalanın yanında qaldı.

Məsmə xala yatağında dikəlib məktubu oxumaq istədi. Solmaz tez yastığı düzəldib, onun kürəyinə söykədi.

Məsmə xala eynəyini taxıb məktubu oxumağa başladı. Solmaz çarpayının qabağındakı **balaca stolun** üstündə **çirkli qabları** gördü. O, tez qabları götürüb mətbəxə apardı. Yuyub şkafa qoydu. Stolun üstündəki süfrəni düzəltdi. Orada bir resept gördü. Bir saat **qabaq** həkimin həyəətə nə üçün gəldiyini o, indi başa düşdü. Solmaz resepti götürüb dedi:

– Məsmə xala, gedib aptekdən dərmanları alımmı?

Məsmə xala **əvvəl** razı olmadı. O, **balaca Solmaza** əziyyət vermək istəmirdi. Qızın təkid etdiyini gördükdə, razılaşmalı oldu.

İki saatdan sonra Solmaz Məsmə xalanın dərmanlarını alıb gətirdi.

Məsmə xala onun **kiçik**, yaraşıqlı alnından öpdü.

Xalidə Həsilova

SÖZLÜK

süfrə, dərman, yaraşıqlı

SÖZ EHTİYATI

təkid etmək, dikəlmək, əziyyət vermək

8. Mətnə altından xətt çəkilmiş birləşmələrdə əlamət bildirən sözləri başqaları ilə əvəz edərək birləşmələrin sayını artırın.

9. Çoxbilmiş mətnə bəzi sözlərin yaşıl rəngdə verilməsinin səbəbini bilmək istəyir. İzah edə bilərsinizmi?

10. Tapmacanı oxuyun, cavabını tapın. Sonra göy və yaşıl rəngdə olan sözlərin bir-birinə münasibətini aydınlaşdırın.

SÖZLÜK

kürək, sap

Sapı incə, ağzı kürək,
Süfrə üstə olsun gərək.
Dolu gedər, boş gələr ki,
İşi bizə xoş gələr ki!...

Məmməd Aslan

MƏKTƏB ZAMANI GƏLDİ!

*Tez ol, dur get məktəbə,
Sarı elmə, ədəbə.
Abdulla Şaiq*

Sevimli dostlar, deyin görüm, M.Ə.Sabirin II və III siniflərdə öyrəndiyiniz “Yaz günləri”, “Uşaq və buz” şeirlərini unutmamısınız ki? Bəs Abdulla Şaiqin “Uşaq və dovşan”, “Səməni”, “Qərənfil” şeirləri yadınızdadırmı? Sevimli şairlərimizin daha hansı şeirlərini oxumusunuz?

Əziz uşaqlar, M.Ə.Sabir və A.Şaiq dost olublar. Ona görə də Çoxbilmiş istəyir ki, indi hər iki şairin digər şeirlərini oxuyasınız! Görək həmişə uşaqları sevən və onları millətin gələcəyi hesab edən sevimli şairlərimiz sizlərə bu şeirlərində nə deyirlər?

MƏKTƏBƏ ÇAĞIRIŞ!

Mənim bağım, baharım!
Fikri ziyalı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözü, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Gün çıxdı, səhər açıldı,
Qaranlıqlar qaçıldı,
Pəncərədən gün düşdü,
Otaqlara saçıldı.
Ey gözü, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Oğul, oğul, amandır,
Çox **yuxlamaq yamandır**.
Çox **yuxlamaq** - şeytandan,
Tez durmaq - allahdandır.
Ey gözü, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Müəllimin kəlamın
Al, saxla **ehtiramın**;
Həqdən edər təmənnə
Məktəbinin **dəvamın**.
Ey gözü, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Mirzə Ələkbər Sabir

OYAN, OĞLUM!

Ağıllı oğlum, oyan!
Qiymətlidir hər zaman.
Tez ol, dur get məktəbə,
Sarı elmə, ədəbə.

Səhər ziyanlıdır yuxu,
Məktəbə get, dərs oxu.
Al şəfəqli günəş var,
Pəncərədən parıldar.

Qalx ki, hamı oyanmış,
Dünya **nura** boyanmış.
Səhər **ziyanlı**dır yuxu,
Məktəbə get, dərs oxu.

Abdulla Şaiq

SÖZLÜK

nur, qiymətli, ədəb, vəfalı, ehtiram, ziyalı

SÖZ EHTİYATI

səhər açıldı, al şəfəqli, təmənnə etmək, ehtiramını saxlamaq, kəlam, saçılmaq, sarılmaq

1. Hər iki şeiri diqqətlə oxuyun. Sonra qruplara bölünün. Bu şeirlər arasında uyğun gələn və fərqli fikirləri müəyyənəşdirin.

2. Nəyə görə ilk dərs günü “Bilik günü” hesab olunur? Bu barədə düşünmə-sünüzümü? Fikirlərinizi əsaslandırın. Məktəbinizdə “Bilik günü” necə qeyd olunur?

3*. Necə düşünürsünüz, bu şeirlərdə uyğun gələn sözlər, cümlələr varmı, varsa, bu nədən irəli gəlir? Qruplara bölünün və araşdırın.

4. Qruplara bölünün. “Məktəbə çağırış” şeirinin ayrı-ayrı bəndləri üzrə məktəbin insan həyatında rolu barədə təqdimat hazırlayın.

5*. Şeirlərdə işlənmiş bəzi sözlərin mənasını anlamaqda çətinlik çəkəcəksiniz. Bunun səbəbi barədə düşünün və fikirlərinizi əsaslandırın. İpucu kimi, bu şeirlərin hər ikisinin 1907-ci ildə yazıldığını unutmayın.

6. “Sən nə yamansan, a buz!” və “Gəl, gəl, a yaz günləri!” misralarının hansı şeirlərdən götürüldüyünü deyə bilərsinizmi? Həmin şeirləri yadınıza salın və verilmiş misraları tamamlayın.

7*. Qruplara bölünün və Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən deyilmiş aşağıdakı kəlamlardan çıxardığınız nəticəni müəlliminiz və yoldaşlarınızla bölüşün.

- 1) “Bir saat elm öyrənmək altmış illik ibadətdən üstündür”.
- 2) “Alimin qələminin mürəkkəbi bir şəhidin qanından daha müqəddəsdir”.
- 3) “Elm dalınca Çinə qədər getmək lazımdırsa, bunu edin!”

SÖZLÜK

qul, mürəkkəb, müqəddəs

8. “Ehtiram” sözünə yaxınmənalı söz hansıdır?

- a) inam b) sədaqət c) hörmət d) etibar

9. Şeirlərdə göy rəngdə verilmiş “ziyan, yaman, nur” sözlərini hansı sözlərlə əvəz edə bilərsiniz?

10. Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdəki səhvləri tapmağa çalışın, lazım gələrsə, müəllimin köməyindən istifadə edin.

11. Oxuyun, görün Çoxbilmiş sizə nə deyir?

Dosdarına, özünənən böyüklərə **ras** gələndə:

Səhərrər belə müraciət etmək lazımdır:

– Sabahınız xeyir!

Gündüz **rasdaşanda**:

– Salam!

Axşamlar:

– Axşamınız xeyir!

Dosdarınnan ayrılanda belə demək məsləhətdir:

– Hələlik! Sağ ol!

– **Xudaafiz!**

– Görüşənə qədər! Görüşənədək!

Evinizə **gələnnəri** belə **qarşılıym**:

– Xoş **gəlmisiz!** Qapıda niyə **dayanmırsız**, buyurun, keçin içəri!

Qonaxları və ya **dosdaringizi** yola salarkən:

- Yaxşı yol! Tez-tez gəlin, şad **olarıx**!
- Gülə-gülə! Yenə də gəl(in)!
- Gecəniz xeyrə qalsın!– deyənlərə:
- Xeyrə qarşı gedin! – deyin.

12. Çoxbilmişin tövsiyəsində yaşıl rənglə fərqləndirilmiş sözlər tələffüz edildiyi kimi verilmişdir. Bu sözlərin düzgün yazılışını bilirsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

13. Tapmacanı oxuyun, cavabını tapın.

Bir qapağı, min yarpağı. ♦ ♦ ♦ ♦ ♦

SƏNƏ ÜZÜK NƏ GƏRƏKDİR

Məktə•li qiz, əynindəki
Nə şifondur, nə gülməxmər.
Lakin gözəl görünürsən
Bu paltarda sən nə qədər!..

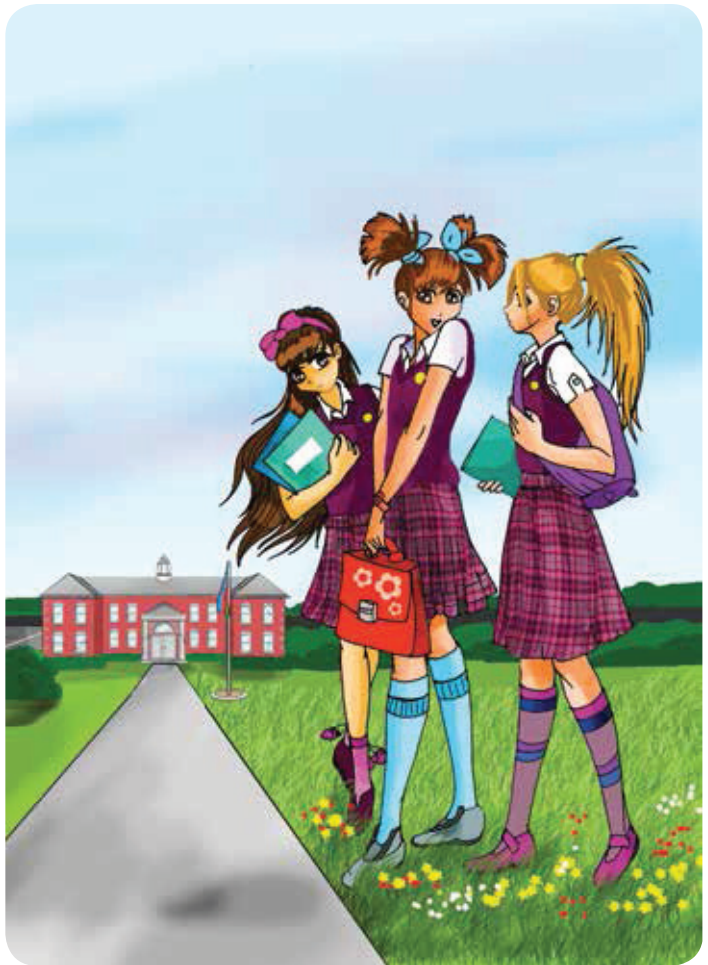
Bu **məktə•li** paltarında
Nə böyük bir sadəlik var,
Dərs oxuyan qızcığaza
Yaraşarmı, heç modalar ?!

Bir geyimdə, bir biçimdə
Siz məktəbə gedən zaman,
Elə bil ki, səf düzülür
Göydə durna **qatarın•an**.

Sən məsələ həll edəndə,
Tər **üzün•ən** axır dən-dən.
Bu dənələr **qiymət•idir**,
Mın pay **soyu•** mirvaridən.

Sənə üzük nə gərəkdir,
Hələ deyil onun yeri.
Barmağının üzüyüdür,
O **mürək•əb** ləkələri.

Bəxtiyar Vahabzadə

SÖZLÜK

sadəlik, mirvari, gülməxmər,
ləkə, dənə, yaraşmaq

SÖZ EHTİYATI

biçim, səf, yeri deyil

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Şeirdəki əsas fikri müəyyənləşdirin.

2. Müzakirə edin. Məktəbə məktəbli geyimində gəlmək lazımdır, yoxsa sərbəst geyimdə? Hansı daha yaxşıdır və nə üçün? Fikirlərinizi əsaslandırın.

3*. “Səf düzülmək” ifadəsi şeirdə hansı mənada işlənmişdir?

a) sıralanmaq b) qatarlanmaq c) bağışlanmaq d) görünmək

4.* Necə bilirsiniz, “düz+ül (mək)” sözünün kökü aşağıdakılardan hansıdır? Müəllimin köməyindən istifadə edin və araşdırın.

a) düz – çöl b) düz – hamar c) düz – doğru d) düz (mək) – sırala (maq)

5. “Bilməmək eyib deyil, öyrənməmək eyibdir” atalar sözündə nəyə işarə edilir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

6. Aşağıda verilmiş müdrik kəlamları oxuyun və yadda saxlayın. Qruplara bölünün. Bu müdrik kəlamlardan çıxardığınız nəticəni yoldaşlarınızla müzakirə edin.

1) İmam Məhəmməd Qəzalidən soruşdular:

– Elmdə bu dərəcəyə necə çatdın?

Dedi: – “Bilmədiyim şeyi soruşmaqdan utanmadım”.

2) “Aşib-daşsa biliyin, dinləməyə çalış sən,

Danışmağa çalışma, dinləməyə alış sən”. (N. Gəncəvi)

3) “Alim olsan, özünü nadan hesab et ki, bilik qapıları sənin üzünə açılsın”. (Qabusnamə)

4) “Öyrənməkdən və yaxşı sözə qulaq asmaqdan ar eləmə”. (Qabusnamə)

SÖZ EHTİYATI

müdrik, dərəcə, aşib-daşmaq, nadan, alışmaq, ar eləmək

7*. “Dinləməyə alış sən” cümləsində “alış” sözünün hansı mənada işləndiyini müəyyən edə bilərsinizmi? Müəllimin köməyindən istifadə edərək araşdırın.

a) yanmaq b) odlanmaq c) öyrəşmək d) vərmiş etmək
1) a; b 2) c; d 3) a; d 4) b; c

8. “Məktəblilər məktəbli formasında daha gözəl görünürlər. Bər-bəzək, bahalı geyimlər şagirdə yaraşmır” fikri ilə razılaşırınsınız? Fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.

9. Necə bilirsiniz, “utanmaq” sözünün əvəzinə aşağıdakılardan hansını işlətmək olar?

a) danışmamaq b) ar elmək c) susmaq d) eşitmək

10. Çoxbilmiş deyir ki, dostu Şamil şeirdə göy rəngdə verilmiş bütün sözlərin düzgün yazılışını bilir. Siz də özünüzü yoxlayın və həmin sözlərin düzgün tələffüzünü və yazılışını qarşı-qarşıya yazın.

ÇOXBİLMİŞ GÜLDÜRÜR

11. Lətifəni oxuyun.

– Ana, yadında, demişdin ki, cümə günü “Tarix”dən “4” alsam, şənbə bütün günü həyətdə oynaya bilərəm.

– Yadımdadır, məgər tarix dərindən “4” almısan?

– Ana, elə qiymət almışam ki, şərtimizə görə ancaq yarım gün həyətdə oynaya bilərəm.

12. Şeir parçasında deyilənlərlə razılaşırsınızmı? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

Dili yoxdur, o danışır,
Hər bir şeydən xəbər verir:

Ata kimi sənə bəzən
Kitab doğru yol göstərir.

Bəxtiyar Vahabzadə

13. Aşağıdakı şeir parçasını oxuyun. Necə düşünürsünüz, kitab insana sirdaş, yaxın yoldaş, dost ola bilərmə? Müzakirəyə qoşulun və fikirlərinizi əsaslandırın.

Kitab sirdaş, yaxın yoldaş,
Sindəndə min aləm var.

O səni bir insan kimi
Gah güldürər, gah ağladar.

Bəxtiyar Vahabzadə

SÖZLÜK

sinə, min aləm

14. Çoxbilmiş deyir ki, siz artıq 13-cü çalışmadakı şeirin adını bilirsiniz. Şeiri tapıb bütövlükdə oxuyun, çox xoşunuza gələcək.

BİR XATİRƏ...

Bir gün yol ilə gedərkən bir nəfər dayanıb **mənə** salam verdi və dedi:

– Siz **məni** tanımasanız da, **mən** sizi tanıyıram. Hüseyn Cavid mənim **müəllimim** olmuşdur.

Biz **asta-asta** yeri-yirdik. O öz keçmişini danışmağa başladı: “**Mənim** oxumağıma Hüseyn Cavid səbəb olubdur. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə dərstdə qəmgin oturmuşdum. Həmişə tələbələrinə qarşı qayğıkeş* olan Cavid müəllim dərstdən sonra **məni** yanına çağıraraq dedi:

– Ay bala, nə olub, niyə belə qəmginsən? Gəmilərin deryada batmayıb ki...”

Mən ona həqiqəti demək istəmirdim. Bilirdim ki, bu, **müəllimimi** kədərlən*dirəcəkdir. O, təkidlə kədərimin səbəbini soruşdu. Mən bildirdim ki, təhsilimi yarımçıq qoyub getmək istəyirəm. O, təəccüblə* və bir az da acıqlı* soruşdu ki, niyə? Mən ona danışmağa başladım:

– Anam **xəstədir**. İşləyə bilmir. İşlə*yib onu saxlamalıyam. **Məndən** başqa, qoca anamın heç kəsi yoxdur.

Cavid **müəllim** mülayim, lakin qəti bir səsle mənə dedi: “Yox, bala, məktəbi yarımçıq qoyma. Ananı saxlamaq və xalqına xeyir vermək üçün sən mütləq oxumalısan...”

Səhərisi gün dərstdən sonra müəllim məni yenə yanına çağırırdı və bir ata mehribanlığı* ilə söhbət etdi. Söhbətdən sonra mənə bir **kitab** verdi. Oxumağıma tapşırırdı. **Kitabı** yataqxana*ya apardım. **Kitabın** içində balaca bir **məktub**, **məktubun** içində də 100 manat pul vardı. **Məktubda** yazılmışdı ki, pulu anana göndər, təhsilini də davam etdir. O, dəfələrlə mənə kömək etdi. Mən məktəbi oxuyub qurtardım. Neçə illərdir **müəllimlik*** edirəm.

Mişkinaz Cavid

SÖZLÜK

qəmgin, qayğıkeş, kədərlənmək, təkidlə, mülayim, dəyərli, asta-asta, həqiqət, yataqxana, dəfələrlə, qəti

SÖZ EHTİYATI

qayğısına qalmaq, səbəb olmaq, xeyir vermək, yarımçıq qoymaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirin və mətnə ad qoyun.

2. Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1) Gənc oğlanın qəmgin olmasının səbəbi nə idi?

2) Gənc oğlan təhsilini niyə yarımçıq qoymaq istəyirdi?

3) Cavid müəllim gəncin təhsilini yarımçıq qoymasına niyə razı olmur?

4) Müəllim gənc oğlana necə kömək edir?

3. Cavid müəllimin hərəkətini necə qiymətləndirirsiniz? Bəs müəllimin yerində olsaydınız, siz necə hərəkət edərdiniz?

4. Gənc oğlan nə üçün təhsilini yarımçıq qoymadı: Cavid müəllim ona pul verdiyi üçün, yoxsa ...? Fikrinizi əsaslandırın.

5. Mətnə mənası sizə məlum olmayan hansı sözlərlə qarşılaşdınız? Həmin sözləri tapıb səs-ləndirin. Mənalарını anlamaqda Çoxbilmişin köməyindən istifadə edin. Sonra bu sözlərə aid özünüz cümlələr qurun.

6. “Təəccüblə” sözündəki iki “ə” saiti bir uzun səs kimi tələffüz olunur. Bunu unutmayın və aşağıdakı sözləri düzgün tələffüz etməyə çalışın.

Sözlər: saat, camaat, maarif, təəssüf, təbii, mətbəə, bədi, zoopark, zootexnik

7. Çoxbilmiş sizi bir qədər düşündürmək və yoxlamaq üçün yenə də bir tapmaca göndərib. Onun cavabında da qoşa sait var. Bu nədir?

Mənim adım: iki heca,
Yol gedirəm gündüz-gecə,
Yorulmuram bircə yol da,

Gah cibdəyəm, gah da qolda,

Gah dirəkdə, gah divarda,

Yol gedirəm – görsən harda...

Məmməd Aslan

SÖZLÜK

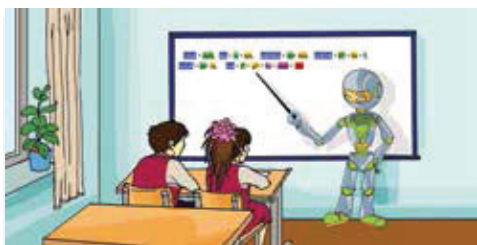
dirək, qoşa

SÖZ EHTİYATI

bircə yol, gah, gah da

8. Mətnə narıncı, yaşıl, sarı və çəhrayı rəngdə verilmiş sözləri ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Sözlərdə eyni hissələrin altından bir, dəyişən hissələrin altından isə iki xətt çəkin. Mətndəki digər sözlər üzərində də müşahidə aparın və fikirlərinizi əsaslandırın: dəyişən kökdür, yoxsa şəkilçilər?

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Əziz dostlar, 8-ci çalışmanı yerinə yetirərkən gördünüz ki, yazdığınız sözlərin **eyni hissələri dəyişmişir**. Mətndəki digər sözlər üzərində apardığınız müşahidələr də bunu təsdiq etdi. Çoxbilmiş deyir ki, **Azərbaycan dilində söz kökləri dəyişmişir və sabit qalır**. Çoxbilmişə inanmaq istəmirsinizsə, nümunələrə

diqqətlə baxın: 1. **Ana** müqəddəsdir. 2. **Anam** həkimdir. 3. Sənin **anan** gözəldir. 4. **Anana** kömək et. 5. **Anandan** soruş. Gördüyünüz kimi, cümlələrdə “**ana**” sözünə müxtəlif şəkilçilər artırılmışdır, lakin **sözün kökü dəyişməmişdir**.

Çoxbilmiş istəyir, onu da biləsiniz ki, Azərbaycan dilində **şəkilçilər sözün sonuna artırılır**. Həm də **bir sözə eyni zamanda bir neçə şəkilçi artırıla bilər**. Misallara baxaq:

vətən + **imiz**, **ana** + **sı** + **nın**, **məktəb** + **li*** + **lər** + **ə**, **leylək** + **lər** + **in**, **yaz** + **ı*** + **çı*** + **lar** + **ımız** + **dan**

9. Mətnə və Çoxbilmişin məlumatında bəzi şəkilçilərin üzərində ulduz (*) işarəsi qoyulmuşdur. Görəsən, niyə? Bəlkə, bu şəkilçilər sözün mənasını dəyişir? Düşünün.

10. Çoxbilmişin gətirdiyi atalar sözlərini diqqətlə oxuyun və yadınızda saxlayın. Qara rəngdə verilmiş sözlərə əksmənalı sözlər deyın.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Qələm tutan əl dilənməz.
Söz quşdur, **buraxarsan**, uçar gedər.
Sözü **uzadarsan**, bəsdır, deyərlər.

Sözün **düzünü** zarafatda deyərlər.
Sözün **yaxşısı** baldan **şirin** olar.

11. Yanıltmacı oxuyun. [Ə] səsinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin. Azərbaycan dilindəki spesifik səsləri təkrar edin və içərisində həmin səslər işlənən sözlər deyın.

Əli əlini Əmir əmiyə uzatdı. Əmir əmi Əlinin əlini əlində saxladı. Əli əli Əmir əminin əlində Əmir əminin əlini soruşdu. Əmir əmi Əlinin əlində olan əlini Əliyə göstərdi. Əmir əminin əli əzilmişdi.

12. Yanıltmacda “ə” sözündən neçə dəfə istifadə olunmuşdur?

- a) səkkiz b) doqquz c) dörd d) on üç e) yeddi

13. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin yazılışı və tələffüzü üzərində müşahidə aparın.

14. Çoxbilmiş aşağıdakı sözlərin yazılışında və tələffüzündə çətinlik çəkir. Bəs siz necə? Özüünüzü yoxlamaq üçün həmin sözlərin düzgün yazılışını və tələffüzünü qarşı-qarşıya yazın.

məf..il, həf..ə, bos..an, tüs..ü, us..a, tax..a, şax..a, dəf..ər, is..i, dəs..ə, as..a, xəs..ə

MƏTN (I hissə)

Dərstdən sonra evə gedərkən məktəbin qapısında Fəridə müəlliməyə bir qadın **yan****aş**dı. Çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Bağışlayın, Fəridə müəllimə sizsiniz?

– Mənəm.

– Sizə bir neçə sözüm var. Mən Muradın anasıyam.

– Murad Əzizovun? – Fəridə müəllimə **sevin****ək** soruşdu.

– Bəli.

– Gedək məktəbə, – Fəridə müəllimə qayıtmaq istədi.

– Yox müəllim, məktəb lazım deyil. Əgər mümkünə, gedək bağçada **əyləşək**.

Onlar **bağ****ç**ada boş bir skamya tapıb oturdular. Qadın dərhal **sözə başladı**:

– Dünən Muradın məsələsinə baxdılar. Mən onlara **dedim** ki, indi daha o, yaxşı oxumağa başlayıb. **Gündə-
li**yində sizin yazdığınız “4” qiymətini göstərdim. Hamı güldü. **Əvvəlki** riyaziyyat müəlliminin dediyindən belə çıxdı ki, qiyməti uşağa sinifdə **dinc** oturması üçün yazıblar. Düzü, **pərt oldum** və mənə ağlamaq tutdu.

İndi gəldim sizdən **soruşum**. Siz, doğrudan da, Murada “4” yazmışsınız ki, sinifdə nadinclik eləməsin, ya dərsini, **həqiqətən**, yaxşı bilib?

Fəridə müəllimə başını buladı. Qadın onun **əsəbiləş**diyini hiss etdi.

– Müəllim, bəlkə, sözü düz demədim, səhvim* oldu. Gərək bağışlayasan.

– Yox, yox. Düz deyirsiniz. Sizin oğlunuz “4” qiymətini öz zəhməti ilə qazanıb.

– Çox sağ olun, müəllimə! Mən ... – Qadın sözünün **gerisini** deyə bilməyib gözüünün yaşını sildi.

Qulman İlkin

SÖZLÜK

dərhal, həqiqətən, çəkinə-çəkinə, qoşa

SÖZ EHTİYATI

ağlamaq tutdu, pərt olmaq, başını bulamaq, dediyindən belə çıxdı

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Hansı fikirlər mətnə uyğun deyil?

a) Muradın anası və Fəridə müəllimə sinif otaqlarından birində oturub söhbət etdilər.

b) Müəllimə Murada “4” qiymət yazıb ki, o, dərsdə sakit otursun.

c) Murad “4” qiyməti öz zəhməti ilə qazanıb.

2. Diqqətlə oxusanız, aşağıdakı sualların hamısına mətnə cavab tapa bilərsiniz. Belədirmi?

a) Fəridə müəllimə Muradın anasını görəndə nə üçün sevindi?

b) Muradın anası niyə danışa bilmədi və ağladı?

c) Muradın məsələsi müzakirə olunanda niyə hamı güldü?

d) Fəridə müəllimə qapıdan girəndə Murad nə ilə məşğul olurdu?

3. Mətnin məzmununa uyğun gələn fikri müəyyənləşdirin.

1) Gec-tez həqiqət öz yerini tapır.

2) Haqsızlığa göz yummaq olmaz.

3) Yaxşı oxumaq hər kəsin borcudur.

4. “Əyləşmək” sözünü hansı sözlə əvəz edərdiniz? Mətnə həmin söz işlənilibmi?

a) oturmaq

b) domuşmaq

c) əylənmək

d) iməkləmək

5. “Sözə başlamaq” ifadəsinin mənasına heç uyğun olmayan variant hansıdır?

a) danışmaq

b) söyləmək

c) dillənmək

d) cavab vermək

6. Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş “pərt olmaq” ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olar?

a) utanmaq

b) tutulmaq

c) hirsələnmək

d) kədərlənmək

7. Necə düşünürsünüz, Muradın “4” aldığı kimi eşidən müəllimlər niyə gülüşdülər? Əslində onlar necə hərəkət etməli idilər? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

8. Mətnə “səhv” sözünün əvəzinə hansı sözü işlətmək olmaz?

a) yanlış

b) nöqsan

c) qüsurlu

d) xata

e) hörmət

9. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri təhsil aldığınız dilə tərcümə edin. Necə düşünürsünüz, həmin sözlərə artırılan şəkilçilər sözlərin mənasını dəyişib, yoxsa yox? Fikirlərinizi açıqlayın və əsaslandırın.

10. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin əvəzinə başqa hansı sözləri işlətmək olar? Cümlələri tapdığınız sözlərlə yenidən oxuyun və tərcümə edin.

11. Bilməcəni oxuyun, cavabı asan tapacaqsınız. Çünki o hər gün sizə lazım olur.

Tapın deyim bir bilməcə:
Şəkil çəkər gündüz, gecə.
Bircə qırıq yana çəkil,
Tez silinib gedər şəkil.

Məmməd Aslan

SÖZLÜK

bircə qırıq

ÇOXBİLMİŞ GÜLDÜRÜR

12. Çoxbilmişin sizin üçün seçdiyi lətifəni oxuyun. Necə düşünürsünüz, kəndli niyə belə cavab verir? Diqqətlə oxusanız, sualın cavabını məndə tapa bilərsiniz.

OXUMAQ, YAZMAQ BİLSƏYDİM

Cahil bir kəndli göz həkiminə gedərək bir gözlük istəyir. Həkim onun gözüne müxtəlif gözlüklər taxır və qarşı divardakı hərfləri göstərir. Kəndli heç bir gözü ilə hərfləri oxuya bilmir. Bunu görən həkim:

– Yoxsa oxuyub-yaza bilmirsən? – deyər kəndliyə müraciət edir.

Kəndli:

– Ah, əfəndim! – deyir. Oxumaq, yazmaq bilsəydim, heç səndən gözlük almağa gələrdim?

Kərkük folklorundan

SÖZLÜK

taxmaq

SÖZ EHTİYATI

cahil

13. Lətifədə fərqləndirilmiş sözlərin və həmin sözlərdə köklərin mənası üzərində müşahidə aparın. Necə bilərsiniz, köklərə artırılan şəkilçilər həmin sözlərdə məna fərqi yaradırmı? Fikirlərinizi açıqlayın.

14. Şeiri oxuyun. Riyaziyyat dərində öyrəndiyiniz fiqurların adlarını Azərbaycan dilində deyən və həmin sözlərə aid cümlələr qurun.

ÜÇBUCAQ

Bu oğlanı tanıyın –
Olsa da, adı Qoçaq*,
Həndəsədən yenə də
“3” qiymət aldı ancaq*.

Dedim: – Payız gələndə
Sən göyə diqqətlə bax:
Durnalar da havada
Qura bilir üçbucaq*.

Oqtay Rza

SÖZLÜK

həndəsə

15. Şeirdə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri düzgün tələffüz edin.

16. Şeirdəki “üçbucaq” sözündə göy və yaşıl rəngdə verilmiş hissələri ayrı-ayrılıqda təhsil aldığınız dilə tərcümə edin. Sonra isə bütövlükdə sözün mənasını deyin. Hər üç sözü ayrı-ayrılıqda cümlələrdə işlədin.

MƏTN (II hissə)

Zəng **çalınd*an** sonra 5-ci “B” sinfinə girən Fəridə müəllimə Muradı görməyəndə təəccüb qaldı:

– Bəs Murad hanı? – deyə soruşdu.

Hamı yerindən səsləndi ki, “gəlməyib”. Bu, Fəridə **müəllimədən** ötrü təzə bir müəmma oldu. Başına cürbəcür fikirlər gəldi. Arxa cərgədə oturmuş **oğlan*ardan** biri əlini qaldırdı:

– Müəllimə, Murad məktəbə gəlmişdi. Ancaq **dərsə** girmədi.

– Nə üçün?

– Dedi ki, daha oxumayacaq. **Bund*an** sonra məktəbə gəlməyəcək.

Bu da gözlənilməz zərbə! Müəllimə heç təsəvvürünə gətirə bilməzdi ki, vəziyyət belə bir şəkil ala bilər.

Fəridə müəllimə **dərsdən** sonra birbaşa Muradgilə getdi. Onlar şəhərin yuxarı məhəlləsində yaşayırdılar. Müəllimə həyatə girəndə Murad ağacın altında oturub köhnə bir ütünü təmir edirdi.

– Murad, evinizdə kim var?

Müəllimənin səsinə Murad **dik atıldı**. **Gözlərini döyəcləyə-döyəcləyə** qaldı. Fəridə müəllimə onun cavabını gözləmədən içeri keçdi. Aynabənddə onun qarşısına çıxan anası **müəlliməni** görən kimi hönkürtü ilə ağladı.

– Sakit olun, sakit olun. Deyin görüm, bu nə məsələdir? Niyə o, dərsə gəlməyib?

Anası **içini çəkə-çəkə** dedi:

– Təqsir məndə oldu, müəllimə. Mən dili yanmış dedim ki, özünü yaxşı aparmasan, pis oxusan, səni **məktəbdən** qovacaqlar. Bundan **acığı tutdu**, **məktəbə** getmədi.

Qılman İlkin

SÖZLÜK

zərbə, məhəllə, gözlənilməz, təmir etmək, aynabənd.

SÖZ EHTİYATI

müəmma, içini çəkmək, dik atılmaq, təsəvvürünə gətirmək, şəkil almaq, gözünü döyəcləmək.

- Mətnin məzmununa uyğun gələn ad hansı ola bilər?
 - Gözlənilməz zərbə
 - Muradın etirazı
 - Ananın etirafı
- Mətnin məzmununa bu ardıcılıq uyğun gəlirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.
 - Muradın çaşqınlığı.
 - Gözlənilməz zərbə.
 - Ananın etirafı.
 - Müəmma.
- Muradın zəif oxumasının səbəbi nə ilə bağlıdır?
 - Tənbəldir, oxumaq istəmir.
 - Dərslər çətindir, oxuduğunu başa düşmür.
 - Nadincdir və tez-tez dərsdən qalır.
 - Ədalətsizliklə barışa bilmir.

SÖZLÜK

ədalətsizlik

- Suallar əsasında mətnin məzmununu qısaca danışın.
 - Murad yoldaşlarına hansı xəbəri vermək üçün məktəbə gəlmişdi?
 - Fəridə müəllimə nə üçün Muradgilə getdi?
 - Murad müəllimi görəndə niyə gözlərini döyəcləyə-döyəcləyə qaldı?
 - Muradın anası Fəridə müəlliməni görəndə niyə hönkürtü ilə ağıladı?

5. Mətnə uyğun olan fikri müəyyənləşdirin.

Fəridə müəllimə Muradgilə gələndə gördü ki,

- Murad küçədə velosiped sürür.
- Murad küçədə uşaqlarla futbol oynayır.
- Murad ağacın altında oturub köhnə bir ütünü təmir edir.
- Murad həyətdə velosipedini təmir edir.

6. Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş “d” və “l” hərflərinin tələffüzü üzərində müşahidə aparın. Həmin sözlərdə bu hərflər necə tələffüz olunmalıdır? Tədqiqata qoşulun. Nəticənin inandırıcı olması üçün başqa misallardan da istifadə edin.

7*. Mətnə mavi rəngdə verilmiş ifadələrin mənasını anladınız mı? Çətindir?

Gəlin birlikdə fikirləşək! Hansılarla əvəz etmək mümkündür?

1) İcini çəkmək –	a) hıçqıraraq ağlamaq	b) susub durmaq	c) hönkürmək
2) Acığı tutmaq –	a) hirsəlmək	b) cin atına minmək	c) küsmək
3) Dik atılmaq –	a) birdən durmaq	b) hoppanmaq	c) sıçrayıb qalxmaq
4) Gözlərini döyəcləmək –	a) çaşıb qalmaq	b) özünü itirmək	c) utanmaq

8. Çoxbilmiş istəyir ki, Murad bu atalar sözlərini yaxşı-yaxşı yadında saxlasın və bunlardan nəticə çıxarsın. Çoxbilmişlə razısınız mı? Fikirlərinizi açıqlayın.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Elm aqlın چراğıdır.

Zəhmət çəkməyən bal yeməz.

Niyyətin hara, mənzilin ora.

Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.

9. Mətnə kökləri narıncı, yaşıl və göy rəngdə olan sözlər üzərində müşahidə aparın. Bu sözlərə artırılan şəkilçilər sözlərin mənasında dəyişiklik yarada bilərmi? Fikirlərinizi açıqlayın və sözlərin kökünü cümlələrdə işlədin.

10. Lətifəni oxuyun.

ZORLA GÖNDƏRİRLƏR

Qoltuğunda çantası, üz-gözü ağlamaqdan şişmiş oğlan uşağı yolda qonşusu ilə rastlaşdı. Qonşu oğlanın ağladığını hiss etdi və onun könlünü almaq* üçün üz-gözü oxşadı:

– Oğlum, məktəbə gedirsən?

Oğlan gözlərini silərək dedi:

– Mən getmirəm. Zorla göndərirlər.

SÖZ EHTİYATI

könlünü almaq, oxşamaq

11.* Oğlanın ağlamağının səbəbini, yəqin ki, başa düşdünüz. İndiyə qədər oxuduqlarınız əsasında onun bu hərəkətinə münasibət bildirin. Aşağıdakı şeiri oxuyun və uyğunluğu tapmağa çalışın.

TƏNBƏL

Çox yatma, dur, a tənbel,
Yatsan olar iş əngəl.
Gün dağlara yayıldı,
Hər bir yatan ayıldı.

Yar-yoldaşın səhərlər
Tez məktəbə gedərlər.
... Xeyri-şərin qan, oğlum,
Öz halına yan, oğlum.

Abbas Səhhət

SÖZLÜK

əngəl, qanmaq

SÖZ EHTİYATI

öz halına yanmaq

12. Necə bilirsiniz, nə vaxt “Tənbel” şeirini “Oyan, oğlum” şeirinin davamı hesab etmək olar? Mülahizələrinizi söyləyin.

13. Çoxbilmişin tənbellərə aid dediyi atalar sözlərini eşitmisinizmi? Onları oxuyun, nəticə çıxarın və yeri gələndə istifadə edin. Başqalarını bilirsinizsə, söyləyin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Tənbel deyər: “Bu gün oynaram, sabah oxuyaram”.

Çalışqan deyər: “Bu gün oxuyaram, sabah oynaram”.

Tənbel dağda qar gördü, yorğanına büründü.

Tənbelə iş buyur, o sənə ağıl öyrətsin.

Tənbel həmişə xəstəyəm deyər.

14. Aşağıdakı sözlərə -çı, -çi, -çu, -çü şəkilçilərindən uyğun olanı əlavə edib yazın. Əvvəlki və sonrakı sözlərin mənalari üzərində müşahidə aparın. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.
qayıq, gül, pambıq, üzüm, dəniz, ocaq, neft, xalça, təyyarə, ov, bostan, gəmi, balıq, qoruy

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

1. Mətni oxuyun və təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

ATATÜRKÜN HƏYATI

Mustafa Kamal Atatürk 1881-ci ildə Salonikidə anadan olmuşdur.

Balaca Mustafa anasının arzusu ilə bir müddət məhəllə **məktəbində** oxudu. Çox keçmədən atası onu Salonikidə Şəmsi Əfəndinin müasir **məktəbinə** qoydu. Şəmsi Əfəndi yeni şagirdinin çox istedadlı olduğunu tez başa düşdü. Ona görə də balaca Mustafanın bu məktəbdə oxumasından son dərəcə xoşhal idi. Mustafa bu **məktəbdə** oxuyarkən atası öldü.

Mustafa Şəmsi Əfəndinin ibtidai **məktəbini** bitirdi. Sonra bir müddət Salonikidə orta məktəbdə oxudu. Lakin ərəb dili müəllimi haqsız olaraq zopa ilə onu vurduğu üçün bu **məktəbdən** çıxdı. O, 1893-cü ildə hərbi **məktəbə** daxil oldu və təhsilini burada davam etdirdi. Mustafa bu **məktəbi** ürəkdən sevdi. Az bir zamanda yoldaşları arasında seçildi. İstedadı və qabiliyyəti ilə müəllimlərin rəğbətini qazandı. **Məktəbin** riyaziyyat müəllimi Mustafa Əfəndi zəkasına görə onu sinifdəki digər Mustafalardan fərqləndirmək istədi. Odur ki, sevimli şagirdinin adının sonuna “Kamal” sözünü əlavə etdi. Artıq gənc şagird Mustafa Kamal olmuşdu...

Utkan Qocatürk

SÖZLÜK

xoşhal, qabiliyyət

SÖZ EHTİYATI

zəka, zopa, kamal, rəğbətini qazanmaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

2. Mətnin məzmununa uyğun olan fikir hansıdır?
 - a) Balaca Mustafa məhəllə məktəbində oxumaq istəyirdi.
 - b) Salonikidə müasir məktəb olmadığı üçün onu məhəllə məktəbinə qoydular.
 - c) Balaca Mustafa anasının arzusu ilə bir müddət məhəllə məktəbində oxudu.

3. Oxuduğunuz mətnə əsasən doğru cavabı göstərin.

Mustafa orta məktəbdən çıxdı, çünki ...

- a) oxumaq istəmirdi.
- b) müəllimlər və yoldaşları onu sevmirdilər.
- c) ərəb dili müəllimi onu haqsız olaraq vurmuşdu.
- d) o, başqa məktəbdə oxumaq istəyirdi.

4. Aşağıdakı sualları oxuyun. Ardıcılığın mətnin məzmununa uyğun olub-olmadığını müəyyənəldir. Necə bilirsiniz, mətnə aid başqa hansı sualları vermək olar?

- 1) Balaca Mustafa niyə bir müddət məhəllə məktəbində oxudu?
- 2) Mustafanın Şəmsi Əfəndinin məktəbinə keçməsinin səbəbi nə idi?
- 3) Mustafanın məktəbdən çıxması nə ilə bağlı idi?
- 4) Mustafa nə vaxt hərbi məktəbə daxil oldu?
- 5) Mustafa oxuduğu məktəblərdə yoldaşlarından nə ilə seçilirdi?
- 6) Mustafa necə Mustafa Kamal oldu?

5. Necə bilirsiniz, mətni oxumasanız, bu suallara cavab verə bilərdinizmi? Oxumağın faydası barədə kiçik bir mətn tərtib edin, mətnə ad qoyun, onu yoldaşlarınıza və müəlliminizə oxuyun.

6. Mətnə “məktəb” sözünə artırılan şəkilçilər üzərində müşahidə aparın. Bu şəkilçilər sözün mənasını dəyişirmi? Cavablarınızı əsaslandırın.

7. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti haqqında araşdırma aparın, əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında təqdimat hazırlayın, sinifdə oxuyun.

8. Aşağıdakı sözlərə -lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçilərindən uyğun olanı əlavə edib yazın. Əvvəlki və sonrakı sözlərin mənalari üzərində müşahidə aparın. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

dağ, meşə, yaşıl, kol, qum, daş, çiçək, ot, ağac, yaxşı, gözəl, təmiz, mehriban, mərd, qəhrəman, gül, üzüm

9. Aşağıdakı sözlərə əvvəlcə saitle, sonra isə samitle başlayan şəkilçilər əlavə edərək yazın. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

balıq, qayıq, qatıq, uzaq, qonaq, işıq, ayaq, pambıq, bayraq, barmaq

10. Aşağıdakı sözləri düzgün tələffüz edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

üçbucaq, məndən, bayraq, oğlanlardan, qızlar, gözlərini, qonaqlar, dəftər, bağışlayın

11. Necə bilirsiniz, Muradın dərstdən qalmasına haqq qazandırmaq olarmı? Fikirlərinizi açıqlayın.

12. Çoxbilmişin bildiyi atalar sözlərini siz də öyrənin və yeri gələndə istifadə edin. Deyilənlərə özünüz də əməl edin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Söyləyəne baxma, söylədiyinə bax!
Söyləmək məndən, dinləmək səndən!

Adam başından böyük danışmaz.
Əvvəl düşün, sonra danış!

SÖZ EHTİYATI

başından böyük

13. Sözlərdən cümlələr düzəldib yazın.

1) Düzbucaqlı, uşaqlar, çəkdilər, riyaziyyat, dərslər, dairə, və. 2) Dostlar, ilə, futbol, həyat, məktəb, Fərid, oynamaq. 3) Heç zaman, unutmur, məktəblilər, şəhidlərini, vətən. 4) Qobustan, getmək, sinif, uşaqlar, şənbə günü, ekskursiya. 5) Xəbər vermək, qaranquş, gəlişini, yazın. 6) Qurmaq, bizim, qaranquş, yaz, eyvan, yuva.

14. Aşağıdakı sözlərin və ifadələrin mənasını izah edin və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

acığı tutmaq, təmir etmək, pərt olmaq, qayğısına qalmaq, mülayim, qiymətli, sadəlik, yaraşmaq, yuxulamaq

15. “Tənbəl həmişə xəstəyəm deyər” atalar sözünün mənasını izah etməyə çalışın.

Sevimli dostlar, elə bilməyin ki, sizin istəyinizi unutmuşam. Heç elə də şey olar?! Axı mən sizin dostunuz Çoxbilmişəm! Elə hey Vətəndən danışmaq, bu mövzuda şeirlər, mahnılar oxumaq istəyirsiniz. Məgər siz hər gün dərsə Dövlət himnimizi oxumaqla başlamırsınız?! Bəs bu, vətəndən musiqi dilində danışmaq deyilmi?! **VƏTƏN** heç yaddan çıxarmı? Özü də kimin, kimin, Çoxbilmişin yadından!

VƏTƏN – günəşdir, havadır, sudur, torpaqdır; **VƏTƏN** – keçmişdir, bu gündür, gələcəkdir!

VƏTƏN – bizim varlığımızdır, mənəvi dəyərlərimizdir: dilimiz, sazımız-sözümüz, nəğməmiz-bayatımız, kökümüz-soyumuzdur! Burada böyük şairimiz Səməd Vurğunun dillər əzbəri olan misralarını xatırlamamaq olmur:

Anam, doğma vətənimdən!

Ayrılarımı könül candan?

Azərbaycan, Azərbaycan?!

VƏTƏN – başı qarlı dağlarımız, yeyin axan çaylarımız, sərin meşələrimiz, buz kimi bulaqlarımızdır. **VƏTƏN** – laləli-nərgizli düzlərimiz, bağlı-bağatlı ellərimiz, hər gün yeniləşən kəndlərimiz, şəhərlərimizdir! Görün bir şair Tofiq Bayram necə də gözəl deyib:

VƏTƏN mənim bu günüm,

Sabahkı toy-düyünüm.

Haqqım var ki, öyünüm

Azərbaycan deyəndə!

Ürəklərdə döyünüm,

Azərbaycan deyəndə!

Görürsünüzmü, sevimli dostlar, vətən haqqında o qədər gözəl sözlər yazılıb ki! Axı sözlərin şahı da elə **VƏTƏN** sözüdür! Vətən müqəddəsdir. Vətən bizə doğma anadır, anamız qədər əzizdir. Əgər anamızı qorumaq istəyiriksə, onda öncə Vətəni qorumalıyıq, elə deyilmi?

Əvvəlki siniflərdə Azərbaycan dilində vətənə aid şeirlər, nağıllar, mətnlər oxumusunuz. Bu əsərləri oxuduqca vətənimizə məhəbbətinizin birə-beş artdığına inanıram. Elə mən də vətəndən danışmaqdan doymuram. Axı hamımız müqəddəs anamıza – Vətənimizə borcluyuq !

Bilirəm, məndən **VƏTƏN** haqqında yeni şeirlər, mahnılar, nağıllar istəyirsiniz. Heç narahat olmayın və ürəyinizi də sıxmayın. Sizə söz verdim kimi, Çoxbilmişin sehrli torbasında Vətən haqqında o qədər gözəl şeirlər, maraqlı hekayələr var ki!.. Təki siz Çoxbilmişdən şeir istəyin! Ondan asan nə var ki?!

SÖZLÜK

varlıq, döyünmək, öyünmək,
yeniləşən, kökümüz-soyumuz

SÖZ EHTİYATI

yeyin, birə-beş, ürəyini sıxmaq
mənəvi dəyər, bağlı-bağatlı

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Dostlar, deyin görək Vətən haqqında dediklərimlə razısınız mı? Sizin üçün Vətən nədir? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

2. “Vətən keçmişdir, bu gündür, gələcəkdir” fikrini necə başa düşürsünüz? Fikirlərinizi açıqlayın.

3. Necə bilirsiniz, Vətənimizin havası, suyu, torpağı olmasa, biz yaşaya bilərikmi? Bu barədə düşüncələrinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

4. Şair Abbas Səhhətin “Vətəni sevməyən insan olmaz! Olsa da, ol şəxs də vicdan olmaz!” fikri ilə razısınız mı? Doğrudanmı, hamı vətəninə sevir? Bəs heç vətəninə sevməyənlərə rast gəlmişsinizmi? Belələri haqqında nə düşünürsünüz? Müzakirəyə qoşulun.

5. Çoxbilmiş bu şeiri əzbər bilir. Siz də əzbərləyin.

VƏTƏN

Ey Vətən, ana Vətən,
Heyranam sənə, Vətən!
Dupduru göllərin var,
Yamyaşıl çöllərin var.
Dağların baş-başadır,
Düzlərin tamaşadır.
Dərələrin dərinidir,
Yaylaqların sərinidir.
Nə gözəldir qucağın,

Doğma odun-ocağın!
Kəndlərin gül-çiçəkdir,
Şəhərlərin göyçəkdir.
Sakitdir gen düzlərin,
Coşqundur dənizlərin.
Sən **dünyanın gözü**sən,
Taleyimin özüsən.
Sevirəm bayrağın,
Öpürəm torpağın!

Əhməd Cəmil

SÖZLÜK

tale, düz, dərə, çöl

SÖZ EHTİYATI

coşqun, tamaşa, heyran olmaq,
baş-başa

6. Uşaqlar, deyin görək, “Sən dünyanın gözüsən” mısrası ilə şair nə demək istəyir? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

7. Şeirdə yaşıl rənglə fərqləndirilmiş sözlərin mənasına uyğun olmayan cavab hansıdır?

- a) çox duru, çox yaşıl c) əlamət bildirir
b) duruluğu, yaşıllığı az d) necə? nə cür? suallarına cavab verir

8. Şeirdə göy rəngdə verilmiş “dağ – dərə”, “sakit – coşqun” sözlərinin bir-birinə münasibətini aydınlaşdırın.

- a) yaxınmənalı sözlərdir b) əksmənalı sözlərdir c) çoxmənalı sözlərdir

9. Bəs “gül – çiçək”, “od – ocaq” sözlərinin bir-birinə münasibəti barədə nə deyə bilərsiniz?

- a) yaxınmənalı sözlərdir b) əksmənalı sözlərdir c) çoxmənalı sözlərdir

10. Günay şeiri oxudu. Bəzi şeyləri başa düşmədi. Əvvəl fikirləşdi ki, sabah müəllimdən, ya da yoldaşlarından soruşub öyrənər. Birdən yadına Çoxbilmişin sözləri düşdü: “Oxuduqlarınızı anlamaqda çətinlik çəksəniz, tez həvəsdən düşməyin”. Günay sevindi və Çoxbilmişlə dialoqa başladı. Onların dialoqunu siz də oxuyun, faydasını görürsünüz.

DİALOQ

– Çoxbilmiş, deyirdin ki, çətinliyə düşsəm, həmişə yanımda olacaqsan. Bax mən indi çətinliyə düşmüşəm. Köməyinə ehtiyacım var. Şeiri əzbərləmişəm. Ancaq başa düşmürəm ki, “Sən dünyanın gözüsən” nə deməkdir axı?!

– Günay, heç ürəyini sıxma, Çoxbilmişə güvənə bilərsən. Çox keçməz sən özün hər şeyi başa düşərsən. Yaxşı, mənə de görüm, “göz” sözünün mənasını bilirsən?

– Əlbəttə bilirəm, bunu kim bilmir ki?! Göz olmasa, biz şeyləri necə görürük, dərslərimizi necə oxuyarıq?!

– Doğru deyirsən. Ancaq onu da bilməlisən ki, bizim dilimizdə sən bildiyin sözlərin çoxu bir neçə mənada işlənir. Axı sən “oxumaq”, “oynamaq” sözlərini də bir neçə mənada işlədirsən. Bir yadına sal: kitab oxumaq, məktəbdə oxumaq, mahnı oxumaq, futbol oynamaq, yallı oynamaq, bir tamaşada oynamaq...

– Hə, hə, hə ... yadıma düşdü. Yəni deyirsən “göz” sözü də bir neçə mənada işlənir?

– Bəli, dostum, “göz” sözünün, eləcə də “dil, diş, baş, ayaq, əl, qol, üz, burun, qaş” və bunun kimi çox sözlərin bir neçə mənada işləndiyinin şahidi olacaqsan. Özün də həmin mənələrdən danışığında istifadə edəcəksən. İndiyə qədər, sadəcə olaraq, sən buna diqqət yetirməmişsən. Ancaq darıxma, bunların hamısını birdən öyrənmək asan deyil. Sənə demişdim axı, mənimlə söhbət edə-edə dilimizin zənginliyinə bələd olacaqsan! İndi görürsən ki, bizim dilimiz necə mənalı, zəngin bir dildir. Elə ona görə də dilimizi hamımız sevməli, öyrənməli və onun təmizliyini qorumağıq!

– Doğru deyirsən, Çoxbilmiş, bundan sonra mən də sözlərin mənalarına diqqət edəcəyəm.

– Yaxşı, de görüm, iynənin gözü, tərəzinin gözü, şkafın gözü, çantanın gözü ifadələrində “göz” sözü görmək mənasını bildirir?

– Əlbəttə, yox. Məgər iynə, tərəzi, şkaf görür?

– Deməli, yavaş-yavaş başa düşürsən. Axı mən sənə deyirdim ki, darıxma! Bu şeirdə “göz” sözü “bir şeyin ən gözəli, qiymətli” mənasında işlənib. Ancaq bu da hamısı deyil. Sən bu sözün başqa mənaları ilə də qarşılaşacaqsan. Şair Teymur Elçinin “Gözlər” şeirini də oxu və özün nəticə çıxart!

– Mütləq oxuyaram. Çoxbilmiş, çox sağ ol, elə ona görə də sənə Çoxbilmiş deyirlər də! Mən hər şeyi başa düşdüm. Sabah sinifdə bu sualı dostlarıma da verəcəyəm.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, təhsil aldığınız dildə eyni bir sözün bir neçə mənada işləndiyini bilərsiniz. Ancaq həmin sözlər ayrı-ayrı mənaları bildirsə də, bu mənalar arasında əlaqə, oxşarlıq olur. Belə sözlərə Azərbaycan dilində də rast gəlirsiniz. Bunlara **çoxmənalı sözlər** deyilir: Məsələn, uşağın qolu – köynəyin qolu; qızın burnu – ayaqqabının burnu – gəminin burnu; bacımın ayağı – stolun ayağı, oğlanın başı – dağın başı – ağacın başı ...

11. Vətən haqqında bildiyiniz atalar sözlərini söyləyin. Bu mövzuda Çoxbilmişin torbasında olan atalar sözlərindən bilmədiklərinizi öyrənin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Vətənə gəldim, imana gəldim.
Qürbət cənnət olsa, yenə vətən yaxşıdır.
Vətənin bir günü, qürbət min günü.
Vətənin bir qışı qürbət yüz baharından yaxşıdır.
Qərbi vurmuşlar, “Vay vətən!” demiş.

Qürbət yerdən vətən olmaz!
Özüm qürbətdəyəm, gözüm vətəndə.
Bülbül gülü sevər, insan–vətəni.
Yurddan çıxsan da, eldən çıxma!

12. Lüğət üzrə imla yazın. Sonra kitabla yoxlayın. Sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.
dörd, yeddi, səkkiz, doqquz, iyirmi, qırx, əlli, altmış, yetmiş, səksən, doxsan, altmış altı, yetmiş yeddi, səksən dörd, səksən səkkiz, doxsan doqquz

13. Vətən haqqında bildiyiniz bayatıları yadınıza salın. Çoxbilmişin təklif etdiyi bayatıları da əzbərləyin.

BAYATILAR

Dağlara çən düşübdü,
Başıma dən düşübdü.
Tanrı, məni quş elə,
Yada vətən düşübdü.

Gül üstündə yaş olum,
Ellərə sirdaş olum.
Qürbətdə şah olunca,
Vətənimdə daş olum.

Əzizinəm dilən göz,
Bağda gülü dilən göz.
Qürbətdə xan olunca,
Vətəninə dilən göz.

SÖZLÜK

qürbət, dilənmək

SÖZ EHTİYATI

çən düşmək, dən düşmək

14. Yanıltmacı oxuyun, [g] və [ü] səslərinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.
Azərbaycan dilinin spesifik səslərini təkrar edin.
Gündüz gecə Gülgəzin güzgüsünü gizlədi. Gülgəz gündüz gizli-gizli güzgüsünü gəzdirdi. Gündüz güldü, gülməyini Gülgəzdən gizlədi.
Gülər güzgünü Gündüzün gizlədiyini gizləncə Gülgəzə dedi. Gülgəz gizləncə güzgüsünü götürdü. Gülgəzlə Gülər gizləndə Gündüzə güldülər.

ÇİÇƏK DƏNİZİ

Gəzinti davam edirdi. İradə və İlkin hamıdan qabaqda gedirdilər. Çox keçmədi ki, onlar düzənliyə* çıxdılar. Bəh-bəh, ətraf necə gözəl idi! Rəngbərəng **çiçəklər** elə bil bir-biri ilə yarışırdı. İradə **əllərini** bir-birinə vurdu və ucadan:

– Dənizə baxın, dənizə!

İlkin təəccüblə ondan soruşdu:

– Hani dəniz, harada görürsən?

İradə düzənlik boyu görünən çiçəkləri göstərüb dedi:

– Budur bax çiçək dənizi!

Qız gah sarıçiçək, gah lalə, gah da durnagülü **üzüb** anasına verirdi. Zəngçiçəyi onun çox xoşuna gəlmişdi. Bilmirdi hansından daha çox toplansın. İlkin isə hey sarıçiçək yığdı. Bunu görən İradə də sarıçiçək yığmağa başladı. İradə İlkinə yaxınlaşıb:

– **Sarıçiçəkdən** çox xoşun gəlsə, bunları da götür, – dedi.

İlkin götürmədi: – Yox, apar anana ver. Biz çox yığmışıq, anam qurudur. Əjdər müəllim deyir ki, sarıçiçək dərmandır.

– Doğru deyirsən? Nə dərmanı, baş ağrısı dərmanı?

– Yox, **baş ağrısı** dərmanı deyil, **soyuq** dəyəndə dəmləyib çayını içirlər. Hələ biz kəklikotu da yığıb qurutmuşuq.

Qızı maraq bürüdü.

– Kəklikotu nədir?

İlkin tez yamaca qaçıb nə isə axtardı. İradə onun dalınca gəzirdi. Elə bu zaman Əjdər müəllimin səsi eşidildi:

– Uşaqlar, dala qalmayın, tez gəlin.

– Biz kəklikotu axtarıyıq, – deyə İlkin **ucadan dilləndi**.

– Buralarda yubanmayaq, Qazandurmazda kəklikotu lap çoxdur, orada yığarsınız.

Dağın başına çatdıqda artıq günorta idi. Hamı yorulmuşdu. İradə isə yorulmaq bilmirdi.

Lalənin anası xırda yarpaqlı otu İradəyə göstərdi: – Bax, kəklikotu budur.

İradə **sevincək** alıb diqqətlə xırdaca **yarpaqları** olan bu ota baxdı. Burnuna **yaxınlaşdırdı**. Qızın gözləri parıldadı:

– Aa, bunun nə gözəl ətri var!

İlkin tez dedi:

– O da dərmandır. Onu çay kimi dəmləyib içmək olar. Xəstə o saat **sağalar**.

İradə:

– Əjdər müəllim, doğrudur? – deyə soruşdu.

Əjdər müəllim **gülümsəyib** dedi:

– İlkin **düz** deyir. Kəklikotunu qurudub qışda xəmir xörəklərinə tökəndə həm **ləzzətli**, həm də **ətirli** olur. Hələ çay kimi dəmləyib içirlər də. Sən də yığ, anan qurudar.

Uşaqlar bəhsə girib xeyli kəklikotu yığdılar. Bir az dincəldilər. Sonra aşağı enməyə başladılar. İradə və İlkin yenə də qabaqda qaça-qaça aşağı düşürdülər.

Çox keçmədi ki, güllü-çiçəkli düzənliyə **çatdılar**. İradə yeni bir çiçəyə rast gələn kimi tələsik **üzüb** Əjdər **müəllimin** yanına **qaçırdı**:

- Bəs bunun adı nədir?
- Zəngçiçəyi.
- Bəs bunun?
- Zəncirotu.
- Bəs bunun? Bəs bunun?...

Gecədən xeyli keçmişdi. **İradənin** gözünə yuxu getmirdi. Güllərin-çiçəklərin adını **əzbərləyir**, hərəsindən birini vərəqlərin arasına səliqə ilə **düzüb** kitabı örtürdü.

Anası qızının çiçəkləri **kitabın** arasına düzdüyünü görüb soruşdu:

– Qızım, çiçəkləri ora niyə qoyursan?

– Ana, **yoldaşlarıma** göstərəcəyəm. Qoy onlar da **vətənimizin** bu möcüzələri ilə tanış olsunlar.

Müəllimimiz tez-tez deyir ki, torpağımızın altı da, üstü də qızıldır.

Mən bunun nə demək olduğunu indi daha yaxşı anlayıram.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

düzənlik, dəmləmək, kəklikotu, üzmək, xırda, ləzzətli, yamac, yubanmaq, möcüzə, bəh-bəh, durnagülü, zəngçiçəyi, sarıçiçək

SÖZ EHTİYATI

soyuq dəymək, zəncirotu

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Çoxbilmiş bu mətni oxudu və “Çiçək dənizi” adlandırdı. Çoxbilmişlə razısınız mı? Mətni daha necə adlandırmaq olar? Fikirlərinizi əsaslandırın.
2. Mətnin məzmununu aşağıdakı ardıcılıq üzrə danışmaq olarmı?
 - 1) Çiçək dənizi.
 - 2) Sarı çiçək dərmandır.
 - 3) Kəklikotu axtarışı.
 - 4) Gecədən xeyli keçmişdi.
3. Sualları oxuyun. Hansı suala mətndə cavab tapa bilmədiniz?
 - 1) İlk və İradə necənci sinifdə oxuyurlar?
 - 2) İradə ən çox hansı çiçəklərdən yığdı?
 - 3) İradə sarı çiçəyi nə üçün İlkə vermək istəyir?
 - 4) İlk sarı çiçək barədə nə söylədi?
 - 5) Qazandurmaz dağı Azərbaycanın hansı bölgəsindədir?
 - 6) İlk bitkilər haqqında bildiklərini kimdən öyrənmişdi?
 - 7) Kəklikotunu hansı xəmir xörəklərinə tökəndə ləzzətli olur?
 - 8) İradənin gözünə niyə yuxu getmirdi?
 - 9) İradə nəyi anladığını başa düşdü?
4. İlk bitkilərin faydası haqqında dediklərinə nə əlavə edə bilərsiniz? Başqa hansı dərman bitkilərini tanıyırsınız? Bildiklərinizi yoldaşlarınıza da deyın. Dərsliyinizin sonrakı səhifələrində də bir neçə dərman bitkisinin adına rast gələcəksiniz.
5. İradənin müəlliminin dediği “torpağımızın altı da, üstü də qızıldır” fikri ilə siz də razısınız mı? Qruplara bölünün və mövzunu müzakirə edin.
6. Mətni diqqətlə oxuyun. Qara rənglə fərqləndirilmiş sözün mənasına uyğun cavabı tapın.
 - a) üz – sifət: Nərgizin üzü b) üz – qaymaq: südün üzü c) üz – qopar: gülü üz
7. Diqqətli olun. Hansı artıqdır?
 - a) kitabın üzü b) göyün üzü c) bənövşəni üz d) yorğanın üzü

8. Mətnə göy rəngdə verilmiş birləşmələrdə “baş” sözü ilə bağlı düzgün cavab hansıdır?

- a) bir söz iki mənada işlənib – çoxmənalı sözdür
- b) mənalar tamamilə fərqlidir – sözlər omonimdir
- c) yaxınmənalı sözlərdir

9. Mətnə çəhrayı və göy (■ ■), çəhrayı, göy, yaşıl (■ ■ ■), çəhrayı, göy, yaşıl və qırmızı (■ ■ ■ ■) rənglə verilmiş sözləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

Necə düşünürsünüz, göy rəngdəki və ondan sonra artırılan şəkilçilər söz köklərinin mənasını dəyişirmi? Seçdiyiniz misallara və indiyə qədər ayrı-ayrı mətnlər üzərində apardığınız müşahidələrinizə əsasən fikirlərinizi açıqlayın.

10. Mətnin sonunda işlənmiş “alt” və “üst” sözləri ilə bağlı düzgün cavab hansıdır?

- a) yaxınmənalı sözlərdir
- b) əksmənalı sözlərdir
- c) çoxmənalı sözlərdir

11. Yanıltmacı oxuyun, [ç] və [ə] səslərinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.

Çəmənləkdə çiçək çoxdur. Çiçəklər çətirli çiçəklərdir. Çiçəklər elə bil çələngdir. Çiçək çəməndəki çiçəklərdən çələng düzəltdi. Çiçək çox çətinlik çəkdi. Çiçəklər çətirlərindən Çiçəyə ətir saçdılar. Çiçək ətirli çiçək çələngini kiçik bacısı Çəmənin saçına taxdı.

SÖZLÜK

çətirli, çələng

12. Mətnə çəhrayı və sarı (■ ■), çəhrayı, sarı və göy (■ ■ ■), çəhrayı, sarı, göy və qırmızı (■ ■ ■ ■) rənglə fərqləndirilmiş sözləri seçib ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Köklərə artırılan sarı rəngdəki şəkilçilər həmin köklərin mənasını dəyişirmi? Bəs həmin sözlərdə göy və qırmızı rəngdə olan şəkilçilər özlərindən əvvəlki hissələrin mənasına necə təsir edir? Qruplara bölünüb müzakirə edin və gəldiyiniz nəticəni söyləyin.

13. Cümlələrdəki göy zolaqların yerinə lazım olan sözü yazın. Çoxbilmişlə dialoqu yadınıza salın. Artırdığınız sözün neçə mənada işləndiyini müəyyən edin. Necə bilirsiniz, bu sözlərin mənaları arasında oxşarlıq varmı?

- 1) Südün ■■■■■ bəzi yerlərdə xama deyirlər.
- 2) Leyla dəftərinin ■■■■■ dəyişdi.
- 3) Gülər anasının ■■■■■ öpdü.
- 4) Göyün ■■■■■ bulud örtmüşdü.
- 5) Anam yorğanın ■■■■■ yudu.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, artıq neçə dərsdir ki, siz sözlərə artırılan şəkilçilər üzərində müşahidələr aparırsınız. Müşahidələrinizdən gördünüz ki, Azərbaycan dilində **şəkilçilər iki cürdür: balıqlar, balıqçının, üzümün, üzümçü, üzümlükdə ...**

Çoxbilmiş deyir ki, şəkilçilərdən bəzilərini sözlərə artırarkən **kökün mənasında heç bir dəyişiklik yaranmır**. Bu şəkilçilər ancaq sözlərin formasını dəyişir və cümlədə **sözlərin bir-biri ilə əlaqələnməsinə kömək edir**. Ona görə də biz belə şəkilçiləri sözdəyişdirici (qrammatik) şəkilçilər adlandırırıq: Məsələn, **İradənin, uşaqlar, vətənimizin, anası, çatdılar, qaçırdı, müəllimdən ...**

Şəkilçilərin digər qrupu isə sözlərə artırılarkən **kökün mənasına təsir edərək onu dəyişir, yeni mənalı söz düzəldir**. Yeni sözlər düzəltdiyi üçün Çoxbilmiş belə şəkilçiləri **sözdüzəldici (leksik) şəkilçilər** adlandırır. Misallara baxaq: **ətirli, yaxınlaş** (maq), **bağça, dənizçi, təmizlə** (mək), **vətəndaş, ələk...**

SAZLI-SÖZLÜ DİYAR

Qazax **sazlı, şeirli** bir diyardır. Bu diyar xalqımızın söz sənəti tarixinə Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif, Çoban Əfqan, Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, Mirvarid Dilbazi, İsmayıl Şıxlı, Hüseyn Arif, Aşıq Ədalət kimi görkəmli **sənətkarlar** bəxş etmişdir. Bu mahal əsrlərdən bəri aşıq sənətinin beşiyi olmuşdur. Burada **analar** körpəsinə saz havası üstündə layla deyir. Qazaxın hər **kəndində** neçə el şairinə, saz tutub söz qoşan aşığa rast gəlmək olar. Bu obanın elə bir evi yoxdur ki, divardan saz asılmasın.

Qazaxa rəngbərəng **xalçaları**, məşhur diliboz atları da şan-şöhrət gətirib.

1819-cu ildə məşhur rus ədibi A.S.Qriboyedov İrana səfər edəndə **Qazaxın** İncə kəndində bir evdə qonaq qalıb. **Evdəki** nəfis şəkildə toxunmuş xalça onun xoşuna gəlib. **Savadsız kəndli** qadının toxuduğu bu gözəl xalça Qriboyedovu heyran edib. El adətinə görə, qonağın xoşu gəldiyi əşyalardan xalça, xurcun*, heybə* ona hədiyyə verilir.

Qazax şəhərinin mərkəzində Molla Pənah Vaqifin və Səməd Vurğunun **heykəlləri** üzbəüz qoyulub. **Yerli** əhali çox haqlı olaraq onları ata-oğul **adlandırı**.

Şamistan Nəzirli

SÖZLÜK

adət, diyar, görkəmli, ədib, oba, şan-şöhrət, üzbəüz, haqlı olaraq, yerli əhali, nəfis

SÖZ EHTİYATI

mahal, bəxş etmək, saz tutub söz qoşmaq, səfər etmək, heyran etmək, xurcun, heybə

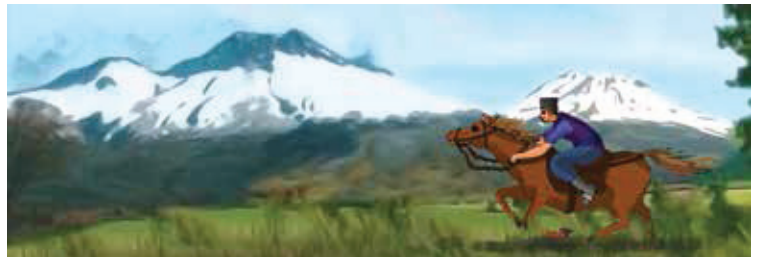
ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Sevimli dostlar, S.Vurğun deyərkən, o saat yadınıza “Azərbaycan” şeiri düşür. Deyə bilərsinizmi, böyük şair harada və neçənci ildə anadan olmuşdur? Şair haqqında daha nə bilərsiniz? Bildiklərinizi yoldaşlarınıza da danışın.

2. S.Vurğunun “Azərbaycan” şeirindən aşağıdakı bəndi bilərsinizmi? Bu bənddə Azərbaycan təbiətinin daha hansı məşhur yerlərinin adı çəkilir? Şeiri bütövlükdə oxuyun, xoşunuza gələn bəndləri əzbər öyrənməyə çalışın.

Min Qazaxda köhlən ata,
Yalmanına yata-yata,
At qan-tərə bata-bata,
Göy yaylaqlar belinə qalx,
Kəpəz dağdan Göygölə bax!..

SÖZ EHTİYATI

köhlən, yalman

3. Mətnə çəhrayı və göy rəngdə verilmiş sözləri ayrı-ayrı sütunlarda yazın. Sözlərə artırılan şəkilçilərin necə şəkilçilər olduğunu müəyyənləşdirin.

4. Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulan sözlər adlandırdıqları əşyalar kimi köhnəlib. Bu qədim əşyalarımızı tanımaqda Çoxbilmişlə İlahənin dialoqu sizə kömək edə bilər.

5*. Uşaqlar, İlahə “Sazlı-sözlü diyar” mətnini oxudu. Ancaq mətndəki bəzi şeylər ona qaranlıq qaldı. Yadına Çoxbilmiş düşdü. Tez onu köməyə çağırırdı. Siz də onların söhbətinə qulaq asın. Sonra dialoqu rollarla oxuyun və səhnələşdirin.

DİALOQ

– Çoxbilmiş, xalçanın nə olduğunu hamınız bilirik. Hətta mən xalçanın necə toxunduğunu öz gözlərimlə görmüşəm. Doğru deyirəm! Bilirsən mənim nənəm necə gözəl xalçalar toxuyub!

Çoxbilmiş o saat məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Çoxbilmişdi axı!

– İlahə, de görüm bəs kilim görmüsən?

– Niyə görməmişəm, əlbəttə, görmüşəm. Nənəmin toxuduğu kilimlərdən biri elə bizim evimizdədir. Bir balaca soyuq olan kimi, anam əvvəlcə kilimi ayağımızın altına salır.

– Bəs soruşsam, məfrəş görmüsən, onda da deyəcəksən ki, əlbəttə, görmüşəm?

– Mən hardan bilim məfrəş nədir? Məndən niyə soruşursan?

– Mən istəyirəm ki, dostlarım qədim əşyalarımızı da tanısinlər. Mən bilirəm axı sən məni nə üçün çağırırmısan!

– Yaxşı, məni maraq götürdü, tez de görüm, bu məfrəş nə olan şeydir axı?!

– Sən bunu nənəndən soruşsan, o daha yaxşı izah edərdi. Bilirsənmi, keçmişdə nənə-babalarımız yaylağa köçəndə nə ilə gedirdilər? Axı onda hələ maşın yox idi.

– Yəqin ki, at-araba ilə.

– Doğru deyirsən. Elə o zaman yorğan-döşəkləri də məfrəşin içinə yığıb, ata, arabaya yükləyirdilər.

– Doğrusu, mən səndən xurcun və heybənin nə olduğunu soruşacaqdım, sən isə...

– Sən elə bilirsən, mən bunu başa düşməmişəm? Onda daha niyə adımlı Çoxbilmiş qoymusunuz?

– Aha, başa düşdüm, başa düşdüm, deməli, xurcun və heybənin içinə də yastıq və mütəkkə qoyurdular.

– Yox, İlahə, tapa bilmədin. Hövsələli ol, bu saat dostun onların şəklini sənə göstərər, nə üçün istifadə edildiyini də deyər.

– Lap ürəyimi çəkdin, Çoxbilmiş, bir az tez deyə bilməzsən?!

– Xurcunun da, heybənin də iki gözü olur. Yadındadır, demişdim ki, “göz” sözünün hələ çox mənalı ilə qarşılaşacaqsan! Xurcunun gözlərinə, yəni içinə, taxıl, un yığıb atın, eşşəyin üstündə aparardılar. Heybə isə daha balaca olur. Onun gözlərinə yemək şeyləri qoyub adamlar

çiyinlərindən asardılar. İndi də bəzi kəndlərdə qoyun, mal-qara otaran çobanlar yeməklərini heybədə aparırlar. Onu da deyim ki, məfrəşi də, xurcunu və heybəni də nənələrimiz kilim, xalça kimi toxuyurdular.

– Çoxbilmiş, bunlar çox maraqlıdır. Mən bütün bunları dostlarıma da danışacağam. Bunların necə toxunduğunu isə yayda kəndə gedəndə nənəmin özündən soruşub öyrənəcəyəm. İnanıram ki, dostlarım da buna görə sənə “Çox sağ ol!” deyəcəklər.

SÖZLÜK

kilim, mütəkkə, hövsələli

SÖZ EHTİYATI

nə yerdə, məfrəş, ürəyini
çəkmək, maraq götürmək

6. “Bu mahal əsrlərdən bəri aşiq sənətinin beşiyi olmuşdur” fikrini necə başa düşürsünüz? Müzakirə edin və fikrinizi açıqlayın. Bəs Qazax rayonunda yetişən hansı aşıqları tanıyırsınız?

7. Qazax rayonu Azərbaycanın hansı bölgəsində yerləşir?

- a) şimal b) qərb c) şərq d) cənub

8. Qazax rayonu hansı xarici dövlətlərlə sərhəddə yerləşir?

- a) Rusiya və Ukrayna ilə b) Gürcüstan və Ermənistanla c) Türkiyə və İranla

9. Oxuduqlarınız əsasında “Qazax sazlı, şeirli bir diyardır” deyə bilərsinizmi?

10. Şairə M.Dilbazinin 2-ci sinifdə əzbər öyrəndiyiniz “Vətənin keşiyində”, “Açıl, bənövşə” şeirləri yadınızdadırmı? Şairin daha hansı şeirlərini oxumusunuz? Onun Qazax rayonunda anadan olduğunu bildirdinizmi? Araşdırma aparın və nəticəsini yoldaşlarınıza danışın.

11*. Mətdə adı çəkilən şair Hüseyn Arif təbiət vurğunu bir şair idi. Onun şeirlərini tapıb oxuyun. Şair həm də bəmərə bir insan olub. Sağlığında dostları onu bir də maraqlı söhbətlərinə görə sevirdilər. Bu söhbətlərdən bəzilərini dostunuz Çoxbilmiş yazıçı İsmayıl Şıxlıdan eşidib. Yaman çoxbilmişdi ha! Qulağınızı bəri tutun, sizə də danışsın.

Dostum Hüseyn Arif bir səhər tezdən zəng çaldı:

– A qoca, eşitmişəm xəstələnibsen, indi **nə təhərsən?**

– Pis deyiləm, bir az yaxşıyam.

– Ayə, o **doxdurlara** çox qulaq asma, verdikləri **dərman-dürmanları** da **at oyana**. Sənin **dərdiyin** əlacı məndədi.

– O nədi elə?

– İtburnu, **yemşən**, bir də təzə şeir.

– Onları hardan tapım şəhər yerində?

– **Qağanda** var. İtburnu ilə **yemşəni** dağlardan aşıqlar gətiriblər. Sarıçiçəklə qantəpər də var. Təzə şeiri də ki özüm yazmışam. Bu saat gəlirəm yanına.

Gözlədim*. Bir saatdan sonra gəlib çıxdı. Hay-harayla içəri girdi.

– Ay Ümidə bacı, qocaya fikir vermirsən, tez-tez xəstələnir*.

– Neyləyim, başına fırlanmaqdan yorulmuşam, canı **mafraqlaşıb**.

– Elədi. Al bu çiçəkləri, çayını qaynat, ver kişiyyə, – deyib yanıma keçdi.

– Hə qoca, bu gecə yatmayıb, yaxşı şeirlər yazmışam. Gətirmişəm, ilk dəfə sənə oxuyam.

– Lap yaxşı eləmişən. Buyur.

Əlini o cibinə saldı, bu cibinə saldı, nəsə axtardı və birdən Ümidəni səslədi*:

– Ay Ümidə bacı, o papkanı mənə ver.

– Hansı papkanı, ay Hüseyn?

- **Bə** mənim əlimdə papka yox idi?
- Yox.
- Azacıq fikrə getdi:
- Yəqin, maşında qoymuşam.
- **Bə** indi neyləyəcəksən?
- Heç nə. **Beynimi qurdalayıb** təzədən* yazacam.

SÖZLÜK

baməzə, itburnu, yemişan, qantəpər

SÖZ EHTİYATI

mafraqlaşmaq, fikrə getmək,
dərdinin əlacı, başına fırlanmaq,
təbiət vurğunu, beynini qurdalamaq

12. Çoxbilmişin danışdığı lətifəni səhnələşdirin. Şair və yazıçının danışığında onların Qazax rayonundan olduğunu göstərən xüsusiyyətlərə fikir verin.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

1. Şair Məmməd İsmayılın “Vətən” şeirindən verilmiş bəndi oxuyun və əzbərləyin. Şeirdən çıxardığınız nəticəni söyləyin.

Dostu bu dünyada seçib taparlar,
Dost-düşmən seçilər, Vətən seçilməz.

Qayanı yonarlar, dağı çaparlar
Dağ-qaya kiçilər, Vətən kiçilməz!.

SÖZLÜK

seçmək, qaya, yonmaq, çapmaq

- “Vətəni sevmək üçün nə lazımdır?” sualı ətrafında müzakirəyə qoşulun.
- “Dost-düşmən” sözləri barədə cavablardan biri doğrudur.
a) yaxınmənalı sözlərdir b) əksmənalı sözlərdir c) çoxmənalı sözlərdir
- 20 Yanvar hadisələri ilə bağlı araşdırma aparın və məlumat toplayın. Topladığınız məlumatlar əsasında “Şəhidlər ölmür” başlıqlı mətn tərtib edin.

5. Atalar sözünü oxuyun. Bülbülün sözlərindən çıxardığınız nəticə əsasında danışın.

Bülbülü saldılar qəfəsə, dedi:

“Ay vətən, ay vətən!”

Buraxdılar, qondu tikan koluna, dedi:

“Can vətən, can vətən!”

6. Çoxbilmiş Hüseyn Ariflə bağlı danışdığı lətifədə dörd sözün üzərində ulduz işarəsi qoyub. Yaman Çoxbilmişdi ha! Görəsən, yenə nəyi aydınlaşdırmanızı istəyir? Diqqətli olsanız, Çoxbilmişə uduzmasınız, o hələ sizi yaxşı tanımır!!!

7. Deyə bilərsinizmi, Vətənə niyə çox zaman “ANA VƏTƏN” deyirlər? Fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.

8*. Göy zolaqların yerinə uyğun gələn sözləri artırıb aşağıdakı mətni oxuyun. Mətnədən nə nəticə çıxardınız? Yadınızda qalanları qısa şəkildə yazın.

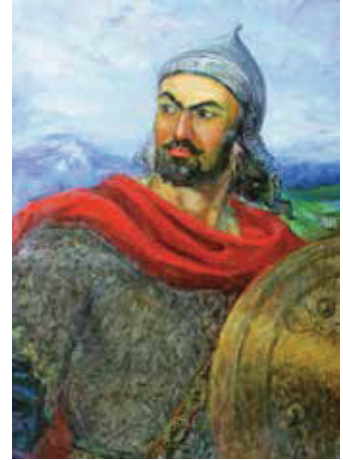
ANANIN SƏSİ

Ana Cavanşiri çağırırdı. El **başçıların** yanında dedi:

– Atan qocalmış, mənim də belim **bükülmüşdür**. Sən bu gündən qalxan və qılınc götür. Budur, minlərlə igid vətən uğrunda **döyüşə** gedir. Sən də onlara qoşul, hökmdar oğlu olduğunu unut. Bircə şeyi yadında saxla. Vətən fəlakət qarşısındadır, onu xilas etmək lazımdır. Düşmənin üstünə bir əsgər kimi get, qalib bir aslan kimi qayıt... Anan xoşbəxt görmək istəyir. qarşısından qaçsan, bu yurda dönmə. O zaman mən sənə halal etmərəm. Sən arxadan **yaralansan**, Azərbaycan qızlarına sənın yaranı sarımağı məsləhət görməyərəm. Düşməni yurdumuzdan qovmamış geri dönmə.

Cavanşir **vüqarla** başını qaldırdı və yaxına gəlib ananın titrək, zərif öpdü:

- Arxayın ol, ana, mən vətən oğluyam!
- Cavanşir bizim sərkərdəmizdir!..
- Cavanşirə uğurlar olsun! – deyər el başçıların **əzəmətli** səsi gurladı...
- Sizə uğurlar olsun! – deyər ana zərif əllərini qaldıraraq onlara xeyir-dua verdi.

Yusif Şirvan

SÖZLÜK

fəlakət, qalib, hökmdar, vüqarla, titrək, sərkərdə, gurlamaq, əzəmətli, yaralanmaq

SÖZ EHTİYATI

qalxan, xeyir-dua vermək, beli bükülmək, aslan kimi

9. “Ananın səsi” mətnində yaşıl rəngdə verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq dəftərinizə köçürün. Həmin sözləri və onların köklərini ayrı-ayrılıqda təhsil aldığınız dilə tərcümə edin. Bu sözlərin düzəltmə söz olduğunu əsaslandırma bilərsinizmi?

10. Şeiri oxuyun. Əsgərin fikirləri ilə razısınız mı?

ƏSGƏRƏM

Adımın mənasını
Öyrədir nənəm mənə;
Ömür boyu borcluyam
Ana yurda, Vətənə.

Xalam hərdən deyir ki,
Sən balaca qoçaqsan;
Böyüyəndə tanınmış
General olacaqsan.

Babamdan eşitmişəm:
İgidlər alqışlanır;
Generallığın yolu
Əsgərlikdən başlanır.

Oqtay Rza

Sevimli dostlar! VƏTƏN – bizim varlığımızdır, mənəvi dəyərlərimizdir: dilimiz, sazımız-sözümüz, nəğməmiz-bayatımız, kökümüz-soyumuzdur! – demişdik. Dəyərlərimizi qorumasaq, yaşatmasaq, onları itirə bilərik. O zaman isə milli kimliyimizi itirmiş olarıq. Odur ki, hər birimiz mənəvi dəyərlərimizi tanımalı, onun qədrini bilməli, lazım gələndə onu müdafiə etməyi bacarmalıyıq!

1. Sevimli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin “Ana dili” şeirindən aşağıdakı parçanı oxuyun və əzbərləyin. Şair bizlərə nəyi tövsiyə edir? Qruplara bölünün və müzakirə edin.

ANA DİLİ

Dil açanda ilk dəfə “ana” söyləyirik biz,
“Ana dili” adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.

Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil – tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil – əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.

SÖZ EHTİYATI

xəzinə, əcdad, miras, dil açmaq, nəsil,
gilə-gilə, əhdi-peyman, ruhuna içirmək

2. Sevimli dostlar, B. Vahabzadə vətənpərvər bir şairdir. Vətəndən, onun keçmişindən, dilindən, mənəvi dəyərlərindən söhbət açanda şairin misralarına müraciət etməmək olmur. Ona görə də Çoxbilmiş sizinlə müəyyən mövzular ətrafında müzakirələri sevimli şairimizin şeirlərindən seçdiyi nümunələr əsasında aparır. “Ana dili”, “Vətəndaş” şeirləri belə nümunələrdəndir!

Şairin “Gülüstan”, “Muğam”, “Vidən”, “Atılmışlar”, “Şəhidlər” kimi poemalarını böyüdükcə oxuyacaqsınız və Çoxbilmişlə razılaşacaqsınız.

3. Deyirlər ki, bir xalqın dilini əlindən alsalar, o xalq məhv olar. Bu fikirlə razılaşırırsınız mı? Debata qoşulun və fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.

4. Konstitusiyamızın 21-ci maddəsində yazılır: “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”. Dövlət dili barədə fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün. Azərbaycanda başqa hansı dillərdə danışan xalqlar yaşayır?

5. Azərbaycan dili azərbaycanlıların ana dilidir. Niyə hər bir xalq öz dilini “Ana dili” adlandıır? Bu barədə siz necə düşünürsünüz? Müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.

6. Azərbaycan dilinin dünyada geniş yayılmış türk dillərindən biri olduğunu bilirsinizmi? Başqa hansı türk xalqlarını və dillərini tanıyırsınız? Çoxbilmiş deyir ki, bu dillərin sayı 25-dən artıqdır. Araşdırma aparın və nəticəsini sinifdə oxuyun.

7. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ana dilimiz barəsində sizlərə aşağıdakı tövsiyəsini unutmamısınız ki? Bir daha oxuyun və çıxardığınız nəticə barəsində danışın.

“Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var.

Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. ... Başqa dilləri öyrənərkən öz dilinizi heç vaxt unutmayın və öz ana dilinizi heç bir başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz”.

8. Azərbaycan dili sizin ana dilinizdir, yoxsa bu dili dövlət dili kimi öyrənirsiniz? Azərbaycan dilini öyrənərkən hansı çətinliklərlə qarşılaşırsınız? İngilis dilini öyrənmək asandır, yoxsa Azərbaycan dilini? Fikirlərinizi əsaslandırın.

9. Dil barəsində hansı atalar sözlərini bilirsiniz? Çoxbilmişdən yenilərini öyrənin:

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Söz **dünyanın** naxşıdır.
Yaxşı söz dəmir qapıları açar.
Sözün yaxşısı baldan şirin olar.

Şirin dil ilanı yuvasından çıxarar.
Əvvəl düşün, sonra danış.
Az söylə, söz **söylə!**

10. Atalar sözlərində göy rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənləşdirin. Sonra çəhrayı rəngdə verilmiş sözlərə yaxınmənalı sözlər tapıb deyən və tapdığınız sözləri cümlələrdə işlədin.

11. Oxuduqlarınız əsasında “Mənim ana dilim” mövzusunda mətn tərtib edin. Mətni tərtib edərkən bildiyiniz hikmətli sözlərdən və şeirlərdən də istifadə etməyə çalışın.

QAZAN XANIN OĞLU URUZ

Bir gün Qazan xan məclis qurmuşdu. **Sağ** yanında qardaşı Qaragünə, **sol** yanında dayısı Aruz oturmuşdu*. Oğlu Uruz isə qarşısında durmuşdu.

Qazan xan sağına baxdı, **güldü**, soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü. **Ağladı**. Bu, Uruza xoş gəlmədi. **İrəli** gəldi, diz çökdü və atasına **dedi**:

– Ata, sağına baxdın, güldün, soluna baxdın, çox sevindin. Qarşına baxdın, mənı görüb ağladın. Ağlamağına səbəb nədir? Söylə mənə!

Qazan xan qızardı. Oğlunun üzünə baxdı, **söylədi**:

– Sağ tərəfə baxanda qardaşım Qaragünəni gördüm – ad qazanıbdır. Sol tərəfə baxanda dayım Aruzu gördüm – ad qazanıbdır. Qarşıma baxanda səni gördüm. 16 yaşın tamam oldu. Yay çəkməmişən, ox atmamışan, mükafat almamışan. Vaxt gələr, mən ölüb, sən qalanda taxt-tacımı birdən sənə verməzlər, – deyər sonumu andım, ağladım.

Uruz bu zaman belə söylədi:

– Ata, hünəri oğul atadanmı görər, öyrənər, yoxsa atalar oğuldanmı öyrənər? Sən mənı götürüb haçan kafir sərhədinə apardın, qılnc çaldın, qəhrəmanlıq göstərdin? Mən səndən nə gördüm, nə öyrənirəm?!

Qazan əlini əlinə vurub güldü. Dedi:

– A bəylər, Uruz **yaxşı** deyir. Siz yeyin, için, söhbətinizi eləyin. Mən oğlumu götürüb ova gedim. Ox atdığım, qılnc çalıb qəhrəmanlıq göstərdiyim yerləri oğluma göstərim. Kafir sərhədinə, Göyçə dağa götürüb aparım, sonra oğlana lazım olar.

Qazan xan atını mindi. 300 igidini dəstəsinə aldı. Uruz da 40 igidini özü ilə apardı. Qazan oğlunu götürüb uca dağlar üzərinə ova çıxdı. Ov ovladı, quş vurdu. Hündür*, gözəl* göy çəməndə çadır qurdu...

SÖZLÜK

yay, ox, taxt-tac, anmaq, son, hünər, sərhəd

SÖZ EHTİYATI

qılnc çalmaq, xoş gəlmədi, ad qazanmaq, diz çökmək, çadır qurmaq, kafir

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Qazan xan adı sizə tanışdırmı? Bu ada harada rast gəlmisiniz?
2. Mətnin məzmununa əsasən düzgün cavabı tapın.
Qazan xan sağına və soluna baxanda nə üçün sevindi, güldü?
a) ad qazanmış qəhrəmanları gördüyü üçün b) oğlu Uruzu gördüyü üçün
c) igidləri ətrafına toplandığı üçün d) düşməne qalib gəldiyi üçün
3. Mətnin məzmununa əsasən düzgün olmayan cavabları səsləndirin.
Qazan xan oğlunu görəndə nə üçün sevinmədi?
a) 16 yaşı olsa da, Uruz hələ ad qazanmamış, mükafat almamışdı.
b) Kafirlər Qazan xanın üzərinə hücum etmişdilər.
c) Qazan xan oğlundan incimişdi.
d) Qazan xan Uruzu görmək istəmirdi.

4. Mətnəndən çıxardığınız nəticə əsasında danışın: Oğuz igidləri necə olmalı idi? Qazan xan oğlunu necə görmək istəyirdi?

5. Qazan xan oğlundan narazı qalmaqla haqlı idimi? Müzakirə edin və münasibətinizi bildirin.

6. İnsanın öz səhvini başa düşməsi yaxşı haldır, yoxsa pis? Qazan xanın hərəkətlərindən nə nəticə çıxardınız? Siz necə, səhv edəndə onu etiraf etməyi bacarırsınızmı? Fikirlərinizi açıqlayın.

7. Suallar əsasında danışın:

1) Qazan xandan nə öyrəndiniz? 2) Ata və ananızla gəzməyə getməyi xoşlayırsınızmı?

3) Sizi daha çox hara aparmalarını istəyirsiniz?

8. “Məclis qurmaq” ifadəsinin mənası hansı bənddə düzgün verilməyib?

- a) bayram etmək b) qonaqlıq etmək c) ziyafət təşkil etmək

9. “İgid” sözünün mənasına uyğun olmayan söz hansıdır? Sözlərdən hər birini cümlələrdə işlədin.

- a) qoçaq b) cəsur c) qəhrəman d) zəhmətkeş

10. “Yaxşı” və “irəli” sözlərinə əksmənalı sözlər deyin.

11. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı haqqında deyilənlərdən biri yanlışdır.

- 1) Azərbaycanda 1300 illiyi qeyd olunub.
- 2) Dastan 12 boy və bir müqəddimədən ibarətdir.
- 3) Günümüzə dastanın iki nüsxəsi gəlib çatıb.
- 4) Dastanın 500 yaşı var.

12. Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərə həm yaxınmənalı, həm də əksmənalı sözlər tapıb yazın, sonra həmin sözləri cümlələrdə işlədin.

SÖZLÜK

boy, nüsxə, müqəddimə

13. Aşağıda verilmiş atalar sözləri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındandır. Atalar sözlərində bir-birinin əksini bildiren sözləri tapıb səsləndirin. Sonra üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin əksmənalı qarşılığını deyin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Ata malından nə fayda, başda ağıl olmasa.

Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.

Qız anadan görməyincə öyüd almaz.

Ölən adam dirilməz, çıxan can geri gəlməz.

Kişi malına qıymayınca adı çıxmaz.

Lopa-lopa qarlar yağsa, yaza* qalmaz.

Köhnə* pambıq bez olmaz.

Qarı düşmən dost olmaz.

SÖZ EHTİYATI

öyüd, qıymaq, bez, qarı düşmən

ƏDALƏTİN SAZI

1939-cı ildə Qazaxda bir oğlan anadan oldu. Atası Məhəmməd onun adını Ədalət qoydu.

Məhəmməd kişi aşiq idi. O, yaxşı saz çalır. Toylarda, bayramlarda saz çalır, oxuyurdu. Məhəmməd kişi hərdən evdə də saz çalır. Balaca Ədalət atasının sazına maraqla baxırdı. O da saz çalmaq istəyirdi. Hərdən atasının sazını əlinə götürür, dıngıldadırdı. Atası bunu görürdü.

Bir gün Ədalət atasına dedi:

– Ata, mənə də bir saz al! Mən də aşiq olmaq istəyirəm!

Məhəmməd kişi çox sevindi. O, Ədalətə balaca, qara bir saz aldı. (Ədalət ona “cürə saz” deyir). İndi Ədalətin öz sazı var idi. O, sazını əlindən yerə qoymurdu.

Ədalət saz çalmağı çox tez öyrəndi. Onun müəllimi atası Məhəmməd kişi idi.

Artıq yeddi yaşında Ədalət gözəl saz çalır. Atası onu özü ilə toylara, şənliklərə aparırdı.

Ədalət şənliklərdə “cürə saz”ında gözəl havalar çalır.

Hamı balaca Ədalətin saz çalmasını bəyənirdi.

O vaxtdan illər keçdi. Aşıq Ədalət çox məşhurlaşdı. Ölkəmizin hər yerində tanındı və sevildi.

İndi Azərbaycanda saz deyəndə Ədalət yada düşür. Qonşu ölkələrdə də Aşıq Ədalət tanınır və sevilir.

Ədalət saz çalanda, əlindəki bu alət sanki danışır. Onun çalğısı möcüzədir. Ədalətin çaldığı “Yanığ Kərəmi”, “Döşmə Koroğlu”, “Orta Saritel”, “Misri”, “Ruhani”, “Qaraçı” havaları adamı valeh edir. Bu havalara qulaq asmaqdan doymaq olmur.

Saz sənətimizin əvəzsiz ifaçısı 2017-ci ildə 78 yaşında dünyadan köçdü. Lakin aşığın möhtəşəm ifaları və bənzərsiz sənəti onu əbədi yaşadacaq.

SÖZLÜK

çalğı, sanki, tanınmaq, saz havası

SÖZ EHTİYATI

valeh etmək, şənlik, dinqıldatmaq
bəyənmək

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Aşıq Ədaləti tanıyırsınız? Televiziya onun ifasını eşitmişsinizmi? Azərbaycanın başqa hansı məşhur xanəndə və aşıqlarını tanıyırsınız? Onların adlarını sayın.

2. Aşağıdakı suallardan hansına mətnə cavab tapa bilmədiniz?

1) Aşıq Ədalət harada anadan olub?

2) Ədalət saz çalması kimdən öyrənib?

3) Ədalət hansı musiqi məktəbinə gedib?

4) Ədalət neçə yaşında artıq yaxşı saz çalır?

5) Aşıq Ədalət hansı xarici dövlətlərdə olub?

6) Ədalətin çaldığı hansı saz havalarına qulaq asmaqdan doymaq olmur?

3. Aşıq musiqisini sevirsinizmi? Aşıq musiqisi daha çox hansı bölgələrdə inkişaf etmişdir? Mətnə oxuduqlarınızdan başqa, daha hansı aşıq havalarının adını eşitmişiniz? Araşdırma aparın.

4. “Sarı gəlin”, “Ay bəri bax”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Qaragilə”, “Sona bülüllər”, “Apardı sellər Saranı”, “Ay qız, kimin qızısı”, “Qubanın ağ alması” kimi məşhur xalq mahnılarımızdan hansını oxuya bilərsiniz? Bildiyiniz yoxdursa, tapıb öyrənin və oxuyun.

5. Azərbaycan muğamının 2003-cü və Azərbaycan aşıq sənətinin 2009-cu ildə YUNESKO-nun “bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi” siyahısına düşdüyünü bilirdinizmi? Bu tarixləri yadda saxlayın.

6. Mətnin ikinci abzasını təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

7. Üzeyir Hacıbəyov haqqında nə bilərsiniz? Dahi bəstəkar hansı operaların müəllifidir? Bildiklərinizi danışın.

8. “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” kinofilmlərinə baxmışınızmi? Niyə bu filmlər belə adlandırılıb? Baxmışınızsa, cavabı asan tapacaqsınız. Düşünün!

9. Cümlələri sual və nida intonasiyası ilə tələffüz etməklə mətnin 2-ci abzasını yenidən oxuyun. Əvvəlki və sonrakı variantlar arasındakı fərqi izah edin.

10. Verilmiş dialoqu rollar üzrə oxuyun və səhvləri tapın. Bəs siz özünüz Azərbaycan dilində belə danışanlara rast gəlmişsinizmi? Onlara nə deyərdiniz?

- Amma hayıf ki, mən yaxşı rusca bilmirəm.
- Amma mən yaxşı bilirəm.
- Adama nə deyir?
- Çelovek.
- İtə nə deyir?
- Sabaka.
- Gedirəm, necə deyir?
- Baydom.
- Gəlirəm?
- O da baydom.
- Onda sən məndən çox bilirsən.

Üzeyir Hacıbəyli

11. Əziz dostlar, sizcə, milli sərvətlərimizin dəyərini kifayət qədər bilirikmi? Niyə bəzi insanlar aşiq musiqisi səslənəndə və ya muğam oxunanda radionu, televizoru söndürürlər? Belələrinə münasibətiniz necədir? Müzakirə edin və fikrinizi açıqlayın.

SÖZLÜK

sərvət

Çoxbilmiş “Göyərçin” jurnalında maraqlı bir krossvorda rast gəldi. O bu krossvordu sizinlə birlikdə həll etmək qərarına gəldi. Görək xoşunuza gələcəkmi?

KROSSWORD

12. Misraların sonunda buraxılmış sözləri tapıb lazımi xanalara yazsanız, sarı zolaqda yaz aylarından birinin adı alınacaq.

1. Milli musiqimizdən
Xoşum gəlir yamanca.
Xeyallara dalıram,
Dinəndə tar, .

2. Dağ başında sara bax,
Üstün alan qara bax.
Düşmənin tapdağında
Qala bilməz .

1.
2.
3.

3. Dəryazını hazırla,
Bir şey qalmayıb yazı.
Gərək biz otu biçib
Sonra da vuraq .

SÖZ EHTİYATI

dəryaz, sar, xəyala dalmaq

13. Azərbaycanın dünya şöhrətli bəstəkarları Fikrət Əmirov, Qara Qarayev, Arif Məlikov, Niyazi haqqında nə bilirsiniz? Araşdırma aparın və onlardan biri haqqında təqdimat hazırlayın.

14. Düzgün cavabı tapın: “Yeddi gözəl”, “İldırımli yollarla” baletlərinin müəllifi kimdir?
Çətinlik çəksəniz, araşdırma aparın.

- a) Niyazi b) Arif Məlikov c) Qara Qarayev d) Fikrət Əmirov

ÇOXBİLMİŞ GÜLDÜRÜR

15. Çoxbilmişin yadına yenə də Molla Nəsrəddinin bir lətifəsi düşdü. Qulaq asın, sizə də danışsın. Sonra rollar üzrə oxuyun və səhnələşdirin.

NƏ DƏ CÜMƏ GÜNÜ

Molla Nəsrəddin bir **boyaqxana** dükanı açıb **boyaqçılıq** eləməyə başlayır. Bir gün birisi paltarlıq şal gətirib deyir:

- Molla, bunu **boya**.
- Nə rəngə boyayım?
- Elə rəngə boya ki, ondan dünyada olmasın.
- Necə yəni “dünyada olmasın?”

- Yəni nə **qırmızı** olsun, nə **qara**, nə **göy**, nə **yaşıl**, nə **sarı**, nə də ki **ağ** olsun. Aydınıdır mı?
- Kəfin istədiyi kimi boyayaram.
- Yaxşı, nə vaxt gəlim aparım?
- Elə gün gəl ki, nə şənbə olsun, nə bazar, nə bazar ertəsi, nə çərşənbə axşamı, nə çərşənbə, nə cümə axşamı, nə də cümə.

SÖZLÜK

boyaqxana, boyamaq, paltarlıq, boyaqcılıq

16. Həftənin günlərinin adlarını Molla Nəsrəddindən bir daha eşitdiniz. Yadınızda saxlayın və hər birini bir cümlədə işlədin. Qurduğunuz cümlələrdə lətifədə işlənmiş rəng adlarından istifadə edin.

17. Lətifədə göy rəngdə verilmiş sözlər üçün ümumi olan hissəni müəyyənləşdirin. Bu sözlər arasında bir əlaqə varmı?

Uşaqlar, görün bir Çoxbilmiş indi nə istəyir?!

Sevimli dostlar, sizə maraqlı bir əhvalat danışacağam. Mənim çox xoşuma gəlib, bilirəm, siz də bəyənəcəksiniz. Əhvalata keçməzdən əvvəl istəyirəm ki, yazıçı Mir Cəlal haqqında sizə qısa məlumat verim. Səbəbini özünüz sonra başa düşəcəksiniz.

Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərində anadan olmuşdur. Hələ uşaq olanda atası onu Gəncəyə gətirmişdi. O, təhsilini də Gəncə şəhərində almışdır. Mir Cəlal Gəncədə pedaqoji texnikumu bitirmişdir. O, bir müddət Gəncədə və Gədəbəydə müəllimlik etmişdir.

Yazıçı yaradıcılığa gənc yaşlarından başlamışdır. Mir Cəlal bir sıra roman, povest və maraqlı hekayələrin müəllifidir. Sizə danışmaq istədiyim həmin əhvalat isə sevimli yazıcımızın “Bir gəncin manifesti” əsərindəndir. İnanıram ki, böyüyəndə əsəri bütövlükdə oxumaq istəyəcəksiniz.

SÖZLÜK

yaradıcılıq, hekayə

SÖZ EHTİYATI

məlumat vermək.

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM

1-ci hissə

İyirmi ildən **artıqdır** ki, bu xalça Sonanın **yük** yerindədir. Hər dəfə evi töküşdürəndə qatını açar, “Yusif-Züleyxa”sının üzünə doyunca baxardı. Sonra da səliqə ilə dörd **qatlayıb** yerinə qoyardı:

– “Muradım var, arzum var...”

İndi budur, Sona “Yusif-Züleyxa”sını qoltuğuna vurub **bazara** aparmalı olmuşdur.

... Tacir Sonanın xalçasını görmüşdü: “Bəh-bəh”, – deyə-deyə ağasına – ingilisə göstərdi. Xalçaya gözü sataşan kimi, heyretindən ingilisin rəngi daha da bozardı. Xalçaya əlini vurub ayağa qalxdı. Tacirə nə isə dedi. Tacir dayananlardan **xəbər aldı**:

– **Yiyəsi** hanı?

Sona özü dinmədi. Dayananlar onu göstərdilər.

– Bacı, qiyməti neçədir?

Sona bir az duruxdu.

...Mister həyəcan **icində** idi. Dözə bilmirdi. Çılpaq dizlərini qatlayıb diz çökdü. Xalçanın haşiyələrinə, ilmələrinə bir də diqqətlə baxdı, **ayağa qalxdı**. Xalçanı qaldırıb öz sinəsinə **tutdu**. Sonra tacirə verib divardan asılı kimi saxlatdı.

Tacir qollarını geniş açdı. Xalçanı qabağına **tutdu**. İngilis baxdı, baxdı. Yaxına yeridi, baxdı, kənara çəkildi, baxdı. Yandan, aşağıdan, yuxarıdan baxdı. **Arxayınlıq*** hasil edib sevincini gizlədə bilmədi, nə isə dedi.

Tacir də sevincək danışdı. Onlar danışanda heç kəs dinmirdi. Bir səs eşidildi:

– Neçəyə desə alacaqlar!

Sanki bu səslə Sonanı ayıq salmaq üçün xəbərdarlıq edirdilər.

Sona əli ilə xalçanın ucundan tutduğu halda dayananlara baxdı. ...Tacirə dedi:

– On qızıl!

Kimsə dizinə **çırpdı**. Bir **cavan** fəhlənin elə “Bay!” səsi çıxdı ki, elə bil oğlanın ürəyinə güllə **dəydi**.

Sona oğlanın sözlərini eşitdisə də, əllərini çoxdan açmışdı. Bir əli xalçanın ucunda idi. O biri ovucunu da misterə tərəf açmışdı. İngilis portmanatından qızıl sayırdı...

Bir, iki, üç ...

Sonanın bədəni ağır bir zərbə yemiş kimi **silkələndi**. Özünü doğrultmaq istədi. Ürəyi qısıldı. O, **cəld ayağa qalxdı**. Xalçaya baxdı.

Bu dəfə ona xalça yox, bağlı-bostanlı, güllü-çiçəkli vətən mülkü, bu mülkün sərvəti, neməti göründü! Sona bu müqəddəs aləmi sata bilərdimi?

Mir Cəlal

SÖZLÜK

hey-rət, doyunca, qatlamaq, qoltuq, ilmə, duruxmaq, haşiyə, arxayınlıq, zərbə, çılpmaq, silkələnmək, töküşdürmək

SÖZ EHTİYATI

gözü sataşmaq, ayıq salmaq, vətən mülkü, dizinə çırpmaq, arxayınlıq hasil etmək, özünü doğrultmaq, qoltuğuna vurmaq, ürəyi qısılmaq, yük yeri

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətni oxuyun. Aşağıdakı plan mətnin məzmununa uyğun gəlirmi?
 - 1) “Yusif-Züleyxa” xalçası.
 - 2) İngilisin heyreti.
 - 3) İngilis heyretini gizlədə bilmir.
 - 4) İngilis qızıl sayır.
 - 5) Ağır zərbə.
2. Siz mətni necə davam etdirərdiniz?

3. Mətnə hansı suala cavab tapa bilmədiniz?

- 1) “Yusif-Züleyxa” xalçası neçə ildir Sonanın evindədir?
- 2) Sona xalçanı nə üçün satmaq istəyir?
- 3) İngilisin rəngi niyə bozardı?
- 4) Cavan fəhlə niyə dizinə çırpdı?
- 5) Sona niyə fikrindən döndü?
- 6) Sona xalçanı satacaqmı?

4. Mətni diqqətlə oxusanız, düzgün cavabı tapa bilərsiniz.

İngilis niyə sevincini gizlədə bilmədi?

- a) Xalçanı almaqda tacir ona kömək edirdi.
- b) Xalçanın gözəlliyi onu heyretə salmışdı.
- c) Sona xalçanı satmağa razı olmuşdu.
- d) Ucuz xalça tapmışdı.

5. Mətnin sonunda səslənmiş sual ətrafında siz də fikirləşin və müzakirəyə qoşulun.

Sona bu müqəddəs aləmi sata bilərmə?

6. Mətnə qara rəngdə verilmiş ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Əvvəlcə həmin sözləri tapın, sonra isə cümlələrdə işlədin.

7*. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlər kimi yazılan və deyilən, ancaq tamamilə fərqli mənə bildirən sözlər bilirsinizmi? Fikirləşib tapın və mənalarını izah edin.

8. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinizə köçürün. Hər birinin qarşısında düzgün tələffüzünü yazın. Bu sözlərdə hansı hərflərin başqa cür tələffüz olunduğu üzərində müşahidə aparın və gəldiyiniz nəticəni müəlliminizə bildirin.

9. Mətnə narıncı rəngdə verilmiş sözlərin əvəzinə hansı sözləri işlədə bilərsiniz? Həmin sözləri qarşı-qarşıya yazın.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, yəqin, siz təhsil aldığınız dildə elə sözlər bilirsiniz ki, onların deyilişi və yazılışı eyni olur. Ancaq həmin sözlər tamamilə fərqli mənaları bildirir. Belə sözlər Azərbaycan dilində də var. Məsələn: **kök** uşaq – dadlı **kök**, **qaz** yanır – **qaz** üzür, Kür **çay**ı – **çay** içmək, Ülkərin **donu** – su **donur**, **daş** bina – süd **daşır**, **sağa** dön – quş **sağ**dır – inəyi **sağ** ... Bu sözlərin hansı mənada işləndiyini ancaq birləşmə və ya cümlə içərisində müəyyən etmək olur. Tədris dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də belə sözlər **omonim** adlanır.

10. Cümlələri oxuyun. Omonimləri tapıb mənalarını izah edin.

1. Səməd baba beli götürüb bağa getdi. Yavaş-yavaş ağacların dibini belləməyə başladı. Səməd babaya əyilmək olmazdı. Çünki onun beli ağrıyırdı. 2. Gülnazın anası mağazadan gül

almışdı. Gülnaz gülləri suya qoydu. Çingiz Gülnaza baxıb güldü. 3. Dünən bazar günü idi. Gülnazın anası bazardan qaz almışdı. Bu gün Könül xala qazı bişirmək istəyirdi. Ancaq qaz yanmırdı. Könül xala ocaq qalamağa başladı.

11*. “Şeyx Səfi” xalçası haqqında eşitmişsinizmi? Çoxbilmiş onu sizə tanıtmmaq istəyir. Məlumatı oxuyun, təhsil aldığınız dilə tərcümə edin və yadda saxlayın.

“Şeyx Səfi” xalçası XVI əsr Təbriz xalçaçılıq məktəbinin şah əsəri, ən nadir incisi hesab olunur. Bu xalça 1539-cu ildə Təbrizdə toxunmuşdur. XVI əsrdə dünyada toxunmuş xalçaların ən böyüyüdür. Şeyx Səfiəddinin Ərdəbildəki məscid türbəsinə bağışlanmışdır. 350 ildən artıq məscidin türbəsinə bəzəmişdir. Uzunluğu 10,51 metr, eni 5,34 metrdir. Ümumi sahəsi 56,12 kvadrat metrdir.

1893-cü ildə Londonun “Viktoriya və Albert” muzeyinə satılmışdır. Hazırda Böyük Britaniya muzeylərində saxlanılan nadir və çox qiymətli sənət əsərlərimizdən biridir.

SÖZLÜK

sahə, türbə, nadir inci, sənət əsəri

12. “Şeyx Səfi” xalçası haqqındakı mətnə qara rəngdə verilmiş sözlərdən biri qalan 3 sözdən fərqlənir. Bu fərqi izah edə bilərsinizmi?

13. Oxuduğunuz mətnlər əsasında düzgün cavabı müəyyənləşdirin.

“Yusif–Züleyxa” və “Şeyx Səfi” xalçalarını birləşdirən nədir?

- a) Hər ikisi Azərbaycan xalçaçılıq məktəbinin qiymətli nümunəsidir.
- b) Hər ikisi Təbrizdə toxunub.
- c) Hər ikisi Britaniyada London muzeylərində saxlanılır.

14. Necə düşünürsünüz, mətnə niyə “İtə ataram, yada satmaram” başlığı seçilib? Bunu bilmək istəsəniz, gərək mətnin ikinci hissəsini oxuyasınız.

İTƏ ATARAM, YADA SATMARAM

2-ci hissə

Ovcuna toxunan pullar Sonanın bütün əsəblərini titrətdi. Sonanı hirs boğdu, üzünü ingilisə tutub dedi:

- Satmıram!
- Necə! Necə yəni!
- Satmıram, əfəndi!

Bunu dediyi ilə ovcundakı qızılları yerə səpdiyi bir oldu. Camaatı maraq götürdü. Tacir irəli yeriyib əlini cibinə saldı:

- Azdırsa, al, on beş olsun!
- Satmıram!
- Bu da iyirmi!

– Yorğan bilib üstümə çəkəcəyəm!

– Otuz qızıl, di sözün yoxdur ki?!

- Paltarım yoxdur, bürünəcəyəm!
- Əlli **qızılını** al, üstündə bir dəst paltar.

Tacir əl-ayağa düşüb **yalvarış** vəziyyəti aldıqca Sonanın dizinə qüvvət*, iradəsinə **möhkəmlik** gəlir, səsi qətiləşirdi:

- Satmıram! Satmıram, canım!
- Bu da yüz qızıl, yüzə qızıl, keçib bizimki...
- Nə qızıla satıram, nə də ingilisə!

Tacir Sonanın inadını çoxdan anlamışdı. Ciblərini silkələyib **qızılı** daha bərk cingildətdi:

– İngilis almır, ay bacı, görürsən ki, mən alıram. Öz müsəlman qardaşın.

Sona **xalçanı** çəkib aradan yığdı və pəhləvan kimi qoltuğuna vurdu:

- Satmıram, – dedi, – vəssalam!

Xalçanın küləyi **soyuq** və kəsərli silah kimi, ingilisin boz sifətinə dəydi. Mister vahiməyə düşmüş kimi geri-geri çəkildi. Tacir onun dediyini qadına tərcümə etdi:

- Görürsən? “Hara getsə, – deyir, – onu mən alacağam”.

Sona daha da **acıqlandı**. İti və həyəcanlı **nəzərləri** ilə həm **taciri**, həm də misterini süzüb əli ilə rədd işarəsi verdi:

- İtə ataram, yada satmaram!

Sona arxasını misterə və **tacirə** çevirib elə **cəld** gedirdi ki, deyəsən, evdə yağı daşır.

Yüzlərlə **vətəndaşın sevincli baxışları o namuslu** ananı .

- Halal olsun!

- **Halal olsun** belə qadına!

O nə dayanır, nə dinir, nə geri baxırdı. Qəlbində qaynayan vətən təəssübü və analıq qüruru ilə başını uca tutub gedirdi.

Mir Cəlal

SÖZLÜK

namuslu, pəhləvan, inad, bürünmək, iradə, qəlb, qüvvət, qürur, nəzər, süzmək, qətiləşmək

SÖZ EHTİYATI

üstünə çəkmək, əl-ayağa düşmək, kəsərli, vahiməyə düşmək, vətən təəssübü, başını uca tutmaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətnin sonunda buraxılmış göy boşluğun yerinə hansı sözü yazmaq daha çox yerinə düşərdi?

- a) yola salırdı b) ötürürdü c) yollayırdı d) izləyirdi

2. Suallara cavab verin və mətnin məzmununu bu ardıcılıqla danışın:

- 1) Sonanı niyə hirs boğdu?
- 2) Sona ingilisin verdiyi pulları niyə yerə səpdi?
- 3) Bu hadisə ingilisə necə təsir etdi?
- 4) Tacir niyə əl-ayağa düşdü?
- 5) Tacir xalçanın qiymətini 10 qızıldan neçə qızıla qədər qaldırdı?
- 6) Sonanı nə daha da acıqlandırdı?
- 7) Sona tacirin müraciətinə necə cavab verdi?

3. Mətni rollar üzrə oxuyun, sonra səhnələşdirin.

4. Hər iki mətni diqqətlə oxuduqdan sonra aşağıdakı suala doğru cavab verə bilərsiniz.

Sona niyə xalçanı satmadı?

- a) O, xalçanın qiymətli olduğunu başa düşdü və onu çox baha satmaq istədi.
- b) Xalça Sonaya vətən mülkünü xatırlatdı və o bu müqəddəs aləmi sata bilmədi.
- c) Tacir Sonanı aldadıb xalçanı ucuz almaq istəyirdi.
- d) Sona xalçanı ingilisin aparmasına razı ola bilmədi.

5. Bazarda olanlar Sonaya niyə “Halal olsun!” – dedilər? Bəs siz Sonanın hərəkətini necə qiymətləndirirsiniz? Sonanın yerində olsa idiniz, siz necə hərəkət edərdiniz? Fikirlərinizi müəlliminiz və yoldaşlarınızla bölüşdürün.

6. Mətnə işlənmiş “Halal olsun belə qadına!” cümləsində “halal olsun” ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olmaz?

- a) Afərin! b) Alqış! c) Eşq olsun! d) Təşəkkür!

7. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözü hansı sözlə əvəz etmək olar?

- a) gülüşləri b) baxışları c) gözləri d) hərəkəti

8. Mətnə çəhrayı və sarı rəngdə olan sözlərə artırılan şəkilçiləri müqayisə edin. Hansı sözlərə artırılan şəkilçilər yeni sözlər düzəldir? Sözləri ayrı-ayrı sütunlarda kök və şəkilçilərə ayıraraq yazın və sözdüzəldici şəkilçilərin altından xətt çəkin. Bu şəkilçilərlə yeni sözlər düzəldə bilərsinizmi? Özünüzü yoxlayın.

9. “Sona daha da acıqlandı” cümləsində “acıqlandı” sözünün əvəzinə hansı sözü işlətmək olmaz?

- a) cin atına mindi b) hirsələndi c) əsəbiləşdi ç) hiddətləndi d) qəzəbləndi

10. Aşağıdakı sözlərə -çı⁴, -lıq⁴, -la², -lı⁴, -laş² şəkilçilərindən uyğun gələnə artıraraq yeni sözlər düzəldin və yazın. Hər sözdən neçə söz düzəltməlisiniz? Düşünün, eyni kökdən düzələn sözləri necə adlandırmaq olar?

daş, yaşıl, təmiz, yaxşı, fikir, hazır, gözəl, gül, üzüm, bağ, ov, gənc

NÜMUNƏ: yaxşı – yaxşılıq, yaxşılaş(maq)

Əziz uşaqlar, Çoxbilmiş və dostları hər il Novruz bayramında “Kosa-kosa” oyunu oynayırlar. Siz də bu oyunun qaydasını və sözlərini dostunuz Çoxbilmişdən öyrənin. “Kosa-kosa” oyununu səhnələşdirin və məktəbinizdə keçirdiyiniz Novruz şənliyində bu tamaşa ilə çıxış edin.

KOSA-KOSA

Bayram günlərində cavanlar meydana **toplaşırlar**. Bir nəfər zirək, hazır cavab oğlana **tərsinə** kürk **geyindirirlər**. **Üzünü** möhkəm unlayır, **başına uzun** metal papaq qoyurlar. Ayaqlarının altına **ayaq** formasında ağac sarıyırlar. Boynuna zınqırov salır, paltarının **altından** qarnına yastıq **bağlayırlar**. Bir çömçəni qırmızı bəzəyib əlinə verir, qapı-qapı gəzdirib oynadaraq pay toplayırlar. Kosanı gəzdirenlər bu nəğməni oxuyurlar:

Ay kosa-kosa, gəlsənə,
Gəlib salam versənə,
Çömçəni doldursana,
Kosanı yola salsana.

Kosam bir oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar bayram xonçası,
Hər yerdə düyün eylər.

Novruz-novruz bahara,
Güllər-güllər nübara.
Bağçamızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.

Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun.
Xanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.

Nəğmə qurtaran kimi, kosa “kosa öldü”, – deyib, yerə yıxılır. Bu zaman ona suallar verib cavab alırlar:

- Kosa, hardan gəlirsən?
- Dərbənddən.
- Nə gətirmisən?
- Alma.
- Almanı neylədin?
- **Satdım.**
- Pulunu neylədin?
- Öküz **aldım.**
- Öküzü neylədin?
- Vurdum öldü.

Kosanın bu sözündən sonra yoldaşları birlikdə bu nəğməni oxuyurlar:

Başın sağ olsun, kosa,
Arşın **uzun**, bez **qısa**,
Kəfənsiz ölməz kosa.

Bundan sonra da kosaya çoxlu **sualar verib cavab alır**, nəğmə oxuyurlar.

Ev yiyəsi yerindən gec dursa, oyunçular bir ağızdan oxuyurlar:

Ay kosa-kosa gəlmisən,
Gəlmisən meydana sən,
Almayınca payını,
Çəkilmə bir yana sən...

Nəğmədən sonra kosaya pay **verirlər**. Oyunçular kosanı o biri evə **aparırlar**. Belə-belə bütün evləri gəzir, yıgıdıqları şeyləri düzəltdikləri evə **gətirir**, şənlik keçirirlər.

SÖZLÜK

zirək, tərsinə, kürk, çömçə, zıncırov,
unlamaq, öküz, nübar, düyün

SÖZ EHTİYATI

motal papaq, pay vermək, arşın,
kəfənsiz

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Novruz bayramı ilə əlaqədar bildiyiniz adətləri sadalayın.
2. Siz də bayram axşamlarında tonqal qalayırırsınız mı? Tonqalın üstündən tullanan zaman deyilən sözləri səsləndirin. Bilirsinizsə, öyrənin.
3. Bilirsinizmi, “Qulaq falı”na hansı çərşənbədə çıxırlar? Bu adətin mənası barədə məlumatınız varmı? Soruşub öyrənin, çox maraqlıdır!
4. Novruz bayramında bayram xonçası necə bəzənir? Novruz xonçası ilə bağlı düzgün cavabı tapıb səsləndirin.
 - a) Xonça bayram şirniyyatı, səməni, bayram şamları, qoz-fındıq, meyvə, boyanmış yumurta ilə bəzənir.
 - b) Xonçaya böyük bir qabda bayram plovu qoyulur.
 - c) Xonçaya [s] səsi ilə başlanan yeddi növ əşya qoyulur.
 - d) Xonça ancaq şəkərbura, paxlava və qoğaldan ibarət olmalıdır.
5. Novruz adətlərindən ən çox xoşunuza gələn hansıdır? Məsələn, heç “yumurta döyüsdürmək”də udmusunuzmu? Bu barədə danışın.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, siz təhsil aldığınız dildə elə sözlər bilirsiniz ki, onlar bir-birinə əks mənalar ifadə edir. Belə sözlər Azərbaycan dilində də var. Məsələn: **qara–ağ, hündür –alçaq, uzun–gödək, şirin–acı, ağlamaq–gülmək, almaq–vermək ...**

Tədris dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də belə sözlər **əksmənalı sözlər**, yəni **antonimlər** adlanır.

6. Bayram axşamı “papaq atmaq” adətinə necə baxırsınız? Bu adəti yaşatmaq lazımdır, yoxsa yox? Papağınıza qoyulan paydan razı qalmırsınız mı? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.
7. Novruz bayramı başqa hansı ölkələrdə bayram edilir? Araşdırma aparın, təqdimat hazırlayın.
8. Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələri də yazın gəlişini bayram edirmi? Bu xalqların bayramları barədə məlumatınız varmı? Bildiklərinizi danışın.
9. Mətnin sonrakı hissələrində göy rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyən-ləşdirin.
 - a) yaxınmənalı sözlərdir
 - b) əksmənalı sözlərdir
 - c) omonim sözlərdir
10. Mətnə narıncı rəngdə verilmiş sözlərə əksmənalı sözlər tapın və həmin sözləri cümlə içərisində işlədin.
11. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri cümlələr içərisində elə işlədin ki, onlar ayrı-ayrı mənalar bildirsin.
12. Azərbaycan əlifbasını təkrar edin. Aşağıdakı rəqs və mahnı adlarını seçib ayrı-ayrı sütunlarda əlifba sırası ilə yazın.

“Qazağı”, “Qoçəli”, “Qaragilə”, “Uzundərə”, “Sarı gəlin”, “Ay bəri bax”, “Naz eləmə”, “Aman nənə”, “Süleymani”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Bəh-bəh”, “İnnabı”, “Vağzalı”, “Heyva gülü”, “Alça gül açdı”, “Yallı”.

ƏSL DOST

Sənan və Andrey dostdurlar. Onlar **dördüncü** sinifdə oxuyurlar. Dostlar* hər gün **görüşür**, məktəbə **birlikdə** gedirlər. Dostlar **dərslərinə** də çox vaxt birlikdə **.....**.

Bu gün də Sənan küçədə Andreyi gözlədi*. Lakin Andrey gəlmədi. Sənan məktəbə getdi. Dostunu məktəbdə axtardı. O, məktəbdə də yox idi. Sənan çox narahat oldu. Dərsdən sonra birbaşa Andreygilə getdi. Andrey evdə də yox idi. Andreyin bacısı Nataşa **əhvalatı** Sənana danışdı...

Andrey indi xəstəxanadadır. Onun ayağı sınıb. Anası Anna xala xəstəxanada Andreyin yanında qalır.

Sənan evə qayıtdı. O çox **kədərənmişdi***. **Dərslərinə** də **həvəssiz** hazırlaşdı*. Anası işdən qayıtdı. Sənan əhvalatı anasına danışdı. Anası onu **sakitləşdirdi***.

Sabah **dərsdən** sonra anası Sənanı Andreyin yanına apardı. Andrey yataqda* idi. Onun **.....** sarımışdılar. Andrey dostunu* görəndə çox **sevindi**. Dostlar xeyli söhbət etdilər.

Bir neçə gündən **.....** Andrey **xəstəxanadan** çıxdı. Onun ayağı hələ tamamilə sağalmamışdı. Andrey hələ məktəbə getmirdi. Sənan hər gün dərsdən sonra dostunun yanına gedirdi. Onlar **dərslərə** birlikdə **hazırlaşır**dılar. Sənan **dərslərində** Andreyə kömək edirdi.

Tezliklə Andreyin ayağı **.....**. Dostunun köməyi ilə Andrey **dərslərindən*** geri qalmadı. Müəllim* Sənandan* çox razı qaldı. O, Sənana sinif adından* təşəkkür elan etdi.

Bir gün uşaqlar məktəbin **.....** qəzetində “Əsl dost” **başlıqlı*** məqalə oxudular. Məqaləni Andrey yazmışdı.

SÖZLÜK

birbaşa, sınmaq, “Əsl dost” başlıqlı, həvəssiz, narahat olmaq

SÖZ EHTİYATI

geri qalmaq, təşəkkür elan etmək

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Dost dostun eybini üzünə deyər.
Dost-düşmən qara gündə məlum olar.

Dost dostla tən gərək, tən olmasa gen gərək.
Dost başa baxar, düşmən ayağa.

1. Mətni oxuyun və tədris dilinə tərcümə edin.
2. Mətndəki göy boşluqların yerinə qoyduğunuz sözləri bir daha səsləndirin.
3. Mətni aşağıdakı ardıcılıq üzrə danışmaq olarmı? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.
 - 1) Sənan və Andreyin dostluğu.
 - 2) Andreyin xəstəxanadan çıxması.
 - 3) Sənanın dərslərində dostuna köməyi.
 - 4) Sənanın narahatlığı.
 - 5) Andreyin dostunu görəndə sevinməsi.
 - 6) Müəllimin Sənandan razı qalması.
4. Aşağıdakı suallardan hansına mətnə cavab tapa bilmədiniz? Onları səsləndirin.
 - 1) Dostlar neçənci sinifdə oxuyurlar?
 - 2) Andrey harada anadan olub?
 - 3) Sənanın narahat olmasının səbəbi nə idi?
 - 4) Andreyin ayağı niyə sınımışdı?
 - 5) Sənan niyə hər gün Andreyin yanına gedirdi?
 - 6) Nə üçün Andrey dərslərindən geri qalmadı?
 - 7) Divar qəzetindəki məqaləni kim yazmışdı?
5. “Dost” sözünə əksmənalı və yaxınmənalı sözlər hansı variantda verilib?
 - a) yoldaş; qardaş b) düşmən; yoldaş c) sirdaş; qonşu d) tanış; qohum
6. “Əhvalat” sözünün əvəzinə mətnə hansı sözü işlətmək olar?
 - a) macəra b) hadisə c) nağıl d) hekayə
7. Aşağıdakı suallar ətrafında danışın:
 - 1) Sənanın hərəkətini necə qiymətləndirirsiniz? 2) Sinif yoldaşlarınız və ya dostlarınız çətinliyə düşəndə kömək edirsinizmi? 3) Sinif yoldaşlarınızdan kiminlə dostluq edirsiniz və niyə?
8. Hansı birləşmədə “ayaq” sözü əsl (birinci) mənasında işlənib?
 - a) stolun ayağı b) Andreyin ayağı c) kəndin ayağı d) şkaflın ayağı
9. “Sağalmaq” sözünün hansı sözdən düzəldiyini müəyyən edə bilərsiniz?
 - a) sağ(maq) b) sağ (ölü) c) sağ (sol) d) sağlam (xəstə)
10. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibəti necədir?
 - a) yaxınmənalı sözlərdir b) əksmənalı sözlərdir c) omonim sözlərdir
11. Mətnə çəhrayı və sarı rənglənmiş sözləri eyni, yoxsa ayrı-ayrı sütunlarda yazardınız? Səbəbini izah edin, sonra sözləri köçürüb kök və şəkilçiyə ayırın.
12. Mətnə üzərində ulduz (*) işarəsi qoyulmuş sözləri düzgün tələffüz etməyə çalışın.
13. Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və mətnin məzmununa uyğun olanı seçib söyləyin. Mətnə uyğunluğunu izah edin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Dost arası pak görək.
Dost gəlişi bayram olar.
Tikə dostu olma!
Örtülü bazar, dostluğu pozar.

Don tapmaq asandır, dost tapmaq çətin!
Dost yolunda boran olar, qar olar.
Dostunu mənə de, deyim sən kimsən!

EYNƏK

Eynəyini siləndə
Qocanın əli **əsd**i.
Eynəyi yerə düşdü.
O yazığın, elə bil,
Gözlərində bir anlıq,
Hər yan zülmətə döndü.
Aləm oldu qaranlıq.

Kitabları əlində
Dərsdən gəlirdi Elşən.
Qocanın eynəyini
O tez götürdü yerdən.
Silib dedi: Al, baba!
Alıb eynəyi taxdı,
İşıq gəldi gözünə.

Qoca ətrafa baxdı,
Dedi: Sağ ol, ay bala!
Sən verdin eynəyimi,
Elə bil ki, qayıtdın
Mənə göz bəbəyimi.

Mirmehdi Seyidzadə

SÖZLÜK

aləm, eynək, əsmək

SÖZ EHTİYATI

göz bəbəyi, zülmətə dönmək,
gözünə işıq gəldi

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Şeiri nəsrə çevirərək məzmununu danışın.
2. Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun və yadda saxlayın. Şeirin məzmununa uyğun gələn atalar sözünü tapıb söyləyin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Qocalara hörmət et, sən də qocalacaqsan.
Qocadan demək, cavandan kömək!
Qoca evin sütunudur.

Qocaya gülən, özünə gülər.
Böyüksüz evdə xeyir-bərəkət olmaz!
Cavanlıqda daş daşı, qocalıqda ye aş!

3. Çoxbilmiş deyir ki, bu atalar sözləri içərisində qocalığa aid olmayanlar da var. Çoxbilmişlə razısınızsa, onları seçib səsləndirin.

4. Avtobusda, metroda yaşlılara, qocalara yer verirsinizmi? Böyüklərə yer verməyənlərə, hörmət etməyənlərə münasibətinizi qruplara bölünərək bildirin.

5. Özünüzdən böyüklərə kömək təklif edəndə dostunuz Çoxbilmiş kimi müraciət etməyə çalışın ki, sizin köməyinizi qəbul etsinlər.

- Nənəcan (babacan), buyurun, əyləşin!
- Xala (əmi), bəlkə, bir kömək lazımdır?
- Əmi (xala), bəlkə, sizə kömək edim?
- Xala (əmi), icazə verin, sizə kömək edim.
- Nənə (baba, xala, əmi), sizə necə kömək edə bilərəm?
- Əmi (xala, nənə, baba), bəlkə, təcili yardım çağırım?

6. Elşənin hərəkətini bəyəndinizmi? Elşən qocanın eynəyini verməsəydi, ona münasibətiniz necə olardı? Qruplara bölünün və fikirlərinizi təqdim edin.

7. Şeirdə fərqləndirilmiş “əsdı” sözünün əvəzinə hansı sözü işlətmək olar?

a) sındı b) titrədi c) bədrədi d) dolaşdı e) ağrıdı

8. Hansı variantlarda “əsmək” sözü əsl (birinci) mənasında işlənməyib?

a) Külək əsdi. b) Qocanın əli əsdi. c) Uşaq əsirdi. d) Ürəyim əsdi.

9. “Eynək”, “gözlük”, “çəşmək” sözlərini tədris dilində deyın. Tədris dilində neçə söz alındı. Necə düşünürsünüz, bunlar eyni, yoxsa ayrı-ayrı mənalara bildirir?

10. Çoxbilmiş deyir ki, təşəkkür edəndə aşağıdakı şəkildə edin:

- Çox sağ olun!
- Təşəkkür edirəm!
- Sizə zəhmət oldu, çox təşəkkür edirəm!
- Bağışlayın, vaxtınızı aldım.
- Çox sağ olun, vaxtınızı aldım!
- Minnətdaram!

11. Şeirin məzmununu öz sözlərinizlə yazın. Bir-birinizin yazılarınızı oxuyun və fikrinizi bildirin.

12. Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri və qırmızı rəngli ifadələri yaxınmənalı hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

DƏNİZİN SEVİNCİ

Soyuq bir payız günü idi. Dəniz məktəbdən qayıdırdı. Evə tez çatmaq istəyirdi. Həyatə yaxınlaşanda iniltiyə bənzər, **zəif** bir səs eşitdi. Dayandı. **O yan - bu yana** baxdı. Elə bir şey görmədi. Getmək istəyirdi ki, səs **yenidən** eşidildi. Dinşədi. Səs balaca kolun **dalından** gəlirdi. Tez kola yaxınlaşdı*. Səhv etməmişdi. Burada balaca bir pişik balası büzüşüb tir-tir əsirdi. O çox zəif idi, səsi güclə* çıxırdı. Dəniz başa düşdü ki, pişik balası acdır, bir tərəfdən də soyuq ...

Dəniz fikirləşmədən* pişik balasını götürdü. Evə **qaçdı**. Çatan kimi onu yedirdi, otağında pişiyə yer düzəltdi. Balaca pişik qorxa-qorxa qızın üzünə baxırdı. Dənizin ona yazığı gəldi. Qız səbirsizliklə* anasının işdən qayıtmasını gözlədi. Görəsən, anası pişiyi evdə saxlamağa icazə verəcəkmi?

Qapının açıldığını hiss edən Dəniz tez anasının qabağına yüyürdü. Qönçə xala qızını öpdü. O, Dənizin həyəcanlı* və narahat olduğunu **duydu**. Diqqətlə qızının gözlərinə baxdı.

Dəniz olanları anasına **danışdı**. Ancaq pişik balasını evə gətirdiyini demədi. Qız yalvarıcı baxışlarla anasına baxaraq:

– Anacan, mənim pişik balasına yazığım gəlir, – dedi. Yəqin, o, anasını itirib. **Bayırda** da soyuqdur*. İcazə verərsən, mən onu hələlik evə gətirim? Havalar istiləşəndə* aparıb onu götürdüyüm yerə qoyaram.

Anası Dənizin xahiş dolu baxışlarına* təbəssümlə cavab verdi. Dəniz anasının boynuna sarıldı. Onun üz-gözündən dönə-dönə öpdü. Tez otağına qaçdı. **İsti** parçaya бүkdüyü balaca pişiyi gətirdi.

Qönçə xala Dənizin nə üçün belə etdiyini **başə düşsə** də, ona heç nə demədi. Dənizin qucağındakı pişiyi sıgalladı*, sonra qızını bərk-bərk bağrına basdı. Ana qızından razı qalmışdı.

SÖZLÜK

inilti, təbəssüm, duymaq, yalvarıcı, бүzüşmək, səbirsizliklə

SÖZ EHTİYATI

tir-tir əsmək, yazığı gəlmək, bağrına basmaq, razı qalmaq, dinşəmək

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətni oxuyun və tərcümə edin.

2. Dostunuz Çoxbilmiş bu mətni oxudu və onu “Dənizin sevinci” adlandırdı. Çoxbilmişlə razılaşırırsınız mı? Mətnə başqa hansı adı vermək olardı? Düşünün və variantınızı təqdim edin.

3. Aşağıdakı ardıcılıq mətnin məzmununa uyğundur mu? Cavablarınızı əsaslandırın.

- 1) Dənizin anasından xahişi.
- 2) Ananın təbəssümlə cavabı.
- 3) Dənizin məktəbdən qayıtması.
- 4) Dənizin tez evə qaçması.
- 5) Ananın işdən qayıtması.
- 6) Ananın qızından razı qalması.

4. Mətnə hansı suallara cavab tapmadınız? Həmin sualları seçib səsləndirin və səbəbini izah edin.

- 1) Dəniz hansı məktəbin şagirdidir?
- 2) Pişik balasını kolun dalına kim atmışdı?
- 3) Dəniz həyətdə pişik olduğunu haradan bildi?
- 4) Dəniz pişik balasını evə gətirdiyini anasına niyə söyləmədi?
- 5) Anası pişiyi evə gətirməyə nə üçün icazə verdi?
- 6) Anası pişiyi görəndə Dənizə niyə heç nə demədi?
- 7) Dəniz niyə anasının boynuna sarıldı?

5. Aşağıdakı cavablardan hansı mətnin məzmununa uyğundur?

Dəniz pişik balasını evə gətirdiyini anasına ona görə demədi ki,

- a) onun pişiyə yazığı gəlirdi.
- b) anasının razılıq verəcəyini bilmirdi.
- c) bunu anasından gizlətmək istəyirdi.
- d) bunu heç kəsə bildirmək istəmirdi.

6. “Zəif” sözünə əksmənalı söz hansıdır?

- a) çolaq b) güclü c) yazıq d) qorxaq

7. “Qaçmaq” sözünə yaxınmənalı söz hansıdır?

- a) hoppanmaq b) yüyürmək c) tullanmaq d) tez-tez getmək

8. Əziz uşaqlar, mətni oxuyanda gördünüz ki, Çoxbilmiş bəzi sözləri göy rənglərlə fərqləndirib. O, yenə də sizi yoxlamaq istəyir. Çoxbilmişin sualını gözləmədən həmin sözləri bildiyiniz yaxınmənalı sözlərlə əvəz edin.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, siz danışarkən və ya yazarkən eyni bir sözü tez-tez təkrar etməmək üçün həmin sözə **yaxınmənalı sözlərdən** istifadə edirsiniz. 8-ci tapşırığı yerinə yetirərkən gördünüz ki, Azərbaycan dilində də hər hansı bir mənanı bir neçə sözlə ifadə etmək olur. Məsələn, **gözəl** – **qəşəng**, **yüyürmək** – **qaçmaq**, **oturmaq** – **əyləşmək**, **hündür** – **uca**, **gödək** – **qısa**, **balaca** – **kiçik**, **başə düşmək** – **anlamaq**...

Bir-birinə yaxın mənalı bildirən sözləri Çoxbilmiş yaxınmənalı və ya sinonim sözlər adlandırır. Dostunuz istəyir ki, bu sözlərin adını siz də biləsiniz.

9. Pişiklər haqqında Çoxbilmiş çox şey bilir. İstəyir ki, onların bəzilərini siz də biləsiniz. Oxuyun və fərqləndirilmiş sözlərə yaxınmənalı sözlər tapıb deyin.

- Pişiklər 60 metr məsafəni normal görə bilirlər.
- Pişiklərin **iybilmə** qabiliyyəti insandan 14 dəfə **çoxdur**.
- Pişiklər öz boylarından 5-6 dəfə **hündürə** asanlıqla **atıla** bilirlər.
- Pişiklərin bədən **temperaturu** insandan fərqli olaraq 38 dərəcəyə yaxın olur.
- Pişiklər öz **sahiblərini** sevirlər və onların əhvalını hiss edə bilirlər. Sahibinin pis **əhvalı** onlara da təsir edir.
- Pişiklərdə **güclü** hissiyyat olur. Bundan **əlavə**, onlar yaxşı eşitmə **qabiliyyətinə** malikdirlər.

Pişiklərin də insanlar kimi qıdığı gəlir. İnanmırsınız? Onda özünüz yoxlayın!

10. Məndəki “duydu” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olmaz?

- a) hiss etdi b) başə düşdü c) anladı d) gördü

11. Dənizin hərəkətini necə qiymətləndirirsiniz? Qızdan razı qaldınız mı? Dənizin yerində olsaydınız, siz necə hərəkət edərdiniz? Fikirlərinizi açıqlayın.

12. Mətni oxuyanda fikir verdinizsə, bəzi sözlərin üzərində ulduz işarəsi qoyulub. Çox güman ki, bunu Çoxbilmiş edib. O, belə şeyləri sevir. Görünür, yenə sizdən nəyi isə soruşmaq istəyir. Çoxbilmiş qabaqlayın və deyin: bunlar necə sözlərdir?

13. Məndə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənəldirən və özünüz də belə misallar deyin.

İŞ CANIN CÖVHƏRİDİR

Biri vardı, biri yoxdu, bir cavan vardı. O, qocalmaqdan çox qorxurdu. Bu adam əlini ağdan qaraya vurmurdu. Ancaq yeyib yatırdı. Ona gülüb deyirdilər:

- Əgər qocalıq* küçə ilə gəlsə, nə edərsən?
- Elə qaçaram ki, o mənim **izimə-tozuma da çata bilməz**.
- Bəs evdə oturanda gəlsə?
- Qapı-pəncərəni elə bağlayaram* ki, mənə heç yaxın düşə bilməz.

O, doğrudan da, belə edirdi. Küçəni qaça-qaça gedirdi. Evdə olanda isə qapı və pəncərələri bərk-bərk bağlayırdı. Həmişə də xəstə* olurdu. Yaş isə **öz işini görməkdə idi**. Onun qara saçlarına dən düşürdü. Qaməti yavaş-yavaş əyilirdi. Qocalmaqdan qorxan adam eşitdi ki, bir dağda qoca bir kahin yaşayır. Öz xeyirxah məsləhətlərini heç kəsdən əsirgəmir.

O geyinib qoca kahinin yanına **yollandı**. Az getdi, çox getdi, gəlib həmin yerə çatdı. Gördü ki, qoca kahin qan-tər içində yer belləyir*.

Çatıb salam verdi. Qoca kahin onun salamını aldı. Ancaq işindən* ayrılmadı. Qocalmaqdan qorxan adam səbirlə gözlədi. Qoca kahin isə işləyirdi. Gün batanda o, alnının tərini silib tarladan çıxdı. Qocalmaqdan qorxan adamın kahinə ilk sualı belə oldu:

– Ey kahin baba, siz qocalmaqdan qorxmursunuz?

Qoca kahin:

– Qorxuram, – dedi.

– Bəs nə üçün belə qan-tərə batıb yer **belləyirsiniz**?

– Qocalmaqdan qorxduğum üçün.

Adam təəccüblə kahinə baxdı.

Qoca kahin yenidən dilləndi:

– Mənim sözlərimə* təəccüb edirsən? Ataların sözünü heç zaman unutma: “İş canın cövhəridir”. Qocalıq ancaq tənbəlləri və ondan qorxanları* yaxalayır*. Bu dünyada yüz on il **ömür sürmüşəm**. Əkmışəm, biçmişəm, **xəstəlik** nə olduğunu bilməmişəm.

Cavan, elə bil, **yuxudan ayıldı**. **Qoca** kahinə diqqətlə baxdı:

- Neçə yaşıınız var?
- Yüz on.
- Bəs niyə qamətiniz belə düz qalıb?
- Tarlada əyilib qalxmaqdan, **işləməkdən**.

Gənc **qoca** kahinə dua edə-edə evinə qayıtdı. Həmin gündən* **tənbəlliyn daşını atdı**. Daha **qocalmaqdan** qorxmurdu. Əkməyə-biçməyə başladı*. Həmin gündən də xəstəlik nə olduğunu bilmədi. **Qocalıq** da, xəstəlik də ondan* qorxub **gen gəzirdi**.

Əli Səmədov

SÖZLÜK

qamət, kahin, tarla, əsirgəmək, səbirlə, yollanmaq, yaxalamaq, dillənmək, gün batanda

SÖZ EHTİYATI

qan-tər içində, ömür sürmək, saçlarına dən düşmək, tənbəlliyn daşını atmaq, əlini ağdan qaraya vurmamaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Necə düşünürsünüz, mətnin başlığını atalar sözü hesab etmək olarmı?
2. Mətni aşağıdakı ardıcılıq üzrə danışmaq olarmı? Siz necə plan tərtib edərdiniz?
 - 1) Qocalmaqdan qorxan adam.
 - 2) Cavanın kahinlə görüşü.
 - 3) Kahinin cavabları.
 - 4) Gənc adamın tənbəlliyn daşını atması.

3. Mətnin məzmununa əsasən düzgün olmayan cavabı müəyyənləşdirin. Sonra cavabları təhsil aldığınız dilə tərcümə edin.

Qocalmaqdan qorxan adam nə üçün kahinin yanına yollandı?

- a) O, qocalmaqdan çox qorxurdu.
- b) Qocalmamaq üçün kahindən məsləhət almaq istəyirdi.
- c) Yavaş-yavaş onun qaməti əyilirdi, saçlarına dən düşürdü.
- d) O, kahindən sənət öyrənmək istəyirdi.

4. Mətndəki yerinə əsasən “əlini ağdan qaraya vurmamaq” ifadəsinin məzmununa uyğun cavabı göstərin.

- a) istirahət etmək
- b) heç bir iş görməmək
- c) dincəlmək
- d) yatmaq

5. Tapmacanı oxuyun və cavablandırın. Sizcə, cavab mətnin məzmunu ilə səsleşirmi?

Məni sevən hər kəsin
İşi çox asan olur.
O, hər işi bacaran,
Yaxşı bir insan olur.

Uşaqların çoxusu
Adımı bilir əlbət,
Tapmayan var isə
Tapsın adımı .

Zeynal Cabbarzadə

6. Mətnin məzmununa uyğun olmayan cavabı göstərin və tədris dilinə tərcümə edin.

Gənc adam niyə tənbəlliyn daşını atdı?

- a) Kahinin yüz on yaşında qədd-qamətinin düz olduğunu gözləri ilə gördü.
- b) Kahin dedi ki, qocalıq ancaq tənbəlləri və ondan qorxanları yaxalayır.
- c) Kahin qocalmaqdan qorxduğu üçün qan-tər içində yer belləyirdi.
- d) Gənc adam utanırdı və insanların ona gülməsinə istəmirdi.

7. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənləşdirin.

- a) qohum sözlərdir
- b) yaxınmənalı sözlərdir
- c) əksmənalı sözlərdir

8. Mətnə həm “cavan”, həm də “gənc” sözündən istifadə olunub. Həmin sözlərlə bağlı düzgün olmayan cavabı göstərin.

- a) yaxınmənalı sözlərdir
- b) hər ikisi “qoca” sözü ilə əksmənalıdır
- c) birinin əvəzinə digərini işlətmək olar
- d) antonim sözlərdir

9. Mətnə çəhrayı rənglə fərqləndirilmiş ifadələri aşağıdakı sözlərdən hansı ilə əvəz etmək olar?

Sözlər: yaşamaq, oyanmaq, işləməyə başlamaq, uzaqlaşmaq, artmaq, yaxınlaşa bilmək

10. Çoxbilmiş mətnə bəzi sözlərin üzərində ulduz işarəsi qoyub. Gülnaz Çoxbilmişin nə istədiyini o saat başa düşdü və həmin sözləri dəftərinə köçürüb qarşılarında mötərizə içərisində tələffüzünü yazmağa başladı. Siz də Gülnaza qoşulun, peşman olmazsınız!

11. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri yazın və onlarda ümumi hissənin altından xətt çəkin. Sonra bu sözlərin hər birinə əksmənalı sözlər deyın və cümlələrdə işlədin.

12. Mətnə yasəmən rəngində verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq dəftərinizə yazın. Sözlərdə əsas mənanı bildirən hissənin altından xətt çəkin və düşünün: artırdığınız şəkilçilər sözlərin mənasını dəyişibmi?

SÖZLÜK

ərköyün, incitmək, kürümək, ötürmək

ƏRKÖYÜN

Baxın ona, beşincidir,
Gəl ki hamını incidir.
Deyir: – Ana, su **tök** gülə,
Köynəyimi tap, ütülə.

Tez ol, nənə, **süz** çayımı,
Yır-yığış et çarpayımı.
Ayaqqabım hanı, deyın?!
Gəzin, tapın, təmizləyin!
Çöl-bayırı qar bürüyüb,
Alın beli, **cəld** kürüyün!

Çantamı kim **götürəcək**,
Məktəbə kim **ötürəcək**?!
Baxın ona, beşincidir,
Gəl ki hamını incidir.

Qəşəm İsabəyli

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Ərköyünün hərəkətlərini necə qiymətləndirirsiniz? Fikrinizi bildirin.
2. Ərköyünlüyü necə başa düşürsünüz? Bəzi uşaqlar niyə ərköyün olurlar? Müzakirə edin və fikirlərinizi əsaslandırın.
3. Siz də ərköyünlük edirsinizmi? Yoldaşlarınız, tanıdığınız başqa uşaqlar içərisində ərköyünlük edənlər varmı? Bu barədə danışın.
4. Yanıltmacı oxuyun, [y] səsinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.

Yasəmən yavaş-yavaş yasəmənənin yanına yaxınlaşdı. Yasəmənənin yarpaqları yağından yandı. Yasəmən yandığını yana-yana Yasəmənə anladı. Yasəmənənin yasəmənənin yarpaqlarına yazdığı gəldi. Yasəmən yağışa yalvardı. Yağış yağdı. Yasəmənənin yarpaqları yenə yaşıl oldu.

SÖZLÜK

yanğın, yana-yana

5.* Necə bilirsiniz, şeirdə qırmızı rəngdə verilmiş sözləri bir-birinin əvəzində işlətmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

6. Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

7. Əziz uşaqlar, dostunuz Çoxbilmiş sizin dondurmanı çox sevdiyinizi bilir. Ona görə də bu məlumatla sizi tanış etmək istəyir. Oxuyun və tədris dilinə tərcümə edin. Sonra mətnin məzmunu üzrə suallar tərtib edib yazın.

DONDURMA NECƏ YARANIB..

Əvvəllər adamlar ancaq yayda dondurma yeyərdilər. İndi isə onu bütün il boyu yeyirlər. Şərq ölkələrində əvvəllər dondurmanı vaffi stəkanlarda yeyirdilər.

Tədqiqatçı Marko Polonun dondurmadan o qədər xoşu gəlir ki, o, dondurmanın reseptini özü ilə İtaliyaya aparır. Oradan da dondurma Fransaya gəlir, tanınmış adamların əlində və yemək rasionunda məşhurlaşır. Onlar dondurmanın reseptini sadə adamlardan gizləyir, onlara bildirmək istəmirdilər. Ancaq bir müddətdən sonra onun sirri açıldı. Sonra dondurmanın resepti Amerikaya gedib çıxdı.

Dondurma zavodu ilk dəfə 1851-ci ildə Merilend ştatında Baltimorda fəaliyyətə başlayıb. Dondurma qaymaq, süd, süd məmulatları qarışığından düzəldilir. Ona hərdən yumurta da qatılır. Dadlı olması üçün vanil, şokolad, fındıq və başqa meyvələr əlavə edilir. Bax beləcə yaranıb ən çox xoşladığımız dondurma...

SÖZLÜK

məmulat, fəaliyyətə başlamaq

ÇOXBİLMİŞİN MƏSLƏHƏTİ

Əziz dostlar, Çoxbilmiş deyir ki, bəzi uşaqlar dondurma alarkən onun təzə olub-olmadığına fikir vermirlər. Amma bu, çox təhlükəlidir. Dondurma alarkən hökmən onun üzərindəki saxlama müddətinə diqqətlə baxmaq lazımdır. Vaxtı keçmiş dondurmada insan orqanizmi üçün zərərli maddələr olur ki, bunlar da bir çox xəstəliklər əmələ gətirir. Ehtiyatlı olun və özünüzdü xəstəliklərdən qoruyun!

8. Uşaqlar, həyətdə, parklarda, bulvarda gəzərkən Çoxbilmiş bəzi dostlarının dondurmanın kağızını hara gəldi tulladığını öz gözləri ilə görüb. Siz necə, dondurma yeyərkən onun kağızını, yaxud çöplərini yerə atanları görmüsünüzmü? Belələrinə münasibətiniz necədir? Necə düşünürsünüz, hərə yerə bir şey atsa, onda bəs təbiəti kim qoruyacaq? Qruplara bölünün və mövzunu müzakirə edib fikirlərinizi təqdim edin.

SÖZLÜK

təhlükəli, hökmən, hara gəldi, ehtiyatlı olmaq

SÖZ EHTİYATI

saxlama müddəti, zərərli maddələr

9. Dondurma haqqında internetdən oxuduğunuz maraqlı məlumatlardan yoldaşlarınıza da danışın.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

SÖZ SİZINKİDİR

Xumar tənəffüs vaxtı
Koridorda gəzərkən,
Təzə, qırmızı rəngli
Bir qələm tapdı yerdən.

Qələmi **axtarırdı**
Bu zaman üç kiçik qız.
Xumar əsla dinmədi
Baxdı çox etinasız.

Söylədi öz-özünə:
– Qələmi versəm əgər,
Onda bütün **uşaqlar**
Məni oğru **bilərlər**.

Nə itərsə məktəbdə,
Yapışarlar yaxamdan.
Bu sirri heç kəsə mən
Bildirmərəm heç zaman.

İndi söz sizinkidir,
Cavab verin, uşaqlar:
Deyin, düzmü düşünür
Bizim **məktəbli** Xumar?
Tofiq Mütəllibov

1. Şeirdəki sualı qruplar şəklində müzakirə edin və gəldiyiniz nəticəni təqdim edin.

2. Şeirnin məzmununu danışın. Sonra yadınızda qalanları yazın. Yazdıqlarınızı əvvəlcə parta yoldaşlarınıza, sonra isə müəlliminizə göstərin.

3. Aşağıdakı cümlələrdə “süzmək” sözünü hansı sözlərlə əvəz etsəniz, cümlələrin mənası dəyişməz?

1) Tez ol, nənə, süz çayımı,
Yır-yığış et çarpayımı.

2) Sona iti və həyəcanlı nəzərləri ilə misteriyə süzüb əli ilə rədd işarəsi verdi.

3) Bax, o göy üzündə süzən quş qaraquşdur.

4. Aşağıdakı cümlələrdə yazılışı ilə deyilişi eyni, ancaq müxtəlif mənalara bənzərən sözləri tapıb səsləndirin. Həmin sözlər necə adlanır?

1) Nənəm inəyi sağıb sağ tərəfdəki ağaca **bağladı**. 2) Dostları onu sağ tapdıqlarına görə çox **sevinirdilər**. 3) Daha **balaca** top onun xoşuna gəlmirdi, axı o, futbolçu olmaq istəyirdi.

4) Şəhid **qəhrəmanın** şərəfinə toplardan yaylın atəşi açıldı. 5) Uruz qırx **igidini** özü ilə götürdü.

6) Dəllək balaca Toğrulun saçını qırıxdı. 7) Cəmilə hələ üzməyi bacarmırdı. 8) Süsən çəməndəki çiçəklərdən **üzüb qoxuladı**, sonra onlardan çələng düzəltdi. 9) Şəms tez əllərini, üzünü yudu, paltarını dəyişib çantasını yığışdırdı. 10) Atan **qocalmış**, mənim də belim bükülmüşdür. Belə götür, ağacların dibini bellə!

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Yalan söz üz qızardar.

Doğru söz dəmiri dələr.

Yalançını mənzilinə qovarlar.

Yalançının işığı yarıyacaq yanar

Dil yalançı olunca, lal olsa yaxşıdır.

Yalan ilə dünyanı gəzmək olar, qayıtmaq olmaz.

5. 4-cü çalışmada qara şriftlə verilmiş sözləri dəftərinizə yazın. Sonra hər birinin qarşısında yaxınmənalı və ya əksmənalı qarşılığını qeyd edin.

6. Şeirdə altından xətt çəkilmiş sözlərə əksmənalı sözlər tapıb deyən və həmin sözləri cümlələrdə işlədin.

7. Şeirdə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazın.

8. Aşağıdakı sözləri düzgün şəkildə yazın. Bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

Tələ(ff, f)üz, tənə(ff, f)üs, dör(t, d), doq(k, q)uz, sə(k, y) sən, pambı(q, x), qayı(q, x), oca(x, q), (b, p)ıçaq, (b, p)işirmək, (p, b)işik, qana(t, d), bulu(d, t), sərhə(d, t), şabalı(d, t), xəş(t, d)ə, yas(t, d)ı, dəf(t, d)ər, kərpi(c, ç), qılın(c, ç), gən(c, ç)

9. Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun, sonra kursivlə verilənləri müzakirə edin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Mahını yaxşı saxla, qonşunu oğru tutma.

Yalan ki var, doğrunun quludur.

Bir doğru ki yalana oxşadı, onu deməzlər.

Yalançı kimdir? – Hər eşitdiyini danışan.

Deyən ağilsiz olsa, dinləyən ağıllı gərək.

Yalançının yaddaşı olmaz.

Oğru elə bilir, hamı oğrudur.

Oğru əyri kolda gizlənər.

Sözün ilə işin bir olsun.

Yenə də Çoxbilmiş uşaqlığında olan bir hadisəni xatırladı. O bu xatirəni sizə danışmaq istəyir. Qulaq asın və siz də uşaqlığınızı yadınıza salın:

KİÇİK BİR XATİRƏ...

Yenə bir gün anam həyətdə **oturub** köynək tikirdi. Mən də yanında **oturmuşdum**. Sərçələr “cik-cik” edərək həyətdə səs salmışdılar. Tut ağacının başında **oturmuş** sərçə birdən: “Cırrıt!” edərək səs saldı. Sərçələr o dəqiqə səslərini kəsib öz-lərini çəpərin içinə soxdular. Mən buna təəccüb edərək soruşdum:

– Ana, o sərçə nə dedi? Quşlar niyə gizləndilər?

– Oğlum, o sərçə dedi ki, qaçın, tez gizlənin, budur qırğı gəlir !

Doğrudan da, bir azdan sonra qırğı göründü. Çil xoruz qışqırıq saldı. Qırğı dayanmayıb keçdi. Mən heyətdə idim. Təəccüblə soruşdum:

– Ana, bu quş dilini sən hardan bilirsən? Mən də öyrənə bilərəmmi?

Anam gülərək dedi:

– Niyə bilmirsən! Quşlara fikir versən, öyrənə bilərsən. Tağı əmoğlun ovçudur. O, quşlar, heyvanlar haqqında çox şey bilir. Ondən soruş, desin.

Süleyman Sani Axundov

SÖZLÜK

qırğı, çəpər, çil

SÖZ EHTİYATI

səslərini kəsmək, heyətdə olmaq, qışqırıq salmaq

1. Mətdə “oturmaq” sözü fərqli rəngdə verilib. Axırını “oturmaq” sözünün əvəzinə hansı sözü işlətmək daha çox yerinə düşərdi? Necə düşünürsünüz, bu sözü çoxmənalı hesab etmək olarmı?

Əziz uşaqlar, Çoxbilmiş uşaqlığında olan bir hadisəni heç vaxt unuda bilmir. Səbəbini bilmək istəyirsinizsə, mətni oxuyun.

MARALIN ETİBARI

Kənddə bir inəyimiz vardı. Onun adı Maral idi. Bu adı ona nənəm vermişdi. Maral nənəmin sevimlisi idi. Doğrusu, o elə hamımızın sevimlisi idi. Axı o bizim gözümüzün qarşısında böyümüşdü.

Yadımdadır, yay tətildə kənddə olanda hamımız balaca* Maralın başına yığışardıq. Kimi onu **sığallayar**, kimi ot, su, kimi də əlindəki meyvəni və ya çörəyi ona verərdi. Balaca Maral bizim qayğımızdan xoşallanardı. Başını əlimizə, üzümüzə söykəyərdi. Biz uzaqda olanda isə

tez-tez mələyə, sanki bizi yanına çağırırdı. Amma o hamıdan çox nənəmə öyrəşmişdi. Axı nənəm onun yanında bizdən çox olurdu.

İllər keçdi. Maral böyüdü*. Gözəl bir inək oldu. Biz kəndə gedəndə Maralın nənəmə olan məhəbbətini seyr etməkdən həzz alardıq.

Hər axşam darvazanın qabağında Maralın örüşdən qayıtmasını gözləyirdik. Maral darva-

zanın qabağında* nənəmi görən kimi yerişini **sürətləndirər** və bir neçə dəfə mələyərdi. Maral, elə bil, bununla öz sevimli sahibini **salamlayırdı**. İnək nənəmə **yaxınlaşanda** nənəm əllərini ona tərəf uzadar, belinə, başına sığal çəkərdi. Maral da nənəmin əllərini yalayır, üzünü onun əllərinə sürtərdi.

Bir dəfə yayda nənəm bərk **xəstələn**di. Atam onu həkimə göstərmək üçün Bakıya apardı. Maral bizim ümidimizə qaldı. Biz yenə də axşamlar darvazanın qabağında Maralı **gözləyirdik**. Ancaq Maral səsinə çıxarmır, sual dolu gözləri ilə üzümüzə baxır, sonra da başını salıb həvəssiz həyətə keçirdi. Hətta bir dəfə bibim onu **bağlamaq** istəyəndə Maral dartındı və bibimi vurmaq istədi. Mən əlimdəki ağacla onu vurdum. İnək divara qısıldı və kinli gözləri ilə mənə baxdı. Elə bil, nənəmə şikayət edəcəyi ilə mənə **hədələdi**.

On gündən sonra nənəm Bakıdan qayıtdı. Axşam, adəti üzrə, o, darvazanın qabağına çıxdı. Körpüdən enəndə Maral nənəmi gördü. İnək böyürə-böyürə nənəmin üstünə qaçırdı. Onun səsinə bütün qonşular küçəyə çıxdılar. Hamı bu qeyri-adi mənzərəyə maraqla **tamaşa edirdi**. Maral nənəmin qabağında **dayandı**. O, nənəmin əllərini yalayır, paltarlarını **ıyləyir**, başını onun qoynunda, qucağında gizlətmək istəyirdi. Maralın gözlərindən yaş axırdı. Nənəm də ağlayırdı. Bu hadisədən hamı **təsirlənmişdi**. Hamımızın gözləri **yaşarmışdı**. Maralın etibarını görəndə mən öz hərəkətimdən **peşman oldum**. O vaxtdan mən bu hadisəni **unuda bilmirəm**.

SÖZLÜK

sığallamaq, öyrəşmək, söykəmək, dartınmaq, təsirlənmək, kinli, qısılmaq, hədələmək, adəti üzrə, ıyləmək, örüş, sürtmək, yalamaq

SÖZ EHTİYATI

sığal çəkmək, seyr etmək, həzz almaq, böyürə-böyürə, ümidinə qalmaq, xoşallanmaq,

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətni diqqətlə oxuyun və aşağıdakı suallara cavab verin:

- 1) Maral adını inəyə kim vermişdi?
- 2) Balaca Maral nədən xoşallanardı?
- 3) Maral axşamlar örüşdən qayıdanda nə edərdi?
- 4) Maral niyə bizim ümidimizə qaldı?
- 5) Maral niyə böyürə-böyürə qaçırdı?
- 6) Maralın gözlərindən niyə yaş axırdı?
- 7) Çoxbilmiş nədən peşman olmuşdu?

2. Mətnə hansı nəticəni çıxardınız? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3. Mətnin məzmununu aşağıdakı plan əsasında danışın.

- 1) Maral nənəmin sevimlisi idi.
- 2) Balaca Maral.
- 3) Hər axşam darvazanın qabağında.
- 4) Nənəmin xəstələnməsi.
- 5) Maralın gözlərindən yaş axırdı.

4. Yəqin, bu hadisəni Çoxbilmişin niyə unuda bilmədiyini anladınız. Baxdığınız filmlər və ya oxuduqlarınız əsasında heyvanların, quşların insanlara bağlılığı barədə bildiklərinizi yoldaşlarınıza danışın.

5. Çəngəllə yemək yeyən heyvan tanıyırsınızmı? Çoxbilmişdən soruşsanız, deyər.

Madaqasqar adalarında ağaclarda Ay-ay adlı meymun yaşayır. O, ağacdən-ağaca tullananda səs çıxarır: «Ay-ay». Ona görə də onun adı elə Ay-ay qalıb. Ay-ay xoşladığı yeməyə dırnaqlarını elə batırır ki, elə bil dırnaqları iti çəngəldir.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Sevimli dostlar, Azərbaycan dilində sözlər quruluşuna görə üç cür olur:

Sadə sözlər: vətən, baba, ata, nənə, məktəb, qələm, yarpaq, çətir, palıd və s.

Düzəltmə sözlər: **məktəb** + **li**, **vətən** + **daş**, **salam** + **la** (maq), **yaxın** + **laş** (maq), **yaz** + **ı**, **gül** + **dan**, **bağ** + **ça**, **bil** + **ik** + **li**, **təmiz** + **lik** və s.

Mürəkkəb sözlər: Aygün, qızılgül, qartopu, tutuquşu, ağacdələn, tez-tez və s.

Dostlar, gördünüz ki, **düzəltmə sözlər** iki hissədən ibarət olur. Birinci hissə “**kök**”, ikinci hissə “**şəkilçi**” adlanır. Azərbaycan dilində bəzi şəkilçilər yeni sözlər düzəldir ki, **belə sözlərə düzəltmə sözlər deyilir**. Düzəltmə sözün

mənası ilə onun kökünün mənası arasında əlaqə olur: **dəniz** – **dənizçi**, **üzüm** – **üzümlük**, **bağ** – **bağlıq**, **maraq** – **maraqlı**, **uşaq** – **uşaqlıq**, **xəstə** – **xəstələn**(mək) və s.

6. **Salam** – **salamla**(maq), **yaxın** – **yaxınlaş**(maq), **sığal** – **sığalla**(maq), **sürət** – **sürətlən**(mək), **xəstə** – **xəstələn**(mək), **yaş** – **yaşar** (maq), **iy** – **iylə**(mək), **göz** – **gözlə**(mək), **bağ** – **bağla**(maq) sözlərinin mənalari arasında uyğunluq, əlaqə görürsünüzmü? Fikirlərinizi açıqlayın və əsaslandırın.

7. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri hansı sözlər və ifadələrlə əvəz etmək olar? Özünüzi yoxlayın və tapdığınız sözlərlə cümlələri yenidən oxuyun.

8. Mətnə üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərə əksmənalı sözlər deyə bilərsinizmi?

9. Çoxbilmiş bilmək istəyirdi ki, görəsən, dostları heyvanları yaxşı tanıyırmı? O çox vaxt eşidirdi ki, heyvan deyəndə, dostları ancaq ya ev heyvanlarının, ya da bəzi vəhşi heyvanların adlarını çəkirlər. Ona görə də Dənizin bilgilərini yoxlamaq istədi. Onların dialoqunu siz də oxuyun.

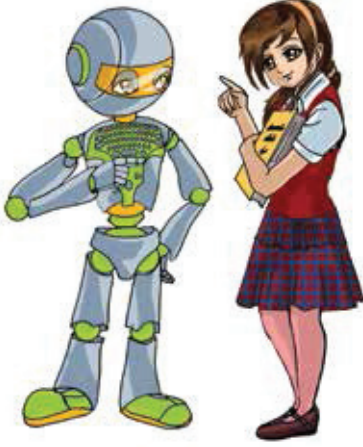
DİALOQ

– Dəniz, heyvanlar aləmi deyəndə nə başa düşülür? **Dostlarına** izah edə bilərsinizmi?

– Mən bilirəm ki, **heyvanların** çoxlu növləri var. Bunlar hamısı birlikdə heyvanlar aləmini təşkil edir.

– Doğru deyirsən, bəs bilərsənmi ki, dünyada iki milyona yaxın heyvan növü var?

– Çoxbilmiş, yalan danışa bilmərəm. Heyvanların növlərinin çox olduğunu bilirəm. Ancaq

bunun iki milyona yaxın olduğunu, doğrusu, bilmirdim. Səndən öyrənmiş oldum.

– Yaxşı, onda de görüm, heyvan deyəndə hansı **canlılar** başa düşülür?

– Bilirəm ki, heyvanlar dənizdə, meşədə, dağda, hətta torpağın altında yaşayırlar*. Axı heyvanların qrupları çoxdur, hansını sayım?!

– Səncə, arı və ya hörümçəyə heyvan demək olarmı?

– Bunlar bir-birinə oxşasa da, ayrı-ayrı canlılardır*. Cücülər altı, hörümçəklər isə səkkiz ayaqlı heyvanlardır. Mən bilirəm ki, bir çox dostlarımız qurbağaları timsah və ya tısbağadan fərqləndirmirlər. Eləcə də yarasanı quş, balina və delfini **balıq** hesab edirlər.

– Deməli, sən onda **bunların** ayrı-ayrı qrupa daxil olduğunu da bilirsən? Afərin, Dəniz! Daha mənə sənə sözüm yoxdur! Bəlkə, onda bu bildiklərini deyəsən, **bilməyənlər** də eşitsinlər.

– Mən bilirəm ki, milçək, arı, kəpənək, parabüzən cücüdür. Əqrəb, hörümçək, dediyim kimi, bunlardan fərqlənir*. Balıqları dostlarımız yaxşı tanıyır və faydasını da bilirlər. Qurbağalar isə həm suda, həm də quruda **yaşadıqları** üçün **onlara** suda-quruda yaşayanlar deyirlər. Tısbağa, timsah, ilan və kərtənkələlər sürünənlərdir.

Quşların da növləri çoxdur. İstəyirəm ki, dostlarımız sevdikləri pinqvinin **quşlara** aid edildiyini də **unutmasınlar**. Onu da **bilsinlər** ki, delfin və balina, yarasə və siçan da inək, pələng, fil və meymun kimi məməli heyvanlardır.

– Çox sağ ol, Dəniz, sən dostlarımıza heyvanlar aləmi barədə geniş məlumat verdin. İnanıram ki, dostlarımızı heyvanlar aləmi barədə yeni bilgiler əldə etməyə həvəsləndirdin*.

– Çoxbilmiş, sən də sağ ol, bunları dostlarımızın çoxu bilir, bilməyənlər də **səndən** soruşub öyrənəcəklər.

SÖZLÜK

cücü, əqrəb, kərtənkələ, timsah, yarasə, parabüzən, sürünən, heyvanlar aləmi

10. Dialoqu rollar üzrə oxuyun və göy rənglə fərqləndirilmiş sözlərin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.

11. Tapmacanı oxuyun, cavabını tapın.

Boynum **uzundur**,
Bədənim **gödək**,
Gözlərim iri,
Qulaqlarım şək.

Görübsünüzmü?
Məni bir dəfə?
Tapın adımlı
Nədir? ♦♦♦♦♦

Zeynal Cabbarzadə

12. Tapmacada göy rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənləşdirin. Özü-nüzdən də belə misallar deyin.

13. Dialoqda üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözlər quruluşuna görə necə sözlərdir?

a) sadə

b) düzəltmə

c) mürəkkəb

Çoxbilmiş quşlar, heyvanlar haqqında çox şey bilir. O, öyrəndiklərindən sizə də danışmaq istəyir, qulaq asın, öyrənin.

TAĞI ƏMİDƏN ÖYRƏNDİKLƏRİM

Mən əvvəllərdə quşların adlarını, növlərini, **yaşayışlarını**, **xasiyyətlərini** bilməzdim. Çalağan ilə quzğuna fərq qoymazdım. Onları mənə öyrədən Tağı əmi oldu. Göyün üzündə bir qara nöqtə kimi görünən quşu mənə göstərərək deyərdi:

– Bax, o göy üzündə süzən quş qaraquşdur. Ova çıxıbdır.

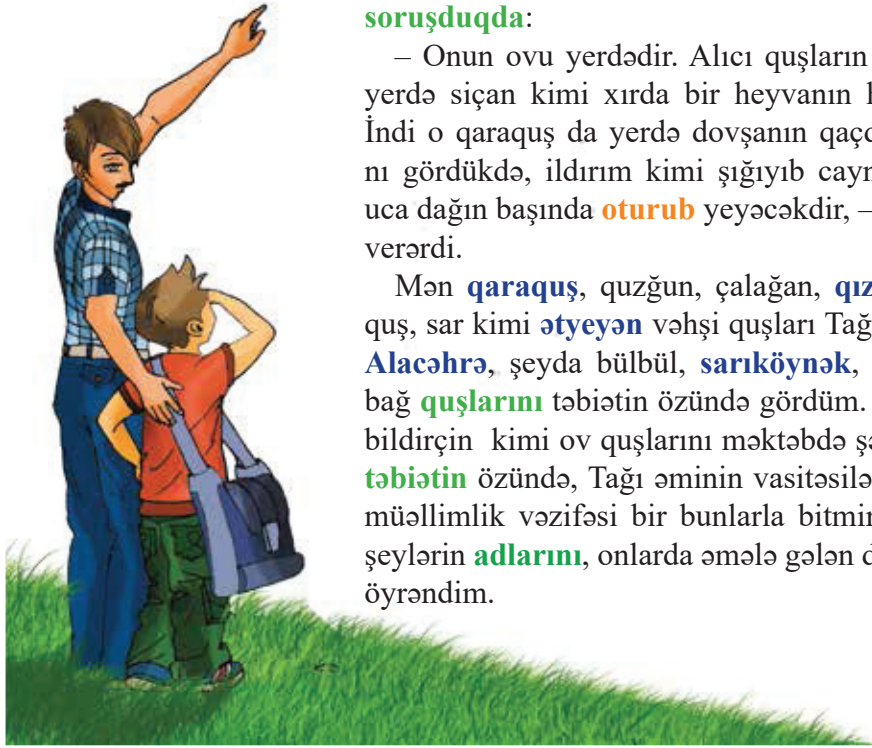
– Tağı əmi, o yuxarıda quş yoxdur. O nəyi ov edəcəkdir? – deyə

soruşduqda:

– Onun ovu yerdədir. Alıcı quşların **gözləri** çox iti olar. Onlar yerdə siçan kimi xırda bir heyvanın hərəkət etməyini **görərlər**. İndi o qaraquş da yerdə dovşanın qaçdığını, ya kəkliyin uçmağını gördükdə, ildırım kimi şığıyıb caynağına alacaqdır. Sonra bir uca dağın başında **oturub** yeyəcəkdir, – deyə Tağı əmi mənə cavab verərdi.

Mən **qaraquş**, quzğun, çalağan, **qızılquş**, qırğı, yapalaq, bayquş, sar kimi **ətyeyən** vəhşi quşları Tağı əminin vasitəsilə tanıdım. **Alacəhrə**, şeyda bülbül, **sarıköynək**, **baltadimdik** kimi oxuyan bağ **quşlarını** təbiətin özündə gördüm. Turac, qırqovul, kəklik, çil bildirçin kimi ov quşlarını məktəbdə şəkildən yox, hələ uşaq ikən **təbiətin** özündə, Tağı əminin vasitəsilə gördüm, öyrəndim. Onun müəllimlik vəzifəsi bir bunlarla bitmirdi. Ətrafımızda gördüyüm şeylərin **adlarını**, onlarda əmələ gələn dəyişiklikləri yenə də ondan öyrəndim.

Süleyman Sani Axundov

SÖZLÜK

yaşayış, şığımaq, təbiətin özündə, qaraquş, caynaq

SÖZ EHTİYATI

süzmək, fərq qoymaq, alıcı quş, əmələ gəlmək

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Çoxbilmişdən eşitdikləriniz əsasında quşların həyatı və yaşayışları barədə danışın.

2. Aşağıdakı cümlələrdə “oturmaq” sözü hansı sözün əvəzində işlənmişdir? Necə bilirsiniz, bu cümlələrdə “oturmaq” sözü eyni, yoxsa fərqli mənalar bildirir?

1) Sərçə tut ağacının başında oturmuşdu.

2) Qaraquş bir uca dağın başında oturub ovladığı dovşanı yeyirdi.

3. Yanılıtmacı oxuyun və tərcümə edin.

Ağacdələn ağacı dəldi
Ağaca gələndən.
Dələnin də acığı gəldi
Ağacdələndən.

Teymur Elçin

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Uşaqlar, öyrəndiniz ki, **sözlər quruluşuna görə həm də mürəkkəb olur**. Yəqin, bilmək istəyirsiniz ki, mürəkkəb sözlər necə sözlərdir? Siz belə sözləri tanıyırsınız və nitqinizdə onlardan yeri gələndə istifadə edirsiniz.

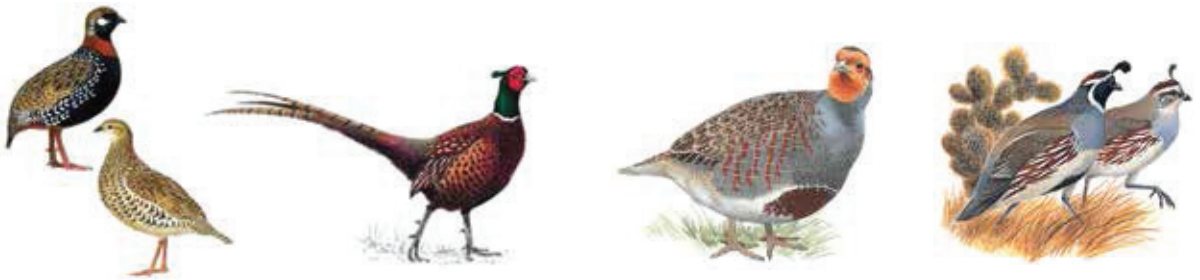
Mürəkkəb sözlərə aid Çoxbilmişin verdiyi misalları (qızılgül, ağacdələn, qartopu, tutuquşu, tez-tez) yadınıza salın. Diqqət yetirsiniz, onların iki sözün birləşməsindən əmələ gəldiyini görəcəksiniz: qızılgül = qızıl + gül, ağacdələn = ağac + dələn, qartopu = qar + topu, gecə–gündüz = gecə + gündüz ... İndi, yəqin ki, “Çoxbilmiş” sözünün hansı sözlərdən əmələ gəldiyini siz özünüz asanlıqla müəyyən edə bilərsiniz. Elədirmi?

4. Quşlar barədə Çoxbilmişin danışdığı mətndə bir neçə mürəkkəb söz işlənmişdir. Çoxbilmişin izahını başa düşdünüzsə, həmin sözləri tapın. Onların hansı sözlərin vasitəsilə və necə əmələ gəldiyini izah etməyə çalışın.

5. Ətyeyən quşları tanıyırdınız mı? Çoxbilmişdən hansı ətyeyən vəhşi quşların adlarını öyrəndiniz?

6. Qaraquş, quzğun, çalağan, qızılquş, qırğı, yapalaq, bayquş niyə ətyeyən quşlar hesab olunur? Onlar nə ilə qidalanırlar?

7. Turac, qırqovul, kəklik, çil bildirçin niyə ovlanır? Bu barədə danışın.

8. Çoxbilmişin adını çəkmədiyi başqa hansı quş adlarını sayı bilərsiniz? Quşların faydası haqqında bildiklərinizi danışın.

9. Tapmacanı oxuyun və cavabını deyin. Bəzi uşaqlar ondan qorxurlar. Siz də ♦♦♦♦♦♦♦♦-dən qorxursunuzmu?

Ayağı beldən uca,
Hoppanır uça-uça.
Ziyan verər əkinə,
Deyin görək adı nə?

10. ♦♦♦♦♦♦♦♦ əkinə necə zərər vurur? Bu barədə eşitmisinizmi?

11. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri düzgün tələffüz etməyə çalışın. Həmin sözlərdən bir neçəsini cümlələrdə işlədin.

12. Mətndəki sözlərdən bir neçəsi göy rəngdə verilib. Bu sözlərin quruluşuna görə digərlərindən nə ilə fərqləndiyini izah edə bilərsinizmi?

TAĞI ƏMİDƏN SİZ DƏ ÖYRƏNİN!

Mən əvvəllər qurdlar ilə kəpənəklərin əlaqədar olduqlarını bilməzdim.

Bir dəfə bağda **alabəzək** bir qurdu yarpağa büküb gətirdim.

– Tağı əmi, bax gör nə **qəşəng** qurddur!* – deyə ona göstərdim.

– Doğrudur, **gözəldir**. Lakin bu qurd* kəpənək olanda daha da gözəl olacaqdır, – deyə Tağı əmi əlavə etdi.

Mən təəccüblə* soruşdum:

– Bundan necə kəpənək olacaqdır?

Onun qanadları var, bunun yoxdur.

Tağı əmi cavab verdi:

– Bu qurd* yarpaq* yeyə-yeyə böyüyəcəkdir. **Sonra** hörümçək kimi tor hörüb içində qalacaqdır*. Bir müddətdən sonra onun gözləri, ayaqları* yox olub topal olacaqdır*. Sonra topala qanadlar*, göz gələcəkdir. **Yayın isti** günlərinin birində baramasını deşib çıxacaqdır*. Bağda uçub çiçəklərə qonduqda*, sən də papağını əlinə alaraq* onu **tutmaq** istəyəcəksən.

Mən o vaxta kimi **ipəkqurdunun** saxlanılmasını görməmişdim. Sonralar özümüz qurd saxladığımızda* Tağı əminin nağıl etdiyini öz gözümlə gördüm.

Süleyman Sani Axundov

SÖZLÜK

qurd, barama, alabəzək, ipəkqurdu,

SÖZ EHTİYATI

topal, nağıl etmək, əlaqədar olmaq, bir müddətdən sonra

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətnə narıncı rəngdə verilmiş sözlər arasında hansı münasibətin olduğunu deyin.

- a) sinonim sözlərdir
- b) antonim sözlərdir
- c) omonim sözlərdir

2. Kəpənəkləri çox vaxt bitkilərin yarpaqlarından, çiçəklərindən seçmək olmur. Bunun səbəbi nə ilə bağlıdır? Bildiklərinizi danışın.

3. Mətnəki “qurd” sözü ilə omonim olan vəhşi heyvan adının tədris dilindəki qarşılığını deyən.

4. İpəkqurdunun faydası barədə nə bilirsiniz?

5. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözlərin quruluşca növünü müəyyən edin və özünüzdən belə nümunələr deyən.

- a) sadə sözlərdir
- b) düzəltmə sözlərdir
- c) mürəkkəb sözlərdir

6. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri dəftərinizə köçürün və qarşılarında antonimlərini yazın. Sonra hər birini cümlələrdə işlədin.

7. Mətnə üzərində ulduz (*) işarəsi qoyulmuş sözlərin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin.

ÇOXBİLMİŞ GÜLDÜRÜR

8. Bilirsinizmi ki, Şeki, ipəyi, paxlavası ilə bərabər, həm də dadlı-duzlu lətifələri ilə məşhurdur. Çoxbilmiş şəkilibərdən eşitdiyi bir lətifəni sizə də danışmaq istəyir. Qulaq asın və özünüz qərar verin.

İSTƏYİRSƏN ORDACA QAL!

Bir şəkili dirəyin üstündəki qırılmış elektrik xəttini calamaq üçün montyor çağırırdır.

Montyor xeyli götür-qoy edəndən sonra deyir:

– Qardaş, **habıra dırmaşmax da, düşmax** da çətin məsələdi...

Ev yiyəsi gülümsünərək:

– Bir **beşdik** versəm, düzələr?

Montyor peysərini qaşıya-qaşıya cavab verir:

– Dırmaşmağa düzələr, amma aşağı düşməyi də var!

Bir **beşdik** qalxmağa, biri də **düşmağa**!

Razılaşırlar.

Montyor dirəyə dırmaşıb xətti calayandan sonra ev yiyəsi onun çax-çaxdan asdığı pencəyinin döş cibinə bir beşlik sancaraq deyir:

– Çox sağ ol, bu da sənin **beşdiyin**! Mən **borcumnan** qurtardım!

– A saqqalı ağarmış, bəs düşməyimin haqqı?..

– İstəyirsən düş, istəyirsən ordaca qal, – deyər ev yiyəsi oradan uzaqlaşır

SÖZLÜK

dırmaşmaq, calamaq, sancmaq

SÖZ EHTİYATI

peysər, götür-qoy etmək, döş cibi

9. Lətifədə şəkililərin danışiq xüsusiyyəti saxlanılmış və sarı rənglə fərqləndirilmişdir. Lətifəni oxuyandan sonra həmin sözləri düzgün şəkildə dəftərinizə yazın.

10. Çoxbilmiş istəyir ki, siz bu tapmacanı oxuyasınız, səbəbini 11-ci çalışmada anlayacaqsınız.

Xortumu var, fil deyil,
Ömrü heç bir il deyil.
Qanadları zərifdir,
Sevdiyi gül-çiçəkdir,

Peşəsi işləməkdir.
Ona qonaq gəlsəniz,
Bilin, evi pətəkdir.

Teymur Elçin

SÖZLÜK

xortum, zərif, peşə, pətək

11. Uşaqlar, balın necə hazırlandığını bilirsinizmi?

Çoxbilmiş Həsən bəy Zərdabidən oxuduğu məlumatla sizi də tanış etmək istəyir. Oxuyun.

BAL

Bal çiçəklərin **şirin** suyundan əmələ gəlir. Arı çiçəyin dibindəki **şəkərli** suyu sorur. Sorduğu çiçək şirəsinə mədəsində yarımhəzm edib şanlara **doldurur**. Balı şanların balaca otaqcıqlarına doldurandan sonra ağzını mumla suvayır. Çiçəklər qurtarana kimi onlar beləcə bal düzəldirlər.

Maraqlı burasıdır ki, əgər biz çiçəklərin həmin şirin suyunu bir yerə toplasaq, müəyyən vaxtdan sonra qıcqırır xarab olar. Amma həmin su arının mədəsində yarımhəzm olanda bala çevrilir və xarab olmur.

Əgər arı **ətirli** çiçəklərdən şirə çəkirsə, balı da **dadlı** olur. Ondan həmin çiçəklərin xoş ətri gəlir. **Zəhərli** otların balı acı olur. Ona görə **aran** yerlərində **sulu** yerlərin balına **dəli** bal deyirlər.

SÖZLÜK

suvamaq, yarımhəzm, çevrilmək

SÖZ EHTİYATI

şan, mum, aran, zəhərli, qıcqırmaq, xarab olmaq, sormaq

ÇOXBİLMİŞİN MƏSLƏHƏTİ

Əziz uşaqlar, Çoxbilmiş deyir ki, bəzi dostlarımız bal yeməyi sevmirlər. Onlar bilmirlər ki, bal bir çox xəstəliklərin dərmanıdır.

Uşaqlar, Çoxbilmiş doğru deyir. Ona qulaq asmaq lazımdır.

12. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdən birinin antonimi mətnin sonunda işlənmişdir. Qalan sözlərin antonimlərini də tapın və antonim cütlükləri dəftərinizə yazın.

13. Mətnə göy rənglə fərqləndirilmiş sözləri sualları ilə birlikdə dəftərinizə yazın. Sonra həmin sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq köklərə də sual verin. Əvvəlki və sonrakı sualları müqayisə edin. Sözlər arasındakı fərqi izah edə bilərsinizmi?

GƏLİN TƏBİƏTİ BİZ DƏ DÜŞÜNƏK, O ÖZÜ HƏR ŞEYİ DÜŞÜNƏN KİMİ...

BABA VƏ NƏVƏ

Kəndin kənarında **iri** bir söyüd ağacı vardı. Yayın **isti** aylarında o hər tərəfə qol-budaq atıb sərinlik yayırdı. **Uzaq** yoldan gələnlər bu ağacın kölgəsində dincəlməmiş kəndə girməzdilər. Üzüm salxımları kimi sallanmış budaqlar* az qala yerə dəyirdi. Başında da hər yay sağsağanlar yuva tikərdi. O qədər **hündür** idi ki, kəndin yeddi kilometrliyindən də onu görmək olurdu.

Bu ağac nə vaxt əkilmişdi? Bunu hamıdan **yaxşı** Cəlal bilir-

di. Cəlalın cəmi doqquz yaşı vardı. Ağacın tarixini isə ona qoca babası Nüsrət danışmışdı. Nüsrət babanın yaşı səksəni **ötmüşdü**. Ancaq o, sağlam bədənli, qədd-qamətli bir kişi idi. O, bağban idi. Kəndin bütün meyvə bağları ona tapşırılmışdı. O, **həmişə**, xüsusilə **yay** aylarında Cəlalı özünü meyvə bağlarına aparır, ağacları ona göstərir, onlara necə qulluq* etməyi nəvəsinə öyrədirdi.

Bir gün onlar meyvə bağlarından kəndə qayıdarkən, **dincəlmək** üçün yolun **kənarındakı** söyüd ağacının kölgəsində oturdular. Qoca başını qaldıraraq ağacın qol-budaqlarına* baxdı, sonra üzünü nəvəsinə tutdu:

– Cəlal, görürsənmi, bu, kənddə ən **qoca** ağacdır. O məndən azca kiçikdir.

Cəlal babasının sözlərini yaxşı **baş a düşmədi**. Çünki, ona elə gəlirdi ki, kənddə, bəlkə də, dünyada babasından qoca **adam** yoxdur.

– Nə üçün səndən kiçikdir? – deyərək Cəlal təəccüblə soruşdu.

– Onu mən **əkmışəm**. Onda mən sən yaşda olardım...

Babası bu sözləri deyib fikrə getdi. Gözlərini qıyıb dedi:

– Mənim babam da sənə baban kimi bağban idi. Mənə ağac əkməyi öyrətmişdi. O zaman kəndimizdə ağac az idi. Bu yerlər elə isti olurdu ki, adamın **nəfəsi tutulurdu**. Bir gün babam mənə dedi ki, “Nüsrət, burada ağac əkək...” Axı o hər şeyi mənə öyrətmişdi. İndi gördüyün bu ağacı, bir də yolun o tərəfindəki ağacı öz əlimlə yerə basdırdım. Onlara qulluq* elədim. Biri tutdu, biri isə qurudu.

Qoca **sözünü qurtardı** və qurumuş ağacın yerini göstərərək ah çəkdi:

– Yoxsa indi qoşa söyüd olacaqdı!

Babası **susdu**. Söyüdün yarpaqları* yenidən başlayan küləkdən əsməyə başladı. Cəlal gözlərini babasının gözlərinə zilləyib soruşdu:

– İndi daha əkmək olmaz? Qoy o tərəfdə də olsun.

– Nə üçün olmur, bala! Qoy o da sənə adınla olsun!

– Bəs daha qurumazmı?

– Yox, bala, o zamanlar çoxdan keçdi. İndi suyumuz **boldur**.

Bu söhbətdən düz bir il sonra **yekə** söyüdü yanında bir söyüd tingi yarpaqladı*. Qollubudaqlı* qoca söyüdü yanında onun **zərif** yaşıl yarpaqları* ipək kimi parıldayırdı. Bir il də **keçdi**. **Körpə** söyüd **yekəldi**. Kəndin girəcəyində söyüdlər kölgə saldı. Nüsrət baba nəvəsinin əkdüyü ağaca baxdıqca* **fəxr edirdi**. Kəndin **böyüyü** də, kiçiyi də bu söyüd ağaclarına “baba və nəvə” deyirdi.

Xəlida Həslova

SÖZLÜK

söyüd, salxım, tutmaq, qədd-qamətli, basdırmaq, qoşa, ting, girəcək, yenicə, fəxr etmək

SÖZ EHTİYATI

fikrə getmək, gözlərini qıymaq, üzünü tutmaq, gözlərini zilləmək, yaymaq, nəfəsi tutulmaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Mətni aşağıdakı ardıcılıq üzrə danışmaq olarmı? Ardıcılıq mətnə uyğun gəlmirsə, düzgün sıralayın.

1) Söyüd ağacı.	4) Nüsrət baba.
2) Düz bir il sonra.	5) Söyüd ağacının kölgəsində.
3) Qurumuş ağac.	6) O zamanlar çoxdan keçdi.

2. Suallardan hansına mətnə cavab tapdınız? Sualları və cavabları səsləndirin.

- 1) Söyüd ağacını nə qədər məsafədən görmək olurdu?
- 2) Ağacın tarixini Cəlal haradan bilirdi?
- 3) Söyüd ağacının hündürlüyü neçə metr idi?
- 4) Ağaclara qulluq etməyi babası Cəlala nə vaxt öyrətmişdi?
- 5) Babası bu söyüd ağacını neçə yaşında olanda əkməmişdi?
- 6) Nüsrət kişi niyə ah çəkdi?
- 7) Cəlal söyüd tingini hansı ayda əkməmişdi?

3. Bəs siz təbiəti qorumaq üçün nə edirsiniz? Heç ağac əkmisinizmi? Yersiz olaraq ağacları kəsənlərə münasibətiniz necədir? Müzakirə edin və fikirlərinizi təqdim edin.

4. Mətnə “Biri tutdu, biri isə qurudu” cümləsində işlənmiş “tutdu” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olmaz?

- a) bitdi b) göyərdi c) saxladı d) alındı

5. Tut(maq) sözü hansı birləşmədə əsl(birinci) mənasında işlənib?

- a) qələmi tutmaq b) qrip tutmaq c) quş tutmaq d) taksi tutmaq

6. Ağacları qorumaq, artırmaq nə üçün lazımdır? Ağacların faydası haqqında danışın.

7. Mətnə narıncı rənglə fərqləndirilmiş ifadələri bir sözlə əvəz edib oxuyun. Hansı variant daha çox xoşunuza gəldi?

8. Mətnə göy rənglə fərqləndirilmiş sözlərdən birinin antonimi axıncı cümlədə işlənib. Qalanlarını da özünüz tapıb, antonim cütlükləri cümlələrdə işlədin.

9. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Həmin sözləri qarşı-qarşıya yazın. Cütlükləri tədris dilinə tərcümə edin. Bu sözlər tədris dilində də sinonim ola bilirmi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

10. Atalar sözlərində yalnız bir hərfinə görə fərqlənən sözləri səsləndirin. Özünüz də belə misallar deyin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Cavanlıqda daş daşı, qocalıqda ye aşı!
Babanın əlindən nəvə tutar.
Dövlətdə dəvə, övladda nəvə.

Bar verən ağacı kəsməzlər.
Barsız ağaca daş atmazlar.
Biri itməyincə biri bitməz.

11. Mətnə üzərində ulduz (*) işarəsi qoyulmuş və altından xətt çəkilmiş sözlərdə “q” hərfinin tələffüzü üzərində müşahidə aparın.

TƏBİƏT DÜŞÜNÜR

Gəl çıxax*seyrinə uca dağların,
Çəmən olan yerdə xalça nə lazım,
Gözünən* su içək buz bulaxların*,
Lilpar olan yerdə dolça nə lazım.

Torpağın ətrini fikirşəndə*,
İpəy tellərinə **çiçəy** taxarsan.
Səhərrər* yadına güzgü düşəndə,
Maral baxan gölə sən də baxarsan.

Nə kaman götürək, nə tar, nə qaval,
Orda nəğmə də var, nəğməkar da var.
Yarıp* bulutdarı* dinəndə qartal
O səsə bərabər bir səs harda var.

...Gəlin təbiyəti* biz də düşünək,
O özü hər şeyi düşünən kimi.

Hüseyn Arif

SÖZLÜK

çəmən, dolça, tel, nəğməkar,
yarmaq, torpağın ətri, qaval, lilpar

SÖZ EHTİYATI

seyrə çıxmaq, bulağın gözü

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Şeiri oxuyarkən üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri yazıldığı kimi tələffüz edin.
2. Şeirdən nə nəticə çıxardınız? Şair bizləri nəyə dəvət edir? Müzakirə edin.
3. Necə düşünürsünüz, dağlara gəzməyə çıxanda şair niyə xalça götürməyi lazım bilmir? Bəs su içmək üçün dolça götürmək, görəsən, niyə məsləhət deyil?
4. Təbiətdə kamani, tarı, qavalı nə əvəz edir ki, şair onları götürməyi lazım bilmir? Təbiətdə nəğmə oxuyan nəğməkar kimdir? Fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.
5. Səhərlər güzgü yerinə niyə gölə baxmaq tövsiyə olunur? İzah edə bilərsinizmi?

6. Tapmacanı oxuyun, cavabını tapın, çətinliyə düşsəniz, Çoxbilmiş köməyə çağırın.

Uca-uca evlərə
Pilləkənsiz çıxıram,
Günəşi damcı-damcı

Salxımlara yığıram;
Rəngləyirəm: ağ, qara,
Verirəm uşaqlara ♦♦♦♦.

Teymur Elçin

7. Şeirdə üzərində ulduz (*) işarəsi qoyulmuş sözləri düzgün şəkildə yazın.

8. Çoxbilmiş deyir ki, şeirdə sarı rəngdə olan sözlər səhv yazılıb. Siz necə bilirsiniz?

YAŞIL AYNA

Uşaqlar* moruqla* **dolu** vedrələri yerə qoyub **sevincək** pillələri **yenidən** aşağı düşdülər. İradənin anası da onların dalınca düşürdü, özü də tez-tez deyirdi:

– Ay uşaqlar, yavaş-yavaş düşün, tələsməyin.

Uşaqlar* pilləkənləri **düşüb** dayandılar.

Artıq hava qaralmağa **başlayırdı**. Göldə bir dənə də olsa, qayıq yox idi. Qayıqların* hamısı sahilə yan almışdı. Göl elə sakit idi ki, sanki yuxuya dalmışdı.

İlkin qarşıdakı **meşəliyi** göstərib dedi:

– İradə, bax, moruğu ordan yığmışıq.

Lalə tez **dilləndi**.

– Orda çoxlu çiylək də var.

Anası gölün suyundan bir ovuc götürüb İradəyə göstərdi:

– Bir bax, gör necə də durudur. Göl lap yaşıl aynaya oxşayır.

İlkin:

– İradə, gölün necə əmələ gəlməsini bilirsənmi? – deyə soruşdu.

İradə çoxbilmiş adamlar kimi dilləndi:

– Vaxtilə buradan çay axırmış. Bir gün zəlzələ olub, dağlar uçub, həmin çayın hər tərəfini **kəsib**. Sonra da Göygöl əmələ gəlib.

İlkin onun sözünə əlavə etdi:

– Həmin çay elə Ağsu çayıdır.

Axşam **düşürdü**. Onlar bir az üşüdülər də. **Tələsik** pilləkənləri çıxmağa başladılar. Həyatə çatanda artıq hava **qaralmışdı**.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

bir ovuc, moruq, vaxtilə, ayna

SÖZ EHTİYATI

yan almaq, yuxuya dalmaq, axşam düşürdü, əmələ gəlmək

1. Mətni oxuyun, səhnələşdirin.

2. Suallara cavab verin. Hansı suala cavab tapmadınız?

1) Göldə niyə qayıq yox idi?

2) Uşaqlar moruğu haradan yığmışdılar?

3) İradənin anası gölü niyə yaşıl aynaya oxşatdı?

4) Göygöl necə əmələ gəlib?

5) Göygöl hansı dağın uçması nəticəsində yaranıb?

6) Uşaqlar niyə üşüdülər, axı onlar gəzməyə yay tətilində getmişdilər?

3. Maşınlar, fabriklər və zavodlar, canlılar təbiətdə külli miqdarda karbon qazı buraxır. Canlıların tənəffüs etməsi üçün isə oksigen lazımdır. Sizcə, bəs bu necə tənzimlənir?

4. Havanın çirklənməsinin qarşısını necə almaq olar? Müzakirə edin.

5. Çoxbilmiş deyir ki, mətnə göy rəngdə verilmiş sözün əvəzində “bağlamaq” sözünü də işlətmək olar. Bəs “yağış kəsdi, qabağını kəsmək, ağacı kəsmək, əlini kəsmək, qarpızı kəsmək, sözünü kəsmək” birləşmələrində “kəsmək” sözünü hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

6. Çoxbilmiş deyir ki, “atdan düşdü, qaçaqaç düşdü, soyuqlar düşdü, həvəsdən düşdü, hörmətdən düşdü, işıq düşdü, kölgə düşdü, qiyməti düşdü, yolu düşdü, yağış düşdü, axşam düşür” birləşmələrində “düşmək” sözünü aşağıdakılardan hər hansı biri ilə əvəz etmək olar. Yoxlayın.

Sözlər: enmək, başlamaq, itirmək, yönəlmək, gəlmək, ucuzlaşmaq, yağmaq, azalmaq, qaranıqlaşır

7. Çoxbilmişin dediyinə inanmaq istəmirsinizsə, 6-cı çalışmada verilmiş birləşmələrin hər birini cümlələrdə işlədin.

8. Moruq kolda yetişir, yoxsa ağacda? Bilmək istəyirsinizsə, şeiri oxuyun.

BÖYÜRTKƏN KOLU

Mən böyürtkən koluyam,
Meyvə ilə doluyam.
Dəymişlərim kömürtək,
Qırmızılar köz kimi.
Üstümdəki meyvələr
Sayrışır ulduz kimi.
Tikanlar düzülə də,
Donuma, üst-başıma.
Uşaqlar pərvanəyə
Fırlanırlar başıma.

Rafiq Yusifoğlu

SÖZLÜK

kömür, böyürtkən, dəymiş, sayrışmaq,
köz, pərvanə, tikan, fırlanmaq

9. Hansı kol bitkilərini tanıyırsınız? Adlarını sadalayın.

10. Mətndəki düzəltmə sözlər yaşıl rənglə fərqləndirilmişdir. Buna əmin olmaq istəyirsinizsə, həmin sözləri kök və şəkilçiyə ayıraraq dəftərinizə yazın.

Məsələn: dolu = dol +u

11. Mətnə üzərinə ulduz işarəsi qoyulmuş sözlərin kökünə saitlə başlayan şəkilçilər əlavə edərək yazın. Sonra hər iki variantda “q” hərfinin tələffüzü üzərində müşahidə aparın.

Hərdən Çoxbilmiş istəyirdi ki, dostlarına dilimizin gözəlliyini öyrətməklə yanaşı, onlarla yeri gələndə vətənimizin heyvanlar aləmi, təbii sərvətləri, gəzməli, görməli yerləri barədə də söhbət etsin. Bu dəfə də onların bitkiləri necə tanınmalarını yoxlamaq istədi. Bunun üçün Dənizlə bitki aləmi barədə söhbətə başladı. Onların dialoqunu siz də rollar üzrə oxuyun.

DİALOQ

– Dəniz, deyirsən ki, güllər, çiçəklər, tərəvəzlər, kollar hamısı bitkidir. Bəs deyə bilərsənmi, yer üzündə nə qədər bitki növü var?

– Doğrusu, unutmuşam. Deyəsən, biz onu “Həyat bilgisi”ndən oxumuşduq.

– Elədir. Alimlər yer üzündə yarım milyona yaxın bitki növü olduğunu söyləyirlər.

– Görəsən, bu bitkilərin hamısına bizim ölkəmizdə rast gəlmək olur?

– Bunu deyə bilmərəm. Doğrudur, ölkəmizin iqlimi və bitki örtüyü çox zəngindir. Ancaq inanmıram ki, bütün bitki növləri bir ölkədə bitsin. Görünür, bunu öyrənmək üçün çox oxumaq lazımdır. İndi isə mənim sənə sualım var:

– Buyur, cavab verməyə hazıram.

– Yaxşı, onda de görüm, dirrik bitkilərini bostan bitkilərindən fərqləndirə bilirsən?

– Əlbəttə, bunu bilməyə nə var ki?! Mən sayım, sən də qulaq as: qarpız, yemiş, qabaq, ona balqabaq da deyirlər, bostan bitkiləridir. Pomidor, xiyar, badımcən, kələm, bibər, soğan, kartof, turp, sarımsaq, müxtəlif növ göyərtilər dirrikdə yetişdirilir. Bəs sən ağac və kolları biri-birindən ayıra bilirsən?

– Alma, ərik, şaftalı, heyva, gavalı, armud, giləs, xurma, qoz, palıd, tut, çinar... Yenə sayım?

– Yox, yox, lazım deyil, görürəm ki, ağacları yaxşı tanıyırsan. Deməli, kol bitkiləri haqqında da kifayət qədər məlumatın var. Çoxbilmiş, görürəm ki, çox özündən razısan. Hər şeyi bildiyini düşünürsən. De görüm yazda ən tez çiçəkləyən bitkilər hansılardır?

– Dəniz, məni çətinliyə salmaq istəyirsən? Bu ki çox asan sualdır! Bütün dostlarımız bilir ki, yazda ən tez zoğal və alça çiçəkləyir. Yəqin, bilirsən ki, ən gec isə nar çiçək açır. Daha sözün yoxdur ki?

– Nə sözüm olacaq! Çoxbilmiş adını sənə nahaqdan verməyiblər ki!

SÖZLÜK

dirrik, iqlim, bitki örtüyü, zoğal, tərəvəz, kifayət qədər

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Çoxbilmişlə Dənizin dialoqunu davam etdirin.
2. Meşəbəyinin vəzifəsi nədir?
3. Yaşadığınız ərazidə hansı bağ bitkiləri yetişir? Sadalayın və soruşub öyrənin.
4. Meşədə bitən ağac və kollara aid misallar deyə bilərsinizmi?
5. Deyin görək, Lənkəran, Quba, Göyçay, Ordubad, Abşeron, Zaqatala hansı meyvələri ilə tanınır?
6. Fındıq, qoz, əzgil, zoğal bağlarda da yetişdirilir. Bəs onlar, əsasən, harada bitir?
7. Hansı quru meyvələri tanıyırsınız? Quru meyvələr daha çox Azərbaycanın hansı bölgəsində yetişir? Bu barədə danışın.
8. Görək Çoxbilmişin dediyi tapmacanın cavabını kim daha tez tapacaq?

Dağlarında bahar, yaz,
Əriməyən qar olur.
Bağlarında min cürə
Meyvə olur, bar olur.
Çoxdur çayı, çəltiyi,

Portağalı, limonu.
Uşaqlar, fikirləşin,
Görək kim tapar onu?

Zeynal Cabbarzadə

SÖZLÜK

çəltik, bar, portağal

9. Bağınızda hansı meyvə ağacları var və onlara necə qulluq edirsiniz?
10. Meyvələrin faydası haqqında bildiklərinizi danışın.
11. Hansı artıqdır?
a) sarımsaq b) üzüm c) bibər ç) turp d) soğan
12. Çiy-çiy yeyilən tərəvəz bitkilərinin adlarını yazın və bir neçəsini cümlələrdə işlədin.
13. Bişirilən tərəvəzlərin adlarını sadalayın və cümlələrdə işlədin.

ÇOXBİLMİŞ GÜLDÜRÜR

14. Lətifələri oxuyun və Çoxbilmişlə birlikdə gülün.

– Ata, gəlmişəm səninlə yatam!
– Tək yatmaqdan qorxursan?
– Yox, yaxşı yuxular görürdüm, istədim ki, sən də görəsən.
– Nə görürdün?
– Görürdüm, mənə velosiped almısan.

Bir gün Molla Nəsrəddin dayanıb adamlarla söhbət edirmiş. Bir nəfər Mollaya deyir:
– Molla dayı, ora bax, bir qazan aş aparırlar!

- Mənə nə?
- Necə yəni “məne nə”? Aşı sizə aparırlar axı!
- Onda sənə nə?!

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİMİZ

Neçə-neçə əsrlər bundan qabaq Yunanıstanın Delfa adlı bir yerində yunanlar gördülər ki, bir çoban heyvanları otardıqdan sonra özünü çox qərribə aparır. Həmin çəmənlikdən keçən adamlar isə sərxoş kimi olur, az qala dilləri tutulurdu. Yunanlar qərara gəldilər ki, bu yerlərdə “Ruh”lar gəzişir. Sonralar məlum oldu ki, onların “Ruh” adlandırdığı naməlum qüvvə qaz imiş.

Qaz əsasən yerin altında olur. Onu qaz kəmərləri vasitəsilə min kilometrərlə uzaqlara aparmaq olur. İndi qazdan sənayedə, məişətdə, müxtəlif istehsal sahələrində geniş istifadə olunur. Qazdan yanacaq kimi istifadə meşələrin qırılmasının qarşısını alır. Daha mənzillər odunla yox, qazla qızdırılır. Hətta soyuducular, istixanalar, bəzi maşınlar da qazla işləyir.

Ölkəmizdə Xəzər dənizindən neftlə bərabər, **qaz** da çıxarılır. Xəzər dənizi qaz ehtiyatları ilə olduqca **zəngindir**. Azəri, Günəşli, Çıraq, Şahdəniz yataqlarından milyonlarla kub metr qaz çıxarılır. İndi Azərbaycanın ən ucqar kəndləri də qazla təchiz olunur.

Azərbaycan həm də qazı ixrac edir. Azərbaycan qazı kəmərlər vasitəsilə Türkiyəyə, Gürcüstana, Avropa ölkələrinə göndərilir. Qazdan əldə edilən gəlir Vətənimizin* çiçəklənməsinə sərf olunur. Yeni-yeni körpülər salınır, **yollar** çəkilir, məktəblər, xəstəxanalar, mədəniyyət ocaqları tikilir. Necə deyərlər, maddi sərvətlərimiz mədəniyyətimizin inkişafına, təbliğinə yönəldilir.

SÖZLÜK

qüvvə, sərxoş, yanacaq, naməlum, məişət, istixana, qərribə, sənaye, yataq, ucqar, maddi, ixrac etmək

SÖZ EHTİYATI

dili tutulmaq, sərf olunmaq, mədəniyyət ocaqları, təbliğ etmək, təchiz olunmaq, qarşısını almaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Suallara cavab verin və mətnin məzmununu danışın.

- 1) Çoban heyvanları otardıqdan sonra niyə özünü qərribə aparırdı?
- 2) Həmin çəmənlikdən keçən adamlar niyə sərxoş kimi olurdular?
- 3) Azərbaycan hansı ölkələrə qaz ixrac edir?
- 4) Qazdan hansı sahələrdə istifadə olunur?
- 5) Azərbaycanda qaz hansı yataqlardan çıxarılır?
- 6) Qazdan əldə edilən gəlir hansı sahələrin inkişafına yönəldilir?

2. Evinizdə qazdan istifadə edirsinizmi? Qazdan istifadə ətraf aləmin qorunmasında hansı cəhətdən faydalıdır? Bildiklərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

3. Qazla necə davranmalı olduğunuzu bilirsinizmi? Bu barədə danışın. Unutmayın ki, qaz həm də çox təhlükəlidir. O, bir çox partlayışların və yanğınların törədicisidir. Qazdan istifadə zamanı hər hansı bir diqqətsizlik böyük faciələrə yol açabilir.

SÖZLÜK

təhlükəli, partlayış, faciə

SÖZ EHTİYATI

davranmaq, törədici, yol açmaq

4. Tapmacaları oxuyun, aralarındakı ortaq cəhəti tapın. Onu niyə atlaza oxşadırlar?

Ala atlaz,
Yaşıl atlaz.
Qayçı kəsməz,
İynə batmaz. ♦♦♦♦

Əynində atlaz,
Dənizdə batmaz.

SÖZLÜK

əynində atlaz, ala

5*. Azərbaycanda küləkdən və günəşdən elektrik enerjisi alındığı barədə məlumatınız varmı? Bunun ekologiyanın qorunmasına faydası barədə bildiklərinizi danışın.

6. Kəmərin nə olduğunu, yəqin ki, bilirsiniz. Necə düşünürsünüz, “qaz kəmərləri” birləşməsindəki “kəmə” sözünə çoxmənalı söz demək olarmı? Fikrinizi əsaslandırmağa çalışın.

7. Mətnə bir yerdə “vətən” sözü böyük hərflə yazılıb. Çoxbilmiş deyir ki, burada səhv var. Çoxbilmiş düzmü deyir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

8. Mətnəki cəhrayı rəngdə olan sözlərlə omonimlik təşkil edən sözləri deyiniz, mənasını izah edin. Həmin sözləri tədris dilinə tərcümə edin.

9. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözü aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək olar?

- a) varlı b) dövlətli c) bol d) çox gözəl

10. Mətnə böyük hərflərlə yazılmış sözləri dəftərinizə köçürün. Həmin sözlərin böyük hərflə yazılmasının səbəbini izah edin və onları əlifba sırası ilə düzün.

11. Buraxılmış sözləri əlavə etməklə aşağıdakı cümlələri oxuyun. Çətinlik çəksəniz, dostunuz Çoxbilmişin köməyindən istifadə edin.

1) Dəmir filizi yatağı ehtiyatlarına görə — dünyada Çindən sonra 2-ci yeri tutur. 2) Alüminium filizinin ən böyük yatağı da — rayonundadır. 3) Qızıl yataqları, əsasən, — və Laçın rayonları ərazisindədir. 4) Ən böyük neft-qaz yataqları — yarımadasında və Aşağı Küryanı rayonlardadır. 5) — rayonundakı İstisu, — Badamlı, Sirab, — Qalaaltı, — Turşsu mineral suları ölkəmizdən uzaqlarda məşhurdur.

Köməkçi: Abşeron, Şuşa, Dəvəçi, Naxçıvan, Daşkəsən, Kəlbəcər

12. “Yeraltı sərvətlərimiz” başlıqlı mətn tərtib edin, yoldaşlarınıza oxuyun.

13. Azərbaycanda daha hansı yeraltı sərvətlərin olduğunu bilirsiniz? Ölkəmizdə qızıl, gümüş, mis, alüminium və s. kimi faydalı metalların çıxarılması barədə məlumatınız varmı? Kiçik bir araşdırma aparın və nəticəsini müzakirə edin.

DÜNYAMIZI BƏZƏYƏK

Qupquru səhraların
Gözlərinə ağ salaq.
Qolumuzu çırmayıb
Ağac əkək, bağ salaq.

Boz çöllər **meyvəli** bağ,
Səhralar meşə olsun.
Dünyamızın bəzəyi
Nərgiz, bənövşə olsun.

Yurdumun torpağına,
Daşına sıgal çəkək.
Körpəcə fidanların
Başına sıgal çəkək.

Ətirli çəmənlərdən
Arılar bal daşsın.
Mehriban dünyamızda
Hamı xoşbəxt yaşasın.

Yamaclara, düzlərə
Yağış xalı toxusun.
Çiçəkli budaqlarda
Quşlar nəğmə oxusun.

Rəfiq Yusifoğlu

SÖZLÜK

xalı, fidan, yamac, qupquru

SÖZ EHTİYATI

bağ salmaq, sıgal çəkmək, qolunu
çırmamaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Şeiri oxuyun, əzbərləyin.
2. Şeirdən çıxardığınız nəticə barəsində danışın. Şair insanları nəyə səsləyir?
3. Ölkəmizdə yeni qoruqlar yaradılır və meşə massivləri salınır. Bakı şəhərində neftlə çirklənmiş ərazilər təmizlənir və həmin ərazilərdə yaşıllaşdırma işləri aparılır. Bütün bunları ekoloji tarazlığın qorunmasına doğru atılan addımlar hesab etmək olarmı? Paytaxtımızda və bütün rayonlarımızda yeni-yeni parkların, istirahət guşələrinin salınması xoşunuza gəlirmi? Şairin istədiyi budurmu? Fikirlərinizi açıqlayın.
4. “Meyvəli”, “ətirli”, “çiçəkli” sözləri quruluşuna görə necə sözlərdir?
a) sadə b) düzəltmə c) mürəkkəb d) qohum

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Əziz dostlar, siz, yəqin ki, təhsil aldığınız dildə **qohum** sözlərin olduğunu bilirsiniz. Azərbaycan dilində də bəzən bir söz kökündən bir neçə söz düzəltmək olur. Yeni düzələn sözlər ayrı-ayrı mənalar bildirir. Ancaq **kökləri eyni olduğu üçün** belə sözlərə **qohum sözlər** deyilir. Məsələn: **çiçək** – **çiçək** +lik, **çiçək** + li, **çiçək** + dəki, **çiçək** + lə(mək); **ətir** – **ətir** +li, **ətir** + siz, **ətir** + lə(mək); **gül** – **gül** + çü, **gül** +lük, **gül** +dan, **gül** +lü, **gül** + lə(mək) və s.

5. Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərə sual verin və hər birini aid olduğu sözlə birlikdə yazın. Həmin sözlərin nə bildirdiyini izah edə bilərsinizmi?

6. Oxuyun, mətnə ad qoyun və məzmununu danışın.

Hava duman idi. Lakin şərq tərəfdən gün çıxmaq istəyirdi. Hamının nəzərləri Kəpəz dağının başında idi. Elə bil Kəpəzin başına ağ duvaq **sərilmişdi**. Böyüklər həyətdə gəzinərək söhbət edirdilər. Uşaqlar isə **gül** ləklərinin arasında oynayırdılar. Birdən İradə yerində durdu. Onun nəzərləri **qısa saplaqlı**, üstü ağ xallı çiçəyə zillənib qaldı. İlk qıza **yaxınlaşıb** soruşdu:

– Hə, İradə, niyə dinməz durmusan?

İradə **bənövşəyi** çiçəyi göstərib soruşdu:

– O çiçəyin adı nədir?

İlkin çiynlərini çəkdi.

– Bilmirəm, – dedi.

Uşaqlar kimdən soruşdularsa, hərə bir ad dedi. İlk ağ **xallı** çiçəklərdən birini **üzmək** istədi. Əjdər müəllim onu gördü. İcazə vermədi.

– Mən sizə göstərmək istəyirdim, – deyərək İlk günahkarcasına ləkdən çıxdı.

Əjdər müəllim **bənövşəyi** çiçəyə diqqətlə baxdı.

– Nə olacaq, – dedi, – görmürsünüz, **bəzəkli** bənövşədir. Üstündəki **xallar** olmasaydı, adicə bənövşə demək olardı. O xallar ona **bəzək, yaraşıq** verir. Ona görə də gəlin ona bəzəkli bənövşə deyək.

Uşaqlar hər ikisi birdən:

– **Bəzəkli** bənövşə! Bəzəkli bənövşə! – deyərək təkrar etdilər.

Çox keçmədi ki, Kəpəz dağının başının **ağ** örtüyü yox oldu. Günəşin şüaları altında yeddi rəngə çalan Kəpəzin haça **qayalı** başı aydın **göründü**.

Xalidə Hasilova

SÖZLÜK

lək, nəzər, dinməz, bənövşəyi, aydın, örtük, bəzəkli, günahkarcasına

SÖZ EHTİYATI

duvaq, zillənib qalmaq, çiynlərini çəkmək, haça qayalı

7. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərin omonimlərini tapın və cümlələrdə işlədin. Cümlələri tədris dilinə tərcümə edin. Bu sözlər tədris dilində də omonim ola bilərmi?

8. Mətnin birinci və sonuncu abzasında bir neçə dəfə “baş” sözü işlənmişdir. Həmin abzasları bir də diqqətlə oxuyun. Necə bilərsiniz, burada “baş” sözü əsas mənasındadır, yoxsa?

9. Mətnə göy rəngdə verilmiş sözləri müvafiq sualların altında dəftərinizə köçürün. Misalların sayını artırın.

Nə?

Necə?

Nə et?

10. Mətnəki narıncı rəngli sözləri başqa hansı sözlərlə yanaşı işlədə bilərsiniz? Nümunələr deyən və onları cümlələrdə işlədin.

11. Bənövşə hansı fəsildə açır? Bu fəsildə təbiət gözəlləşir demək olarmı? Fikirlərinizi açıqlayın.

Çoxbilmiş deyir ki, dostları bənövşəni çox sevirlər. Ona görə də sizlərə A.Şaiqin yazdığı «Bənövşə» şeirini hədiyyə etmək istədi. Oxuyun, əzbərləyin.

BƏNÖVŞƏ

Bənövşəyəm, bənövşə
Düşmüşəm dilə-dişə;
Məni qızlar-**oğlanlar**
Dərib taxırlar döşə.

Bahar oldu açaram,
Qar, **borandan** qaçaram;
Başqa güllər açanda,
Mən quş olub uçaram.

Qurudar məni ayaz,
Yaşayıram bircə yaz.
Rəngim, ətrim gözəldir,
Əl vurmayın, ömrüm az.

Abdulla Şaiq

SÖZLÜK

dilə-dişə düşmək, quş olub uçmaq

1. Hansı fəslə daha çox seversiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
2. Yazda təbiətdə hansı dəyişiklikləri müşahidə edirsiniz? Qışla müqayisə edərək danışın.
3. Yazın gəlişini niyə bayram edirik? Bu barədə bildiklərinizi danışın.
4. Hansı artıqdır?
a) dağ b) dərə c) çöl d) qaya e) yamac ə) lüğət
5. Tapmacaları oxuyun. Cavabı çox asan tapacaqsınız.

– Göydən endim **ağappaq**,
Oldum **ağ** şal, **ağ** papaq.
Meyvələri düşürtdüm,
Ağacları üşütdüm.
Dağlardan yumalandım,
Küləkdə komalandım.
Gün vurdu birdən-birə,
Əriyib keçdim yerə.

– Söhbətini burda kəs!
– Yaxşı, adım nədir bəs?

Pambıq kimi göydən,
Düşər **qupquru**
Gün dəyəndə olar
Duru, dupduru.

Teymur Elçin

6. "Ən çox sevdiyim fəsil" başlıqlı kiçik bir mətn tərtib edib yazın.
7. Tapmacada göy və qırmızı rəngdə verilmiş sözlərin mənalrı üzərində müşahidə aparın. Bəs yaşıl rəngdəki sözü hansı sözlə müqayisə edərdiniz?
8. Aşağıdakı məsəli oxuyun və yeri gələndə istifadə edin.
Qorx payızdan, qabağından qış gəlir.
Qorxma qışdan, qabağından yaz gəlir.
9. Çoxbilmişlə dostunun dialoqunu oxuyun və səhnələşdirin. Çox maraqlıdır, xoşunuza gələcək. Dialoqda dostu Çoxbilmişlə rus dilində danışır. Siz rus dilini bilmirsinizsə, müəlliminizin köməyindən istifadə edin və cavablarınızı təhsil aldığınız dildə səsləndirin.

ÇOXBİLMİŞLƏ DOSTUNUN SÖHBƏTİ

Mənim bir dostum var, özü də müsəlmandır, amma məni görəndə rus dilindən savayı, özgə dildə danışmaz. Məsələn, söhbətimiz bu cür olur: mən onu görəndə deyirəm:

– Hardan gəlirsən?

O mənə belə cavab verir:

– Ya xodil na poçtu.

Deyirəm:

– Dünən niyə bizə gəlmədin?

Cavab verir:

– K nam prişli qosti.

Deyirəm:

– Yaxşı, qonaqlar gedəndən sonra gələydin!

Cavab verir:

– Net, uje bılo pozdno.

Deyirəm:

– Söz verirsən ki, sabah gələsən, bir az söhbət edək?

Cavab verir:

– Postarayus, no slovo ne dayu.

Deyirəm:

– Xudahafız!

Cavab verir:

– Do svidaniya!

Amma dostumun bir şeydən xəbəri yoxdur: xəbəri yoxdur ki, mən də rusca bir az danışa bilirəm!..

Cəlil Məmmədquluzadə

SÖZLÜK

savayı, xəbəri yoxdur

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

Uşaqlar, Azərbaycan dilində istifadə etdiyiniz sözlərin bəziləri tədris dilindən bildiyiniz sözlərdir. Deməli, bu sözlər Azərbaycan dilinə başqa dillərdən keçib. Yadınızda saxlayın ki, **dünyanın bütün dillərindən bir-birinə söz keçir**. Məsələn, **konfet, tort, kotlet, kompot, komandir, avtomat, prezident, parlament** kimi onlarla söz dilimizə başqa dillərdən keçib. Bizim dilimizə ərəb və fars dillərindən də xeyli söz daxil olub. Bəs tədris dilinə Azərbaycan dilindən söz keçdiyi barədə məlumatınız varmı? Çoxbilmiş deyir ki, başqa dildə istifadə

edilən **arbuз, bek, bekmez, buran, utyuq, izyum, saray, karandaş, kəmiş, karavan, kirpiç, karaul, kaban, sunduk, şakal, çerdək, çubuk, xalat, ayva** Azərbaycan sözləridir. Bunu bilirdinizmi?

10. Çoxbilmişin dostu haqqında eşitdiyi söhbətə qulaq asın ki, siz də onun kimi danışmayın. Çoxbilmişin dostunun başqa dildə işlətdiyi sözləri Azərbaycan dilindəki qarşılığı tapıb dialoqu səhnələşdirin.

Deyirlər ki, mənim həmin dostum rus şkolunda oxuyan vaxt bir gün anasına deyib:

– Ana! Pajaluysta, mənə bir şey svarit elə!

Anası cavab verib:

– Bala nə dedin?

Dostum cavab verib:

– Ox, ox!... Mən deyirəm: bir zad bişir.

– Bala, nə bişirim?

– Çort yeqo znaet!... Yadımdan çıxıb... Yumru olur, əti döyüb salırlar tavaya, ya qazana... Bir cür adı var...

– Bala, küftə deyirsən?

– Hə... hə... qofta, qofta!

Cəlil Məmmədquluzadə

11. Çoxbilmişin sizin üçün hazırladığı yanıltmacı oxuyun. [C] səsinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirin. Digər spesifik səslərimizi də təkrar edin.

Cəmil Cəmiləni cıratdı. Cəmilə cin atına mindi, ancaq cıncırını çıxarmadı. Gecə Cəmilə Cəmili cəzaladı. Cəmilin cibinə cırcırma qoydu. Cırcırma Cəmilin cibində cırıldadı. Cəmil cırcıramanın cırıltısını eşitdi, ancaq cıncırını çıxarmadı. Cəmil cırcıramanı cəld cibindən çıxarıb Cəmilənin cücəsinə verdi. Cəmilə yenə cin atına mindi...

SÖZLÜK

cırıltı, cıratmaq, cəzalandırmaq

SÖZ EHTİYATI

cıncırını çıxarmaq, cin atına minmək

12. “Çoxbilmiş öyrədir” rubrikasında Çoxbilmişin dediyi sözləri Azərbaycan dilindəki qarşılığı ilə birlikdə dəftərinizə köçürün. Bu sözlərin hər iki dildəki tələffüz və yazılış variantları arasındakı fərqi müqayisə edin. Həmin sözlərə aid cümlələr qurun.

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

1. Üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri düzgün tələffüz edərək şeiri oxuyun, sonra məzmununu öz sözlərinizlə danışın.

YER KÜRƏMİZ

Biz insanıq*, **dünyanın**
Baharıyıq*, yazıyıq*.
Bircə vətənimiz var,
Yer oğlu, yer qızıyıq*.

Sudu, ağacdı, otdu,
Havadı, torpaqdı* o.
Anamız **kainatda**
Bir yaşıl yarpaqdı* o.

Öz qoynunda hamıya
Yer verib yer kürəməiz.
Gülüstana dönər o,
Bir gül əksək hərəməiz.

Əgər istəmiriksə,
Ağac* kimi quruyaq*,
Gərək göz bəbəyitək
Təbiəti* qoruyaq*.

Rəfiq Yusifoğlu

SÖZLÜK

kainat, yer kürəsi, gülüstan

SÖZ EHTİYATI

yer vermək, gülüstana döndərmək

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

2. Şairin fikirləri ilə razısınız mı? Şeirdən çıxardığınız nəticə barəsində danışın.
3. Şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərin bir-birinə münasibətini müəyyənləşdirin.
a) əksmənalı b) yaxınmənalı c) omonim d) mürəkkəb
4. Aşağıdakı sözlərdən hansılar şeirdə göy rəngdə verilmiş sözlərə sinonimdir?
müharibə, cahan, sülh, aləm, ərazi, torpaq, yamac

5. Mətni oxuyun və fikirləşin: nə üçün Çoxbilmiş sizin bu mətni oxumanızı istədi?

SƏRÇƏNİN SƏDAQƏTİ

Biri vardı, biri yoxdu, bir sərchə vardı. Bu sərchə başqa sərchələrə bənzəmirdi. Yay aranda, qışı, payızı isə meşədə keçirirdi. Həmişə meşəni arandan çox sevərdi. Ona görə ki qışda nə qədər qalın qar yağsa da, ağacların altı quru qalırdı. Sərchə bu quru yerlərdə **dənlənər**, qışın sərt keçməsinə **hiss etməzdi**.

Payız günlərinin birində sərchə meşəyə doğru uçurdu. Bir də gördü ki, meşə **od tutub** yanır. Meşəbəyidən başqa, onun alovunu söndürən yoxdu. Meşəbəyi çox əziyyətlə çaydan vedrə-vedrə su daşıyır, meşənin yanan yerinə tökürdü ki, alov çox yayılmasın. Yazıq meşəbəyi qan-tər içində idi. Sərchə bu yanğını görüb çox təlaş keçirdi. **Fikirləşmədən** qanadlarını geniş açıb işə başladı. O tez-tez çaya baş vurur, dimdiyində su gətirir və meşənin yanan yerinə tökürdü.

Meşəbəyi sərchənin bu köməyini görüb çox təəccüb etdi:

– Ay allahın quşcuğazı, sən dimdiyində gətirdiyin su bu yanğına nə edəcək? – dedi.

Sərchə **dilə gələrək**:

– Bunu mən də bilirəm, – dedi. – Ancaq mən meşəyə olan məhəbbətimi, sədaqətimi göstərirəm.

Sərchə bunu deyib sürətini bir qədər də artırdı. Tez-tez çaya baş vurub, dimdiyində gətirdiyi suyu meşənin yanan yerinə tökürdü. Meşəbəyinin və sərchənin gətirdiyi sular, elə bil, bircə anda **çoxaldı**, selə-suya döndü. Meşənin alovu **tüstülənib** söndü. Qoca meşəbəyi rahat nəfəs aldı.

Sərchə də yaşıl budağa qonub **dincəlirdi**. Meşəbəyi sərchəyə baxdı, baxdı, sonra dedi:

– Ay allahın zərif quşcuğazı, kaş bəzi nankorlar, meşəni gizli qıranlar da sən kimi meşənin qədrini biləydilər.

Əli Səmədov

SÖZLÜK

sərt, daşımaq, əziyyətlə, sədaqət, tüstülənmək, dənlənmək

SÖZ EHTİYATI

qədrini bilmək, nankor, təlaş keçirmək, od tutmaq, baş vurmaq

6. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərə və həmin sözlərin köklərinə ayrı-ayrılıqda sual verin. Sözləri aid olduğu sualların altında yazın və tədris dilinə tərcümə edin. Sözlərdə mənanın dəyişməsinin səbəbini izah etməyə çalışın.

7*. Mətnə göy rəngdə verilmiş ifadələri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Tapdığınız sözlərlə cümlələri yenidən oxuyun. Bu cümlələri siz yazsanız, hansı variantı seçərsiniz?

8. Suallar əsasında mətnin məzmununu danışın, sonra yazın.

- 1) Sərçə meşəni niyə çox sevirdi?
- 2) Meşənin yandığını sərçə nə vaxt gördü?
- 3) Meşənin yandığını görən meşəbəyi nə edirdi?
- 4) Sərçə yangını söndürmək üçün nə etdi?
- 5) Meşəbəyinin sualına sərçə necə cavab verdi?
- 6) Meşəbəyi nə vaxt rahat nəfəs aldı?
- 7) Meşəbəyi üzünü sərçəyə tutub insanlara nə dedi?

9. Əziz uşaqlar, mətndən nə nəticə çıxardınız? Hər birimiz bir sərçə qədər ana təbiətə diqqət, qayğı göstəririkmi? Meşəbəyi nədən narazıdır? Mövzunu müzakirə edin və fikirlərinizi açıqlayın.

10. Sevimli dostlar, Çoxbilmiş deyir ki, süsən gülünün sizə sözü var. Şeiri oxuyun, görün bu çiçək sizdən nə xahiş edir? Tədris dilində bu çiçəyin adını deyən, bilmirsinizsə, öyrənin.

SÜSƏN GÜLÜ

Bağçaya gedən yolun
Kənarında bitmişəm.
Elə bilməyin kolun
Arasında itmişəm.

Gülüm ipəyə oxşar,
Yarpağım lələklərə.
Ay sağ olun, uşaqlar,
Su səpdiniz lələklərə.

Güllərim hər rəng olur,
Ətirli, qəşəng olur.
Gör necə boy atmışam,
Gəlib sizə çatmışam.

Küsən deyiləm özüm,
Sevmirəm də küsəni.
Sizə budur ki, sözüm,
Unutmayın süsəni.

Xanımana Əlibəyli

11. Süsən gülünün xahişini yerinə yetirin. Həyatınız yoxdursa, gül, çiçək ələ bilmirsinizsə, sinif otağınızda dibçək gülləri saxlayın və onlara qulluq edin. Siz təbiəti sevin, o sizi qoruyacaq!

12. Aşağıdakı sözlərə -lı, -li, -lu, -lü şəkilçilərindən uyğun olanı əlavə edib yeni sözlər düzəldin. Əvvəlki və sonrakı sözlərin mənalari üzərində müşahidə aparın. Sözlərin mənası dəyişdimi?

məktəb, bulud, yağış, ağıl, bəzək, güzgü, şəkil, zəhər, işıq, naxış, dad, gül, süd, qüvvət, güc, yağ, duz, ətir, bilik

AXI NECƏ DESİN Kİ...

Nənə nağıl danışır:

- Bir gün **balaca*** cırdan...
- **Dünən** onu danışdın,
Yoxsa çıxıb yadından.
- **Deyim** Buratinodan?
- **Söyləmişən**, ay nənə.
- Onda **göyçək** Fatmadan
Danışım bu gün sənə.
- Onu əzbər bilirəm...
- Bəs “Tıq-tıq xanım” necə?
- Yoxsa **yadından çıxıb**,
Danışdın dünən **gecə**.
- Sənə divdən danışım,
Dişləri qaya kimi,
İstəsə qalxa bilər
Ulduza, aya kimi...
- Nəvə **qəh-qəh çəkərək**,
Deyir: **güldürdün** yaman
Div də kosmonavt olub

Söylə görək, nənəcan?

- Bir gün Qırmızıpapaq...
- Saxla, **saxla**, ay nənə,
Demisən üç gün qabaq...
- Sualları **tükənmir**
Bu **balaca* nəvənin**.
İndi deyəcəksən ki,
Qanadı var dəvənin.
- Uçan xalçadan deyim?
- Heç elə də şey olar?!

Nənəni çaşdırıbdır

Bu **sorğular**, **suallar**.

Köhnə nağıllarını

Dinləyən yox, yozan yox.

Axı necə desin ki,

Daha nağıl yazan yox.

Tofiq Mütəllibov

SÖZLÜK

yozmaq, çaşdırmaq

SÖZ EHTİYATI

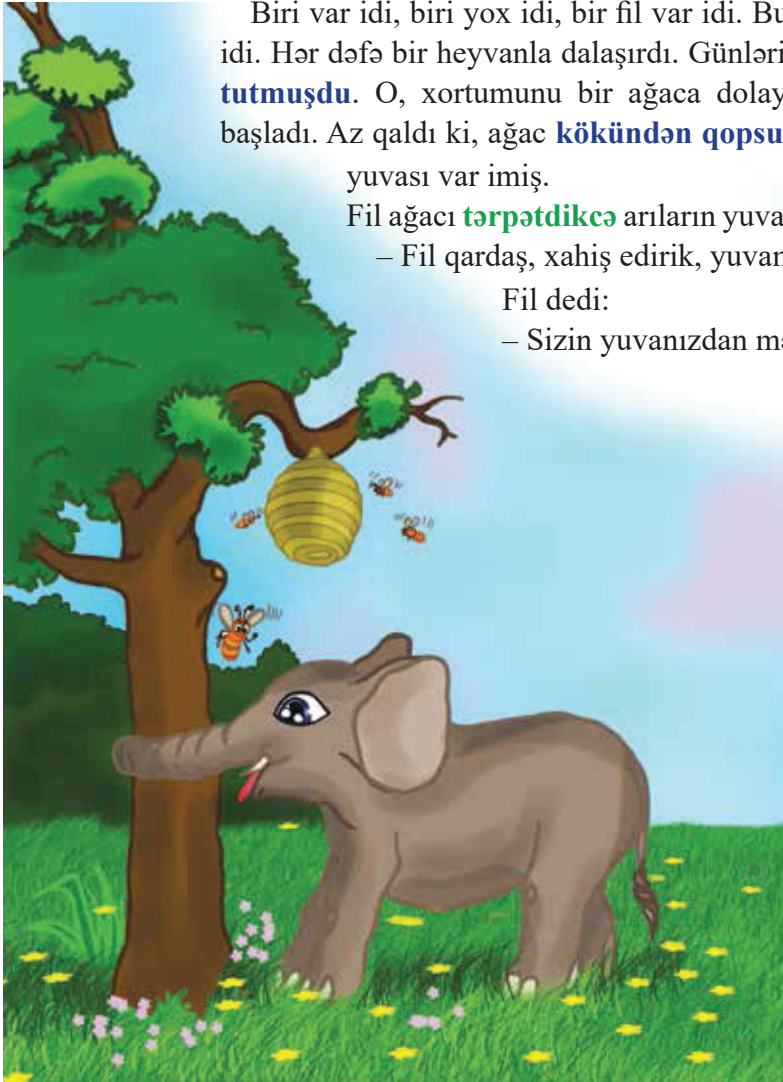
tükənmək, qəh-qəh çəkmək

1. Nağılı rollar üzrə oxuyun və səhnələşdirin.
2. Şeirdə haqqında söhbət gedən nağılların adlarını sadalayın.
3. Çoxbilmiş deyir ki, dostlarımız şeirdə adı çəkilən nağılların hamısını bilirlər. Bu nağılları balaca olanda sizə nənləriniz, analarınız danışib. Bəs özünüz hansı nağılları oxumusunuz? Adlarını sayın.
4. “Göyçək Fatma” nağılını tapıb özünüz oxuyun, peşman olmazsınız. Çox maraqlıdır.
5. “Ovçu Pirim” və “Məlikməmməd” nağıllarını oxusanız, sehrli qüvvələrlə, yeni nağıl qəhrəmanları ilə tanış olarsınız. Amma bir az tələsin! Çoxbilmiş deyirdi ki, Günay kitabxanadan “Azərbaycan nağılları” kitabını götürmək istəyir: Günayı qabaqlayın!
6. Çoxbilmiş deyirdi ki, dostlarımızın hamısı Azərbaycan nağıllarının necə başladığını bilirlər. Əgər belədirsə, düzgün cavabı səsləndirin.
 - a) Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi, iynə yarım yol getdi ...
 - b) Biri var idi (vardı), biri yox idi (yoxdu), bir ...
 - c) Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi ...
7. Nağıl danışan nağılı bitirərkən hansı sözləri deyir? Bunu siz də bilirsiniz, tez deyın!
 - a) Sözüümü burda qurtaraq, sabah yeni nağıl danışarıq.
 - b) Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın.
 - c) Deyəsən, nağılımız çox uzun oldu, yoruldunuz, hələlik bəsdır.
8. Nağıl danışan qulaq asanları daha da maraqlandırmaq üçün aşağıdakı sözlərdən hansıları işlədir? Azərbaycan dilində nağıl oxumusunuzsa, biləcəksiniz.
 - 1) Hamam hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik eylər, köhnə hamam içində...
 - 2) Nağıl-mağıl bilmərəm, bilsəm də, söyləmərəm, xandan gəlmiş nökrəm, dinmə, qabırğalarını sökərəm...
 - 3) ... Az getdi, üz getdi, dərə-təpə, düz getdi, iynə yarım yol getdi, gəlib axırda...
... Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi ...
... Qırx gün, qırx gecə yol getdi, gəlib axırda...
 - 4) Göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri özümün, biri də nağıl danışanın...
9. Sevimli dostlar, Çoxbilmiş bunları sizin yadınıza salır ki, nağıl oxuyanda bunlara da fikir verəsiniz! Bəs başqa xalqların nağıllarında belə sözlərə rast gəlmisiniz?
10. Şeirdə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək olar? Həmin sözlərlə cümlələri yenidən oxuyun. Hər iki variantı tədris dilinə tərcümə edin. Bu sözlər tədris dilində də yaxınmənalı ola bilirmi? Özünüzdən yaxınmənalı sözlər işlənmiş cümlələr deyın.
11. Şeirin müxtəlif hissələrində göy rəngdə verilmiş sözləri bir-birinin əvəzinə işlətmək olarmı? Onların bir-birinə münasibətini müəyyənəşdirin və özünüz də belə misallar deyın. Bu sözlər necə adlanır?
- 12*. Dostunuz Çoxbilmiş şeirdəki “balaca” sözünün üzərində ulduz işarəsi qoyub. Bilmək istəyir ki, şeirdəki “balaca nəvə” birləşməsində bu sözü onunla yaxınmənalı olan aşağıdakı sözlərin hamısı ilə əvəz etmək olarmı? Fikrinizi misallarla əsaslandırmağa çalışın.
 - a) kiçik b) xırda c) narın d) azyaşlı e) yüngülvari

** Məsələnı həll etmək üçün Çoxbilmişin məsləhətinə qulaq asın: yaxınmənalı sözlərin hər biri özü də çoxmənalı olduqda, heç də həmişə onları bir-birinin əvəzində işlətmək olmur. Axı “balaca” sözü: 1) həcmə – balaca qazan, 2) ölçüyə – balaca otaq, 3) yaşa – balaca qardaş, 4) boya – balaca uşaq, 5) miqdara – balaca iş və s. aid ola bilər. Bunun üçün həmin sözlərin cümlədəki yerinə və mənasına fikir vermək lazımdır. Məsələn, “balaca boy” birləşməsində bu sözü cümlədəki yerinə görə “gödək”, “alçaq” sözlərindən biri ilə əvəz edə bildiyiniz halda, onu “azyaşlı, yüngülvari” sözləri ilə əvəz edə bilməzsiniz... Unutmayın!

ARILARIN QƏZƏBİ

Biri var idi, biri yox idi, bir fil var idi. Bu fil hələ balacılığından çox **dəcəl** idi. Hər dəfə bir heyvanla dalaşırdı. Günlərin bir günündə filin yenə **dəcəlliyi tutmuşdu**. O, xortumunu bir ağaca dolayıb o tərəf-bu tərəfə silkələməyə başladı. Az qaldı ki, ağac **kökündən qopsun**. Demə, bu ağacda bal arılarının yuvası var imiş.

Fil ağacı **tərpətdikcə** arıların yuvası dağılırdı. Odur ki, onlar dedilər:

– Fil qardaş, xahiş edirik, yuvamızı **dağıtma**.

Fil dedi:

– Sizin yuvanızdan mənə nə? Mən oynamaq istəyirəm!

Arılar dedilər:

– Ay fil qardaş, biz sənin oynamağına bir söz demirik, ancaq xahiş edirik, get o biri ağaclarla oyna. Bizim yuvamız olan ağacla **işin olmasın**.

Fil dedi:

– Mən heç yerə gedən deyiləm. Bunlara bir bax, bap-balaca boyları var, gör mənə nə deyirlər!

Arılar dedilər:

– Fil qardaş, əgər sən bizim yuvamızı dağıtsan, biz də səni **sancıb** öldürəcəyik!

Fil gülüb dedi:

– Gəlin sancın, sizdən qorxub eləyən yoxdur.

Arılar yuvalarına qayıdıb böyükləri ilə məsləhətləşdilər. Belə qərara gəldilər ki, **axırıncı** dəfə fildən xahiş etsinlər, əgər razı olmasa, onu sancıb öldürsünlər.

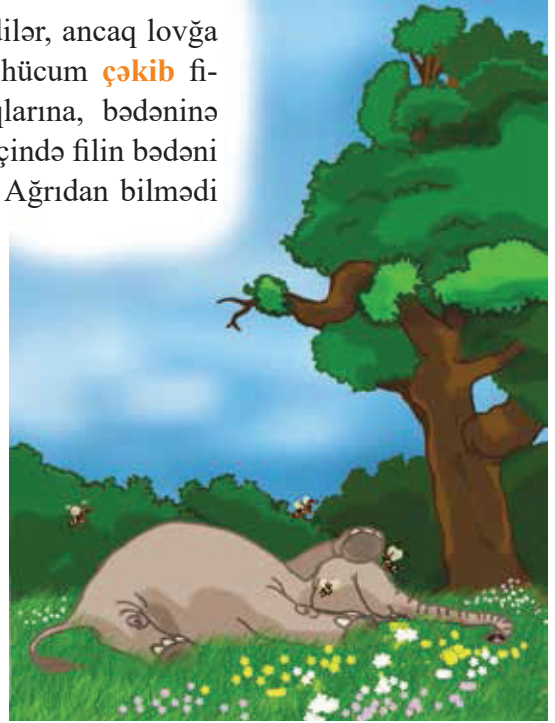
Arılar yenə filə yalvarıb-yaxardılar, nəsihət verdilər, ancaq lovğa fil onlara **məhəl qoymadı**. İş belə görən arılar hücum **çəkib** filin başına, gözünə, qulaqlarına, burnuna, dodaqlarına, bədənində qondular, onu sancmağa başladılar. Bir dəqiqənin içində filin bədənində şişib **dağa döndü**. Onun **bağırtısı aləmə** yayıldı. Ağrıdan bilmədi nə etsin, **üz qoydu** qaçmağa. Ancaq fil qaçdıqca arılar onun arxasınca uçur, iti iynələrini onun bədənində sancırdılar. Fil o qədər qaçdı ki, axırda **taqətdən düşüb** yerə yıxıldı. Arılar onu **dörd tərəfdən dövrəyə alıb** dedilər:

– Fil qardaş, öz **gücünə** güvənib bizə **meydan oxuyurdun**, indi **halın** necədir?

Fil utandığından başını qaldırmadı. Arılar dilləndilər:

– Özündən **zəifləri** əzənlərin **axırı** bax belə olar!

Azərbaycan xalq nağılı

SÖZLÜK

boy, lovğa, sancmaq, dolamaq, dağıtmaq, güvənmək

SÖZ EHTİYATI

dövrəyə almaq, dağa dönmək, meydan oxumaq, taqətdən düşmək, məhəl qoymamaq, qaçmağa üz qoymaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Nağılı aşağıdakı ardıcılıqla danışmaq olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Arıların xəbərdarlığı.
- 2) Arıların xahişi.
- 3) Filin tərsliyi.
- 4) Arıların intiqamı.
- 5) Dəcəl fil.

2. Nağıldan nə nəticə çıxardınız? Danışın.

3. Atalar sözlərini oxuyun və mətnin məzmununa uyğun olanı deyin.

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Zülm yerdə qalmaz.
Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.

Acıqlı başda ağıl olmaz.
Yoldaşı yolda tanı!

4. Nağılı diqqətlə oxusanız, suallara cavab taparsınız. Hansı suala cavab verməkdə çətinlik çəkdiniz? Həmin sualı səsləndirin.

- 1) Fil nə üçün ağacları silkələyirdi?
- 2) Arılar niyə filə müraciət etməli oldular?

3) Fil nə üçün arılara güldü?

4) Arılar niyə böyükləri ilə məsləhətləşməli oldular?

5) Fil niyə utandı?

6) Filin yerinə siz olsaydınız, necə hərəkət edərdiniz?

5. Müraciət formalarından hansı daha nəzakətlidir? Səsləndirin və tərcümə edin.

a) “Fil qardaş, xahiş edirik, yuvamızı dağıtma!”

b) “Ey yekəpər fil, yuvamızı uçurtma, yoxsa biz sənə göstərək!”

c) “Filsən-nəsən, rədd ol burdan, burda bizim yuvamız var!”

6. Filin hərəkətinə necə qiymət verirsiniz? Dostlarınız, yoldaşlarınız içərisində belə xasiyyətdə olanlar varmı? Fikirlərinizi açıqlayın.

7. Nəyə görə fil arılara qulaq asmaq istəmədi? Axı arılar ona çox nəzakətlə müraciət edirdilər? Fikirlərinizi açıqlayın.

8. Arılar sizə necə müraciət etsəydi, ona qulaq asardınız?

a) “Sənə deyirlər, rədd ol burdan, karsan, eşitmirsən? Görmürsən burda bizim yuvamız var?”

b) “Xahiş edirik, get o biri ağaclarla oyna. Bizim yuvamız olan ağacla işin olmasın”.

c) “Nə qədər səni vurub öldürməmişik, çəkil o yana! Görmürsən bu ağacda bizim yuvamız var?!”

d) “Ey gombul, başına yer qəhətdir? Uzaqlaş burdan, bura bizimdir, yoxsa sənə pis olar!”

9. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri aşağıdakılardan hansı ilə əvəz etmək mümkündür? Hər iki variantı tədris dilinə tərcümə etməklə fikrinizi əsaslandırın.

nadinc, qüvvə, silkələmək, uçurmaq, sonuncu, qışqırtı, hər yana, vəziyyətin, sonu, gücsüzləri

10. Mətnə narıncı rəngdə verilmiş sözlərə yaxınmənalı sözlər deyə bilərsinizmi? Fikrinizi əsaslandırın.

11*. Göy rəngdə verilmiş ifadələrin mənasını cümlədəki yerinə görə müəyyənləşdirməyə çalışın. Çətinlik çəksəniz, müəllimə müraciət edin.

ALMA

Payızın son ayı idi. Ağacların yarpaqları çoxdan tökülmüşdü. Ancaq cır alma ağacının uca budağında bir alma qalmışdı. Meşədə qaçan dovşan almanı gördü. Dovşan almanı yemək istədi. Ancaq necə dərsin? Dovşan tullanmağa başladı, lakin almaya çata bilmədi.

– Qarr-qarr-qarr! Nə var atılıb-düşürsən?

Dovşan səs gələn tərəfə baxdı, çinar ağacında bir qarğa **oturmuşdu**.

– Ey qarğa,– dovşan **çağırdı**, – almanı mənim üçün dər, yerə at.

Qarğa uçub almanı dərdi. Lakin onu dimdiyində saxlaya bilmədiyindən yerə saldı.

– Sağ ol, qarğa! – deyə dovşan almanı götürmək istədi, götürə bilmədi. Alma yerindən **oynadı** və qaçmağa başladı.

Dovşan qorxdı. Sonra başa düşdü ki, alma birbaş ağacın altında yumrulanıb yatan kirpinin üstünə düşmüşdür. Yuxudan ayılan kirpi qaçmağa başladı, alma isə onun iynələrinə ilişib qalmışdı.

– Dayan, dayan! – deyə dovşan **çığırdı**, – mənim almamı hara aparırsan?

Kirpi dayanıb dedi:

– Bu mənim almamdır. O, ağacdən düşmüş, mən də onu tutmuşam.

Dovşan kirpiyə tərəf tullandı.

– İndicə qarğa onu dərib, mənim üçün **atmışdı**.

Qarğa da onların yanına uçub dedi:

– Düzdür, almanı mən dovşan üçün atdım.

Kirpi almanı verməyə razı olmadı. Onların **hay-küyləri** bütün meşəyə yayıldı. Savaşmağa başladılar. Qarğa kirpinin burnunu dimdiklədi, kirpi iynələrini dovşana batırdı.

Bu zaman ayı gəlib çıxdı və nərilədi:

– Bu nədir? Bu nə hay-küydür?

Hamı ona tərəf **döndü**. Ayıya bütün əhvalatı olduğu kimi danışdılar və sonra dedilər:

– Hörmətli ayı, sən meşədə hamıdan **böyüksən**, hamıdan **ağıllısan**. Bu almanı kimə versən, onun da olacaqdır.

Ayı fikirləşdi, fikirləşdi, qulağının ardını qaşdı və soruşdu:

– Almanı kim **tapıb**?

– Mən! – deyə dovşan **dilləndi**.

– Bəs almanı kim dərib?

– Əlbəttə, mən dərmişəm! – qarğa qarılıdadı.

– Yaxşı, bəs almanı kim tutub?

– Mən tutmuşam! – deyə kirpi fısıldadı.

Ayı dedi:

– Siz hamınız haqlısınız. Buna görə də sizin hər birinizdə alma olmalıdır.

– Axı burada **vur-tut** bircə alma var! – deyə kirpi, qarğa və dovşan **dilləndilər**.

– Bu almanı bərabər hissələrə bölün, qoy hər kəs öz payını götürsün.

Hamı **bir ağızdan** dedi:

– Bax bu bizim **ağlımıza gəlməmişdi**!

Kirpi almanı götürüb dörd hissəyə böldü. Bir hissəsini dovşana verdi.

– Dovşan, bu sənindir, sən almanı birinci görmüsən.

İkinci hissəni qarğaya verdi:

– Qarğa, bu da sənindir, sən almanı dərmisən.

Üçüncü hissəni kirpi öz ağzına apardı:

– Bu mənimkidir, çünki almanı mən tutmuşam.

Dördüncü hissəni kirpi ayının pəncəsinə qoydu:

– Bu isə səninkidir, ayı baba!

– Mənə nə üçün? – deyə ayı dilləndi.

– Çünki sən bizi **barışdırdın** və **başımıza ağıl qoydun!**

Hər kəs öz payını yedi, hamı razı qaldı.

Rus xalq nağılı

SÖZLÜK

cır, birbaş, vur-tut, çıxırmaq, hay-küy, ayılmaq, nərildəmək

SÖZ EHTİYATI

ilişib qalmaq, bir ağızdan, ağıla gəlmək, başına ağıl qoymaq, qulağının ardını qaşımaq, yerindən oynamaq

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Nağılı rollar üzrə oxuyun, nəticə çıxarın və səhnələşdirin.

2. Suallar ətrafında danışın.

- 1) Dovşan almanı niyə dərə bilmədi?
- 2) Bəs nə üçün dovşan almanı götürə bilmədi?
- 3) Kirpi almanı niyə dovşana vermək istəmirdi?
- 4) Kirpi, qarğa və dovşanın mübahisəsi nə ilə nəticələndi?
- 5) Ayı məsələni necə həll etdi?
- 6) Ayıya nə üçün pay düşməli idi?

3. Çoxbilmişin qoyduğu suallardan xoşunuza gəlməyən varmı? Nağılın məzmunu ilə bağlı siz yoldaşlarınıza daha hansı sualları vermək istərdiniz? Suallarınızı səsləndirin.

4*. Aşağıdakı atalar sözlərini oxuyun. Necə düşünürsünüz, bu atalar sözlərindən mətnin məzmununa uyğun olmayanı varmı?

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Yaxşı məsləhət hər şeydən yaxşıdır.
Ağıl ağıldan üstün olar.
Acıqla iş görən zərər çəker.

Acıqlı başda ağıl olmaz.
Artıq tamah daş yarar,
Daş qayıdıb baş yarar.

5. Mətnə sarı rəngdə verilmiş sözlərin antonimlərini səsləndirin.

6. Nağılda yaşıl rəngdə verilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edib cümlələri yenidən oxuyun. Necə düşünürsünüz, mətnin məzmunu dəyişdimi?

7*. Nağılda göy rəngdə verilmiş ifadələrdən hansıları bir sözlə əvəz edə bilərsiniz? Axtarın.

ÇOXBİLMİŞ ÖYRƏDİR

* Əziz uşaqlar, sizin hər biriniz onlarla atalar sözü bilirsiniz. Bəs öz nitqinizdə məsəllərdən istifadə edirsinizmi?

Çoxbilmiş istəyir ki, dostları atalar sözlərinə çox oxşayan məsəllərlə də tanış olsunlar. Çox vaxt atalar sözləri və məsəlləri bir-birindən ayırmaq olmur. Onları fərqləndirmək üçün bilmək lazımdır ki, məsəllər müəyyən bir hadisə, əhvalatla bağlı olur. Yəqin ki, “O olmasın, bu olsun”, “Bəyin oğurlanması” filmlərinə baxmısınız. Danışığımızda “o olmasın, bu olsun”, “salam, sağ ol” ifadələrini işlədəndə həmin filmlər yada düşür. Bunun kimi, “Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu!” məsəli “Koroğlu” dastanı ilə, “Sən çaldın” məsəli Molla Nəsrəddinin danışdığı bir əhvalatla bağlıdır. “Bərəkallah ustadına!”, “Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı” məsəllərini eşitməmiş olmazsınız! Onların hansı əhvalatla bağlı olduğunu soruşub öyrənin.

8*. Mətni oxuyun, sonra səhnələşdirin və nəticə çıxarmağa çalışın.

BƏRƏKALLAH USTADINA (ixtisarla)

Bəhlul Danəndə səhrada gəzəndə bir yolçuya rast gəldi. Yolçu qabağında bir yüklü ulaq gedirdi.

Bəhlul bu kişidən xəbər aldı:

– A kişi, nə satırsan?

Kişi dedi:

– Kişmiş satıram.

Bəhlul dedi:

– Mənə kişmiş ver, əvəzində sənə hikmət öyrədim.

Yolçu dedi:

– Mən razıyam.

Yolçu Bəhlula bir qədər kişmiş verdi. Bəhlul dedi:

– Birinci, bir məclisə gedəndə yerini tanı, sonra otur.

Bəhlul yenə bir az kişmiş istədi ki, ikinci hikməti öyrətsin. Kişi bir-iki ovuc kişmiş verib dedi:

– İkincini öyrət.

Bəhlul dedi:

– Məclisdə lazımsız söz danışma.

Yolçu Bəhlulun sözlərindən razı olub, ona yenə bir qədər kişmiş verib dedi:

– Mənə yenə hikmət öyrət.

Bəhlul dedi:

– Məclisdə bir şey istəsələr, əgər o şey səndə olsa, tələsib onu tez vermə.

...

Qonaq Bəhlulun öyrətdiyi sözlərin hamısını dar ağacının altında camaata dedi. Xəlifə bu sözləri eşidən kimi gülümsədi, “ustadına bərəkallah”, – deyib qonağı azad elədi.

SÖZLÜK

xəlifə, ustad, kişmiş, ulaq, hikmət

9. Necə düşünürsünüz, görəsən, xəlifə qonağa niyə “ustadına bərəkallah” dedi? “Ustadına bərəkallah” məsəlinin necə yarandığını öyrənmək istəyirsinizsə, əhvalatı tapıb bütöv oxuyun.

10*. “Bir məclisə gedəndə yerini tanı, sonra otur” fikrini necə başa düşürsünüz? Bu hikmətin köməyi ilə Bəhlul Danəndə insanlara nəyi məsləhət görür? Fikirlərinizi əsaslandırın.

11.* “Məclisdə lazımsız söz danışma” hikmətində nə gizləni? Bəs bu hikmət vasitəsilə Bəhlul Danəndə insanlara nə tövsiyə edir? Fikirlərinizi yoldaşlarınızla bölüşün.

12. Tapmacanı oxuyun, Çoxbilmiş deyir ki, siz onun cavabını bilirsiniz. Belədir mi?

İynəsi çox,
Tikəni yox,

Əti dərman,
Özü heyvan. ♦♦♦♦♦

13. Şeir parçasını oxuyun, əzbərləyin.
Kirpinin qidalanması və yaşayışı barədə bildiklərinizi danışın.

KİRPİ

Suda görüb özünü,
Kirpi qıydı gözünü:
“Duman kimi boz rəngəm,
İynəm nə çoxmuş mənim...
Sir-sifətdən qəşəngəm,
Xəbərim yoxmuş mənim...”

Xanımana Əlibəyli

SÖZ EHTİYATI

gözünü qıymaq

14. Yanıltmacı oxuyun, spesifik səslərin tələffüzünə diqqət yetirin.

Getdim gördüm bir dərədə iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi var. Dişi kar, kor, kürkü yırtıq kirpi erkək kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamamaqdansa, erkək kar, kor, kürkü yırtıq kirpi dişi kar, kor, kürkü yırtıq kirpinin kürkünü yamayır.

SÖZLÜK

yırtıq, yamamaq, erkək

İKİ QARDAŞ

İki qardaş var idi. Biri **varlı** idi, biri isə **kasıb**. Bir dəfə kasıb qardaş varlı qardaşın **qapısına** gedib deyir ki, **kömək*** elə, nə yeməyə çörəyim var, nə yandırmağa odunum.

Bu vaxt varlı qardaşın bir inəyi ölüm ayağında idi. Odur ki: – Götür, bu inəyi apar, **kəs**, əti sənin, dərisi mənim, – deyər sevinclə bildirir.

Kasıb qardaş inəyi götürüb gəlir evə. Çıxmayan cana ümid çoxdu, – deyiblər. Ər-arvad inəyə necə qulluq edirlərsə, heyvan **sağalır**. Sonra elə **südlü** inək olur ki, soraqı gedib varlı qardaşa da çatır.

“Heyf ki, inəyi verdim”, – deyər varlı qardaş **başlayır** kasıbdan inəyin dərisini **tələb etməyə**.

Kasıb deyir:

– Ay qardaş, inək ölməyib ki dərisini verəm. Qoy öz **ömrünü başa vursun**, sonra kəsib, soyub dərisini verim sənə.

Varlı **razi olmur**. Axırda iş gedib çıxır məhkəməyə. Hakim **şərt kəsir**:

– Sizə üç sual verəcəyəm. Hansınız **düz** cavab versə, o, məhkəməni **udmuş*** hesab olunacaq.

Qardaşlar **razılaşırlar**. Hakim soruşur:

– Dünyada ən şirin şey nədir?

Varlı cavab verir:

– Mənim arılarımın balı.

Kiçik **dillənir**:

– Yox! Ən şirin şey yuxudur.

Hakim:

– Düzdür, bəs ən **zəhmətkeş** kimdir?

Varlı:

– Kim çoxlu pul yığa bilirsə, o.

Kasıb:

– Xeyr! Dünyada **paxıl*** adam kimi zəhmətkeş yoxdu. O, gecə-gündüz yatmır ki, görsün kimə **paxıllıq*** eləyə bilər.

Hakim:

– Düzdür. Bəs ən bədbəxt adam kimdir?

Varlı **qışqırdı**:

– O mənəm. Ona görə ki ən yaxşı inəyimi qardaşıma vermişəm!

Kasıb güldü:

– Yox! Bədbəxt o adamdır ki, o, hakimin qarşısında **etiraf etmir** ki, qardaşına südlü inək yox, dəri verib.

Hakim dedi:

– Ey kasıb, sən **düzgün** cavab verdin, inək sənindi.

Lətif xalq nağılı. Tərcümə edən: Q. İsabəyli

SÖZLÜK

soraq, məhkəmə, paxıllıq, bədbəxt, zəhmətkeş

SÖZ EHTİYATI

tələb etmək, etiraf etmək, ölüm ayağında, şərt kəsmək, ömrünü başa vurmaq

1. Nağılı oxuyun və suallar əsasında məzmununu danışın.

- 1) Kasıb qardaş nə üçün varlı qardaşın qapısına getmişdi?
- 2) Varlı qardaş nə üçün öz inəyini qardaşına verdi?
- 3) Varlı qardaş inəyi verdiyinə niyə peşman oldu?
- 4) Varlı qardaş niyə inəyin özünü yox, dərisini istəyir?
- 5) Qardaşlar niyə razılığa gələ bilmirlər?
- 6) Hakim məsələni necə həll edir?

2. Nağıldan çıxardığınız nəticə barəsində yoldaşlarınızdan biri ilə dialoqa girin.

3. Hakimin qərarı ilə razılaşsınız mı? Hakim nə üçün kasıb qardaşı haqlı saydı? Fikirlərinizi əsaslandırın.

4. Bu məsələdə hakim siz olsaydınız, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu hansı üsullarla müəyyən edərdiniz və qərarınız necə olardı? Fikirlərinizi açıqlayın.

5. Sınıf yoldaşlarınızın, dostlarınızın köməyə ehtiyacı olduqda, onlara kömək edirsiniz mi?

6.* Atalar sözlərini oxuyun. Bu atalar sözlərindən hansı nağılın məzmununa daha çox uyğun gəlir?

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Yalan ayaq tutar, yeriməz.
Yalançıyı mənzilinədək qov.
Yalan söz üz qızardar.

Yalan doğrunun quludur.
Artıq tamah daş yarar,
Daş qayıdıb baş yarar.

7. “Dünya” sözünə yaxınmənalı olan sözləri səsləndirin.

materik, ərazi, sahə, kainat, dağlıq, cahan, okean, aləm

8. “Varlı qışqırdı” cümləsində hansı sözdən istifadə daha çox yerinə düşür?

- a) səsləndi b) bağırdı c) çığırdı d) hirsələndi

9. Nağılda yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdən ikisinin üstündə ulduz işarəsi qoyulub. Çoxbilmiş deyir ki, siz bu sözlərə yaxınmənalı sözlər tapmaqda çətinlik çəkəcəksiniz. Belədir, ya yox?

10*. Nağılda göy rəngdə verilmiş ifadələri bir sözlə əvəz edib, cümlələri oxuyun. Hansı variant daha çox xoşunuza gəldi?

11. Mətnin məzmununa əsasən düzgün olmayan cavabları səsəndirin.

Varlı qardaş öz inəyini ona görə kasıb qardaşına verdi ki,

- a) o, qardaşının kasıb olmasını istəmirdi.
- b) inək xəstə idi və o elə bilirdi ki, inək öləcək.
- c) o, qardaşını çox sevirdi və ona kömək etmək istəyirdi.
- d) qardaşlar çox mehriban idilər.

12*. Nağılda işlənmiş atalar sözünü tapıb söyləyin və mənasını izah etməyə çalışın.

13. Mətnə sarı rəngdə verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırıb yazın. Bu sözlərdən ikisinin üzərində ulduz işarəsi qoyulub. Görəsən, niyə?

Əziz uşaqlar, Çoxbilmiş sizə yeni bir nağıl danışmaq istəyir. Amma gərək əvvəlcə onun dediyi tapmacaların cavabını tapasınız. Oxuyun və cavablandırın. Xoşunuza gəlməsə, yenilərini öyrənin.

Altı daşdı, daş deyil,
Üstü daşdı, daş deyil,
Heyvan kimi otlayır,
Heyvana yoldaş deyil.

Diki çıxanda ildırım,
Enəndə dəyirmi qoz.

SÖZLÜK

dik, dəyirmi

DOVŞAN VƏ TISBAĞA

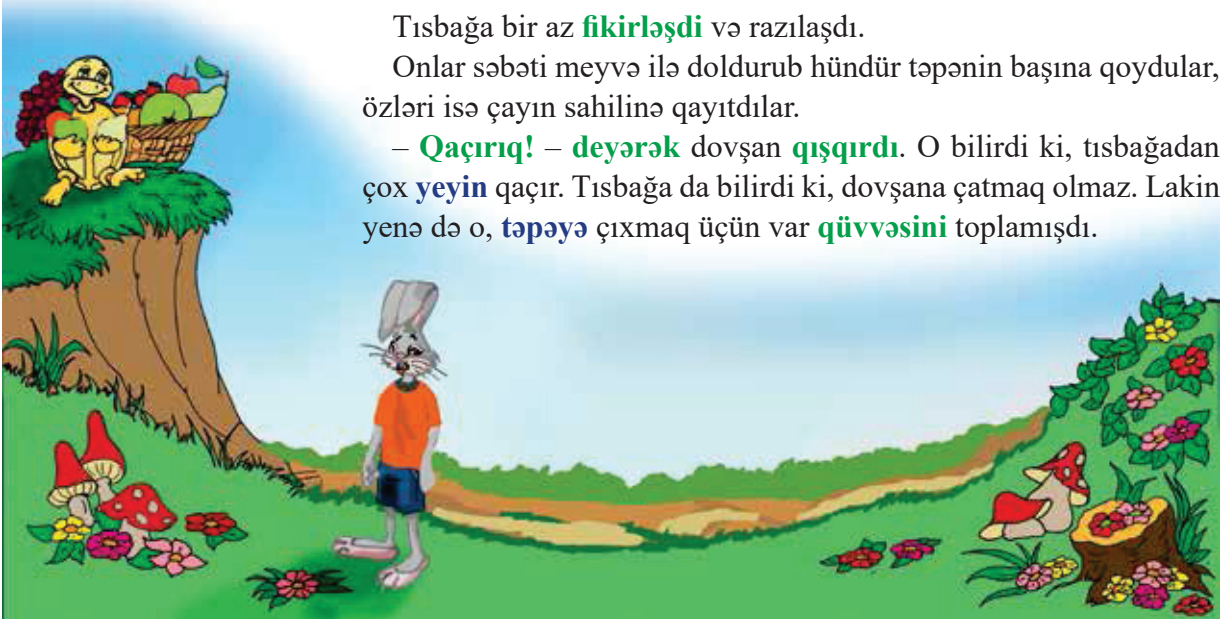
Bir gün dovşan çayın **kənarında** tısbağaya rast gəldi və ona dedi:

– Gəl səninlə qaçaraq **ötüşək**. Qalibə bir səbət dəymiş meyvə mükafat təyin edək. Həmin səbəti **hündür** təpənin başına qoyaq. Kim ona birinci çatrsa, də o yesin.

Tısbağa bir az **fikirləşdi** və razılaşdı.

Onlar səbəti meyvə ilə doldurub hündür təpənin başına qoydular, özləri isə çayın sahilinə qayıtdılar.

– **Qaçırıq!** – **deyərək** dovşan **qışqırdı**. O bilirdi ki, tısbağadan çox **yeyin** qaçır. Tısbağa da bilirdi ki, dovşana çatmaq olmaz. Lakin yenə də o, **təpəyə** çıxmaq üçün var **qüvvəsini** toplamışdı.

Dovşan isə **gülməkdən** özünü saxlaya bilmir, otun üzərində o yan-bu yana diyirlənirdi. Nəhayət, özünə gələn dovşan gördü ki, tısbağa hündür çatmaq üzrədir. Dovşan var qüvvəsi ilə **yuxarı qalxmağa** başladı. Lakin dovşan **gecikdi**. O, təpənin zirvəsinə çatanda artıq şirəli meyvələri yeyirdi.

Mərakeş nağılı

SÖZLÜK

ötüşmək

SÖZ EHTİYATI

var qüvvəsini toplamaq

ATALAR SÖZÜ – SÖZLƏRİN GÖZÜ

Gopçuya yeyin ayaqlar da kömək edə bilməz.

1. Nağıldan nə nəticə çıxardınız? Müzakirə edin.
2. Suallar ətrafında nağılın məzmununu danışın.
 - 1) Dovşan yeyin qaçır, yoxsa tısbağa?
 - 2) Yarışın qalibini necə bir mükafat gözləyirdi?
 - 3) Yarışın şərtləri necə idi?
 - 4) Yarış başlayandan sonra dovşan necə hərəkət etdi?
 - 5) Dovşan nə zaman hərəkətə gəldi?
 - 6) Necə oldu ki, tısbağa təpənin başına dovşandan tez çatdı?
3. Mətnin məzmununa əsasən düzgün cavabı səsləndirin.

Tısbağa ona görə yarışa uddu ki,

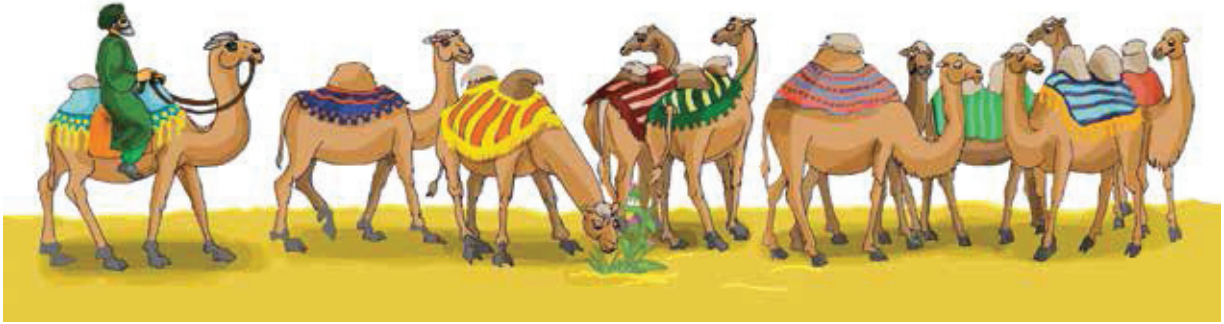
 - a) o var qüvvəsini toplamışdı və dayanmadan məqsədinə doğru gedirdi.
 - b) o, dovşandan bərk qaçırdı.
 - c) dovşan çox tənbel idi.
 - d) dovşan yerindən gec tərpənmişdi.
4. Nağılın məzmununa əsasən düzgün olmayan cavabları səsləndirin.

Dovşan yarışda ona görə məğlub oldu ki,

 - a) tısbağa çox ağıllı idi, dovşanı aldatmışdı.
 - b) o xəstələnmişdi, yaxşı qaça bilmirdi.
 - c) o özündən çox razı idi, otluqda o yan-bu yana diyirlənir, tısbağaya gülürdü.
 - d) lovğalar başqalarının gücünü düzgün qiymətləndirə bilmirlər.
5. Nağıldakı boşluqların yerinə hansı sözləri artırdınız? Onları bir daha səsləndirin.
6. Nağılda göy rəngdə verilmiş sözlərə əksmənalı sözlər tapıb qarşı-qarşıya yazın.
7. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək mümkündür? Özünüzü yoxlayın.
8. “Öz mindiyini saymır” məsəlini eşitməmiş olmazsınız. Dostunuz Çoxbilmiş bu məsəlin də necə yarandığı ilə sizi tanış etmək istəyir. Oxuyun və bilməyənlərə də danışın.

ƏRƏB VƏ DƏVƏ

Bir ərəbin 10 dəvəsi **vardı**. Birini **minib** doqquzunu **qabağına** salıb gedirdi. Ərəb dəvələrini sayıb gördü ki, doqquzdur. Amma mindiyini saymadı. **Fikirləşdi** ki, dəvənin birini **itirib**. Aşağı **düşüb*** hər tərəfi axtardı. Bir əlamət görməyib **yenidən** saydı. Gördü ki, dəvə ondur. Yenə dəvəyə mindi. Bir qədər yol **gedəndən** sonra dəvələrini saydı. Yenə gördü ki, doqquzdur. Yenə **aşağı** düşüb hər tərəfi **axtardı**. Bir **əlamət** görmədi. Təkrar sayanda gördü ki, ondur. Dedi ki, mən dəvəyə minəndə dəvənin biri **yox olur***. **Yaxşısı** budur, yolu **piyada** gedim, təki dəvə **itməsin***.

9. «Ərəb və dəvə» mətnində göy rəngdə verilmiş sözlərdən ikisinin üzərində ulduz işarəsi qoyulmuşdur. Onları bir-birinin yerində işlətmək olarmı? Bəs göy rəngdəki digər sözləri hansı sözlərlə əvəz edə bilərsiniz? Özünüzü yoxlayın.

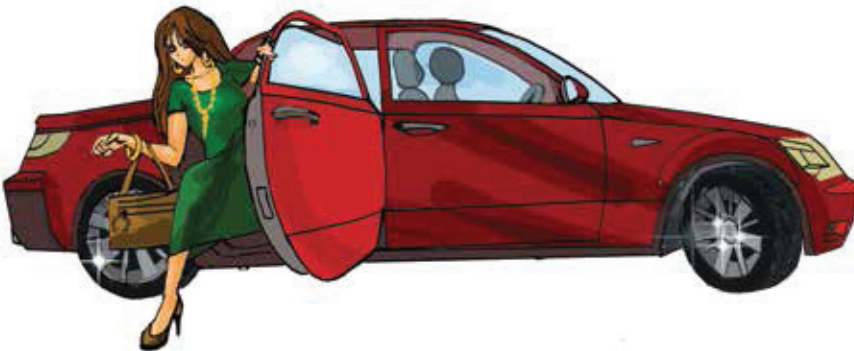
10. Cümlələri oxuyun və Azərbaycan dilinin spesifik səslərinin düzgün tələffüzünə diqqət yetirərək təkrar edin. Hansı spesifik səsə rast gəlmədiniz? Həmin səsə aid özünüz misallar deyin.

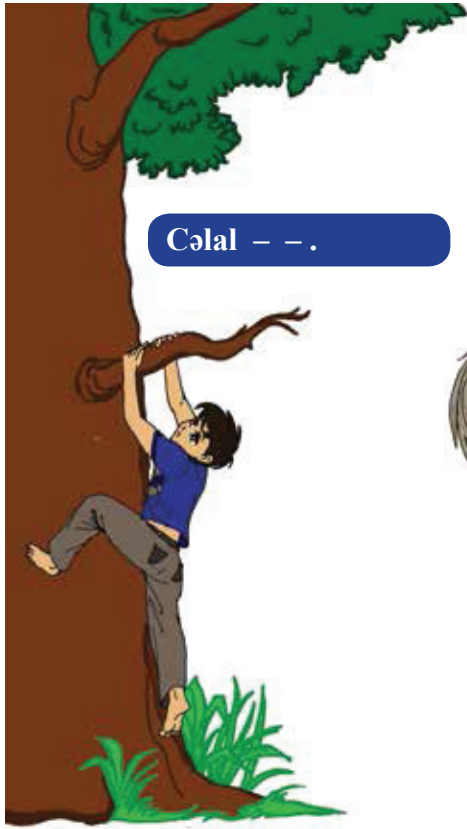
Cəmilə əlində qırmızı papağı təəccüblə meymunlara baxırdı. Birdən meymun əlini uzadıb Cəmilədən papağı almaq istədi. Toğrul tez Cəmilənin qolundan tutub özünə tərəf çəkdi.

Meymun qəzəblə Toğrula baxdı və qəfəsin içində atılıb-düşməyə başladı.

Göyün üzündə qara buludlar göründü. Bir azdan yağış yağmağa başladı. Yağış getdikcə şiddətləndi. Su uşaqların papaqlarından süzülüb tökülürdü. Birdən meymun Gülgəzə baxıb adam kimi gülməyə başladı. Meymun əllərini dizlərinə vurur, atıla-atıla gülürdü. Uşaqlar dönüb Gülgəzə baxdılar.

11. Mətnə yaşıl rəngdə verilmiş sözlərdən birinin üzərində ulduz işarəsi qoyulmuşdur. Çoxbilmiş deyir ki, şəkillərə baxaraq bu sözün bir neçə mənada işləndiyini özünüz müəyyən edə bilərsiniz.

Cəlal – – .

Altun – – .

Ata – – .

Ağacın kölgəsi – – .

Qələm Zəhranın – – .

Nigarım gözünə gün – .

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRS

QARI VƏ BUZOV

Biri **vardı**, biri yoxdu, bir qarı nənənin ceyran gözlü, maral duruşlu, qaşqa bir buzovu vardı. **Şaxtalı** bir qış günündə qarı nənə buzovunu **sulamağa** apardı. Buzov buzun üstünə çıxan kimi ayağı* sürüşdü, yerə yıxıldı. Qarı çox çalışdı, **əlləşdi**, buzovu birtəhər yerdən qaldırdı. Qarı nənə **hirslandı** və üzünü buza tutub dedi:

– Ay buz, sən nə **güclüsən**?

Buz qarı nənəyə belə **cavab verdi**:

– Yox, qarı nənə! Mən güclü olsaydım, günəş məni əridib **suya döndərməzdi**.

Qarı nənə **üzünü** günəşə **tutub** dedi:

– Ay günəş, sən nə yaman güclü imişsən ?

Günəş dedi:

– Yox, qarı nənə! Mən **güclü** olsaydım, qara bulud mənim qabağımı kəsməzdi.

Qarı nənə **üzünü** buluda tutub dedi:

– Ay bulud, sən nə yaman güclü imişsən ?

– Qarı nənə! – Bulud cavab verdi. – Mən güclü olsaydım, sularım yağış olub yerə yağmazdı.

Qarı nənə **yağışdan** soruşdu:

– Ay yağış, sən nə yaman güclü imişsən ?

Yağış **dilləndi**:

– Elə deyil, qarı nənə! Mən güclü olsaydım, torpaq məni özünə çəkməzdi.

Qarı nənə **üzünü*** torpağa tutub* dedi:

– Ay torpaq, sən nə yaman güclü imişsən ?

– Yox, qarı nənə! – Torpaq söylədi. – Mən güclü olsaydım, ağaclar, **güllər**, çiçəklər, otlar mənim şirəmi sora bilməzdilər.

Qarı yavaş-yavaş **çəmənliyə** çatdı və **üzünü** otlara, çiçəklərə tutub soruşdu:

– Ay otlar, ay çiçəklər, siz nə yaman güclü imişsiniz ?

Otlar, çiçəklər başlarını* qaldırıb qarı nənəyə baxdılar. Hündür, enliyarpaq bir ot qarı nənəyə belə cavab verdi:

– Yox, qarı nənə! Biz güclü olsaydıq, ceyran **bizi** yeməzdi.

Qarı nənə ceyranı tapıb ondan soruşdu:

– A ceyran, sən nə yaman güclü imişsən ?

Ceyran **dilə gəldi**:

– Qarı nənə! Mən güclü deyiləm. Güclü olsaydım, **canavar** məni yeyə bilməzdi.

Qarı nənə canavarın qabağını kəsib ondan xəbər aldı:

– A canavar, sən nə yaman güclü imişsən ?

Canavar uzaqdan gələn bir **kəndlini** qarıya göstərüb dedi:

– Yox, qarı nənə! Mən güclü olsaydım, bax o gələn adam məni vura bilməzdi.

Qarı kəndlinin yanına gəlib ondan soruşdu:

– Ay bala, sən nə yaman güclü imişsən ?

Kəndli **güldü**. Sonra **otlaqdakı** sürüləri, **bağ**ları, tarlalardakı bol məhsulu qarı nənəyə göstərib dedi:

– Doğru deyirlər, qarı nənə! Bu dünyada insan hər şeydən güclüdür. Bir **qulaq as**!

Mən güclüyəm, ay qarı,
Əkib yetirəm **barı**.
Zəhmət çəkən də mənəm!
Yeri əkən də mənəm!
Tarla mənim, bağ mənim,

Bostanıma gələrsən,
Qovun, qarpız yeyərsən.
Onda mənim gücümü,
Qarı nənə, bilərsən.

SÖZLÜK

əlləşmək, enliyarpaq, birtəhər

SÖZ EHTİYATI

qabağını kəsmək, suya döndərmək, qaşqa

ÇOXBİLMİŞ DÜŞÜNDÜRÜR

1. Nağılı rollar üzrə oxuyun və səhnələşdirin.
2. Nağılın məzmunu üzrə bir-birinizə suallar verin.
3. Kəndlinin sözləri ilə razılaşırsınız mı? Bu mövzuda müzakirəyə qoşulun və öz fikirlərinizi əsaslandırın.

4. Nağılda sözlərin bəziləri müxtəlif rənglərlə digərlərindən fərqləndirilib. Siz artıq bunun nə üçün edildiyini bilirsiniz. Elə isə çəhrayı rəngdən başlayaq: bu sözlərin hansı şəkilçilərlə düzəldiyini və həmin sözlərdə neçə şəkilçi işləndiyini izah edin.

5. Çoxbilmiş yaşıl rəngdə olan sözləri hansı sözlərlə əvəz edəcəyinizi demək istəyir. Çoxbilmiş qabaqlayıb, həmin sözləri özünüz söyləyin.

6. Narıncı rəngdə olan sözləri görəndə kimi, yəqin, Çoxbilmişin məqsədini başa düşdünüz. Həmin sözlərdən birinin omonimi elə nağılın özündə işlənib. Əvvəlcə onu tapıb deyən, sonra isə qalanların daha hansı mənada işləndiyini izah edin.

7. Nağılda bir neçə mürəkkəb söz işlənmişdir. Onları tapıb söyləyə bilsəniz, Çoxbilmiş sizdən razı qalacaq.

8. Bu nağılla bağlı Çoxbilmişin axıncı xahişini yerinə yetirin və üzərində ulduz işarəsi qoyulmuş sözləri ayrı-ayrı mənələrdə cümlələrdə işlədin.

9. Lazım olan sözü artıraraq cümlələri tamamlayın. Necə bilirsiniz, artırdığınız söz çoxmənalıdır, yoxsa...? Fikirlərinizi əsaslandırın.

- 1) Dünəndən suyumuzu da, qazımızı da _____ .
- 2) Nəhəng tut ağacı pəncərənin qabağını _____ .
- 3) Uşaq konfeti görəndə ağlamağını _____ .
- 4) Qabağımızı _____, qapıdan çıxmağa qoymadılar.
- 5) Yağış _____, gün çıxdı .

Sevimli dostlar! Dərs ilinin əvvəlində Çoxbilmiş Sizə verdiyi sözləri necə yerinə yetirdi, ondan razı qaldınız mı, buna özünüz qiymət verəcəksiniz. Bilirsiniz ki, o, doğma dilini sevdiyi kimi, sizləri də çox sevdi. Ona görə də dilimizi öyrənməyiniz üçün əlindən gələni etməyə çalışdı. İndi isə ayrılmaq vaxtı gəlib çatdı... Sizlərə sülh arzulayır və: “hələlik!”– deyirik... QƏLƏBƏ BİZİMLƏDİR, BUNA İNANIN!

MƏN SÜLHƏ SƏS VERİRƏM

Mən sülhə səs verirəm,
Milyonlardan biri tək –
Qoy bir daha ordular
Üz-üzə dayanmasın.

Mən sülhə səs verirəm, –
Bombaların səsindən
Beşikdəki körpələr
Hıçqırıb oyanmasın.

Mən sülhə səs verirəm, –
Böyük kəndlər, şəhərlər
Viran olub qalmasın
Tüstü–duman içində.

Mən sülhə səs verirəm, –
Ağsaçlı anaların
Gözləri yaşla dolub,
Qəlbi darda qalmasın.

Mən sülhə səs verirəm, –
Sülhün fırtınalardan
Hər zaman qalib çıxan
Zəfər bayrağı vardır.

Hüseyn Arif

AZƏRBAYCAN DİLİ 4

*Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəllif: **Hava Abdullayeva**

Naşir	Xəlil Həsənoğlu
Redaktor	Hafız Rüstəm
Bədii redaktor	Jalə Kərimli
Texniki redaktor	Ləsfət Talıbova
Rəssam	Ülviyyə Həyatova
Korrektor	Billurə Ələkbərova
Dizaynerlər	Tural Səfiyev
	Könül Səfəraliyeva

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2019-014)

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki və çap vərəqi 14,0. Formatı 57x82 1/8
Səhifə sayı 112. Ofset kağızı. Məktəb qarnituru. Ofset çapı.
Tirajı 16088. Pulsuz. Pulsuz. Bakı-2019

Çaşıoğlu mətbəəsi
Bakı ş., M. Müşfiq küç., 2A.
Tel. 502-46-91

PULSUZ

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

